



**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ  
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ  
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ  
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ  
ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

**Η συμβολή της αστικής γεωργίας στα άτομα με ψυχικές  
διαταραχές. Διερεύνηση πρωτοβουλιών «πράσινης  
φροντίδας» στην Αττική.**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**Γεωργόνη Παναγιώτα**

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Θ. Ανθοπούλου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Επιβλέπουσα

Α. Μουσιδης, Καθηγητής Παντείου Παν/μίου

Δρ. Τζ. Τζώρτζη, Ελληνικό Ανοικτό Παν/μιο

ΑΘΗΝΑ , ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2012

Copyright © Γεωργόνη Παναγιώτα, 2012.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.



## ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΜΚΕ: Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία  
ΓΝΑ: Γενικό Νοσοκομείο Αττικής  
ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση  
ΕΠΑΨΥ: Εταιρεία Περιφερειακής Ανάπτυξης και Ψυχικής Υγείας  
ΕΣΠΑ: Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς  
ΗΒ: Ηνωμένο Βασίλειο  
ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής  
ΚΕΑΝ: Κύτταρο Εναλλακτικών Αναζητήσεων Νέων  
ΚΕΘΕΑ: Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων  
ΚΟΙΣΠΕ: Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης  
ΚΣΔΕΟ: Κοινωνικές Συνεταιριστικές Δραστηριότητες Ευπαθών Ομάδων  
ΜΚΟ: Μη κυβερνητική Οργάνωση  
ΝΠΙΔΔ: Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου  
ΟΑΕΔ: Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού  
ΟΤΑ: Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης  
ΠΕΨΑΕ: Πανελλαδική Ένωση για την Ψυχοκοινωνική Αποκατάσταση και την  
Επαγγελματική Επανάταξη  
ΥΥΚΑ: Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης  
ΨΝΑ: Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής  
CGIAR: Consultative Group on International Agricultural Research  
FAO: Food and Agriculture Organization  
FCFCG: Federation of City Farms and Community Gardens  
IUCN: International Union For Conservation of Nature  
RUAF: Resource Centres on Urban Agriculture and Food Security  
UNCED: United Nations Conference on Environment and Development  
UNCHS: United Nations Centre for Human Settlements (HABITAT)  
UNFPA: United Nations Population Fund  
UNEP : United Nations Environment Programme  
WWF :World Wide Fund for Nature

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ .....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ .....	6
ΜΕΡΟΣ 1 Η αστική γεωργία και η συμβολή της στα άτομα με ψυχικές διαταραχές.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Εισαγωγή.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η ιστορική εξέλιξη της σύγχρονης αστικής γεωργίας .....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Η Αστική Γεωργία Σήμερα: Προσδιορισμός και όψεις .....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Πράσινη Φροντίδα (Green care): Η κοινωνική - θεραπευτική διάσταση της πολυλειτουργικής αστικής γεωργίας.....	18
4.1 Σύντομο ιστορικό των προσεγγίσεων που βασίζονται στη φύση για την προαγωγή της υγείας και της ευεξίας.....	18
4.2 Αποσύνδεση και επανασύνδεση με τη φύση.....	20
4.3 Οφέλη της αλληλεπίδρασης φύσης – υγείας του ανθρώπου .....	22
4.4 Ορίζοντας το οικοδόμημα της φροντίδας.....	24
4.5 Ορισμός της πράσινης φροντίδας και επισκόπηση των βασικών προσεγγίσεών της .....	26
4.6 Χώροι άσκησης της πράσινης φροντίδας στο αστικό περιβάλλον.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Η Στροφή προς το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο ερμηνείας της υγείας και της αρρώστιας ως σύμμαχος της ανάπτυξης νέων προσεγγίσεων φροντίδας. ....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 Η Φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές στο πλαίσιο της ελληνικής ψυχιατρικής μεταρρύθμισης.....	42
ΜΕΡΟΣ 2 Εμπειρική Έρευνα: Διερεύνηση πρωτοβουλιών πράσινης φροντίδας στην Αττική..	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 Καταγραφή πρωτοβουλιών αξιοποίησης της αστικής γεωργίας και της κηπευτικής για την φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, στο λεκανοπέδιο της Αττικής .....	48
7.1 Μεθοδολογία της έρευνας.....	48
7.2 Ευρήματα .....	50
7.3 Παρουσίαση τριών καινοτόμων περιπτώσεων.....	55
7.3.1 «Πρότυπος λαχανόκηπος και θεραπευτικός κήπος» στο Δήμο Κηφισιάς .....	55

7.3.2 Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων λαχανόκηπου, ως εναλλακτική μορφή θεραπείας και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Το παράδειγμα της «ΕΔΡΑ».....	59
7.3.3 Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης «Διάπλους» - Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής.....	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 Συμπεράσματα .....	72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ.....	75
ABSTRACT.....	82

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία έτη έχει αρχίσει να αναδεικνύεται, ο πολυλειτουργικός χαρακτήρας της αστικής γεωργίας και η συμβολή της στην στήριξη και ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία «βιώσιμων πόλεων». Η αστική γεωργία δεν παράγει μόνο υλικά προϊόντα, αλλά και δημόσια αγαθά που δεν αποτιμώνται στην αγορά, όπως φύση, τοπία, υγεία κλπ

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη συμβολή της αστικής γεωργίας στα άτομα με ψυχικές διαταραχές και διερευνά την ύπαρξη ή τη δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών πράσινης φροντίδας στην Περιφέρεια Αττικής. Η μεθοδολογία της έρευνας βασίζεται, αφενός σε συνεντεύξεις με πληροφορητές κλειδιά, που προέρχονται κυρίως από φορείς του χώρου της ψυχικής υγείας, αξιοποιώντας τη μέθοδο της χιονοστιβάδας, και αφετέρου σε συνεντεύξεις σε βάθος με εργαζόμενους των φορέων, που ανέπτυξαν καινοτόμες πρακτικές.

Βασικός στόχος είναι η ανάδειξη των καινοτόμων πρακτικών, προκειμένου να χρησιμεύσουν ως παράδειγμα και για άλλες ιδέες συνεργασίας φορέων άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής, στο πλαίσιο της αξιοποίησης υποαπασχολούμενης αστικής γης προς όφελος ευπαθών ομάδων του πληθυσμού, μέσα από την ανάπτυξη εναλλακτικών στρατηγικών συνδυασμού κοινωνικών σκοπών με την παραγωγή τροφής.

Τα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι, ήδη, έχουν ξεκινήσει οι πρώτες προσπάθειες φροντίδας των ατόμων με ψυχικές διαταραχές μέσα από δράσεις αστικής γεωργίας και ότι ο στόχος της ευρύτερης υιοθέτησης ανάλογων πρακτικών είναι εφικτός και επιθυμητός, από τους εμπλεκόμενους φορείς, και από τους πολίτες.

*Λέξεις Κλειδιά:* αστική γεωργία, πράσινη φροντίδα, άτομα με ψυχικές διαταραχές, εμπειρική έρευνα, Αττική

## **ΜΕΡΟΣ 1 Η αστική γεωργία και η συμβολή της στα άτομα με ψυχικές διαταραχές**

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Εισαγωγή**

Με μια πρώτη ματιά ο όρος «αστική γεωργία» μοιάζει με οξύμωρο σχήμα. Η γεωργία θεωρείται ως η κατεξοχήν δραστηριότητα της υπαίθρου ενώ η αστική γεωργία συχνά γίνεται αντιληπτή ως αρχαϊκή, περιστασιακή και γενικότερα, ακατάλληλη. Σύμφωνα με κάποιους άλλους, θεωρείται ως μια εποικοδομητική δραστηριότητα αναψυχής ή ως μια αισθητική λειτουργία που συντελεί στον καλλωπισμό των πόλεων<sup>1</sup>.

Στην πραγματικότητα, η «αστική γεωργία» αποτελεί μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα, που κατέχει κεντρική θέση στη ζωή δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Πρόκειται για μια ραγδαία αναπτυσσόμενη βιομηχανία, που αφενός συνεισφέρει ουσιαστικά στην οικονομική και επισιτιστική ασφάλεια των κατοίκων των πόλεων και αφετέρου έχει πολλαπλές θετικές επιπτώσεις, τόσο στην οικονομία όσο και στο περιβάλλον, την υγεία<sup>2</sup> κ.α.

Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η συνεισφορά της αστικής γεωργίας στη διατήρηση του περιβάλλοντος και ανοικτών πράσινων χώρων, στη δημιουργία χώρων αναψυχής και χαλάρωσης και στην κοινωνική ένταξη ευπαθών κοινωνικών ομάδων<sup>3</sup>.

Η αναγνώριση του πολυλειτουργικού της χαρακτήρα έδωσε τέτοια ώθηση στην αστική γεωργία, ώστε σήμερα να γνωρίζει τεράστια άνθηση σε όλο τον κόσμο, μέσα και από τα κοινωνικά κινήματα των πολιτών. Η αναγνώριση, δε, της υποβάθμισης του κοινωνικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής στην πόλη,

---

<sup>1</sup> Urban agriculture. Food, jobs and sustainable cities, published by the United Nations development programme, Ney York,1996.

<sup>2</sup> Urban agriculture. Food, jobs and sustainable cities, published by the United Nations development programme, Ney York,1996.

<sup>3</sup> Αστική γεωργία, Η συμβολή της στη στήριξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία βιώσιμων πόλεων, από την εισήγηση της Θ. Ανθοπούλου στην επιστημονική Ημερίδα με θέμα «Αστική γεωργία στο Πάρκο Τρίτση», Αθήνα, 2011.

προτρέπει τους αρμόδιους στην ένταξη της αστικής γεωργίας στον αστικό σχεδιασμό για « βιώσιμες πόλεις», στον ανεπτυγμένο κόσμο. Επιπλέον, ολοένα και περισσότερο αυξάνει η επιστημονική συζήτηση , αλλά και οι πρακτικές, γύρω από τη σύζευξη της (αστικής) γεωργίας με την παροχή φροντίδας σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού και δη σε άτομα με ψυχικές διαταραχές, μέσα από το θεσμό της κοινωνικής γεωργίας (social farming).

Το τελευταίο διάστημα, αν και καθυστερημένα, αναπτύσσονται και στην Ελλάδα σχετικές πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της αστικής γεωργίας, είτε ως αίτημα της κοινωνίας των πολιτών, είτε ως προϊόν πολιτικής βούλησης ή ακόμα και μέσα από τη δράση Μ.Κ.Ο.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να καταγράψει τις υφιστάμενες δράσεις που εντάσσονται στο πλαίσιο της αστικής γεωργίας γενικότερα, και ειδικότερα στα άτομα με ψυχικές διαταραχές σε κλίμακα λεκανοπεδίου Αττικής .

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η ιστορική εξέλιξη της σύγχρονης αστικής γεωργίας

Η αστική γεωργία μέσα και γύρω από τον αστικό ιστό, δεν αποτελεί καινοφανή ιδέα για τις περισσότερες χώρες του κόσμου. Εντοπίζεται σε Ευρώπη και Αμερική εδώ και τουλάχιστο 150 χρόνια, ενώ για πρώτη φορά φαίνεται ότι εμφανίζεται το 18ο αιώνα, με τη μορφή των αστικών αγροκήπιων, με την ανάδυση της αστικοποίησης και εκβιομηχάνισης σε ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία, η Αγγλία, η Σουηδία και η Ολλανδία. Μετανάστες από αυτές τις χώρες, μετέφεραν την ιδέα των αστικών αγροκηπίων στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου έτυχαν μεγάλης αποδοχής σε ότι αφορά την επισιτιστική ασφάλεια φτωχών περιοχών, όπως είναι η Βοστώνη και η Νέα Υόρκη.

Η εξέλιξη των κοινοτικών, αστικών αγροκήπιων στις Η.Π.Α. , από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι και τις αρχές του 21ου αιώνα έλαβε τις ακόλουθες μορφές<sup>4</sup>:

Κατά την περίοδο 1894 -1917 συναντώνται με τον όρο «potato patches», ως απάντηση στη φτώχεια, την ανεργία και την οικονομική ύφεση. Εκείνη την περίοδο, διατέθηκαν κατόπιν επίκλησης των δημάρχων, μη αξιοποιημένα με άλλο τρόπο κομμάτια γης , που ανήκαν σε ιδιώτες, σε οικογένειες ανέργων, με σκοπό την πρόσβαση σε τροφή και εισόδημα. Σε αυτή την περίοδο τα αστικά αγροκήπια συνδέονται με τα φτωχά κοινωνικά στρώματα.

Την ίδια περίπου περίοδο, από το 1900 - 1920 εμφανίστηκε στις Η.Π.Α. μια κίνηση δημιουργίας, σχολικών κήπων, εξαιτίας του προβληματισμού σχετικά με την υπερβολική εκβιομηχάνιση του αστικού κόσμου, στον οποίο τα παιδιά μεγάλωναν αποκομμένα από τη φύση. Η μελέτη της φύσης μέσα από αυτούς τους κήπους, έδινε τη δυνατότητα ενός ζωντανού εργαστηρίου και παρείχε ως οφέλη την εκπαίδευση, την άσκηση και τη συνεργασία μέσα από ομαδικές διεργασίες.

Κατά την περίοδο 1905 -1910, αναπτύσσεται, παράλληλα το «κίνημα των όμορφων πόλεων», όπου αστικά οικόπεδα (και άλλοι ανεκμετάλλευτοι χώροι) αφού καθαριστούν, καλλιεργούνται και αποτελούν με αυτό τον τρόπο εργαλείο εξωραϊσμού της γειτονιάς. Οι κήποι αυτής της περιόδου αναδεικνύουν μια νέας μορφής κοινωνικότητα που αφήνει πίσω τους ταξικούς διαχωρισμούς, δεδομένου

---

<sup>4</sup> History of urban agriculture, [www.sidewalksprouts.wordpress.com](http://www.sidewalksprouts.wordpress.com).

ότι υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για θέματα που αφορούν την υγεία, την εξοικονόμηση χρημάτων και τη εξασφάλιση χαλάρωσης από τις εντάσεις της αστικής ζωής.

Σε κάποιες περιόδους, η ανάπτυξη της αστικής γεωργίας είναι εντυπωσιακή.

Κατά την περίοδο, του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, οι αστικοί κήποι εξαπλώθηκαν ραγδαία ως συνέπεια της αύξησης των τιμών των τροφίμων, των ελλείψεων σε βασικά είδη διατροφής, αλλά και ως πράξη πατριωτισμού και υποστήριξης του στρατού. Εκείνη την περίοδο συναντάμε τους επονομαζόμενους “Liberty Gardens”, οι οποίοι προωθήθηκαν από την κυβέρνηση και υποστηρίχθηκαν, ακόμη και, από εύπορες κυρίες.

Αμέσως μετά, με την έλευση της οικονομικής ύφεσης (1930) και για μια δεκαετία, παρατηρείται αναζωπύρωση της ενασχόλησης με την αστική γεωργία, μέσα από το θεσμό των «Κήπων της Ανακούφισης», οι οποίοι αναπτύσσονται με διττό σκοπό: παρέχουν τροφή και εργασία, αλλά και ανακούφιση από τη διάχυτη θλίψη. Άρα, συμβάλουν στην τόνωση της φυσικής αλλά και της ψυχικής υγείας.

Με την έναρξη του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου συναντάμε τους περίφημους “Victory gardens”, οι οποίοι αναπτύσσονται με οργανωμένη προσπάθεια της πολιτείας προκειμένου να δώσουν λύση σε μια σειρά ζητημάτων όπως: μείωση της ζήτησης των λαχανικών του εμπορίου προκειμένου να διατίθενται στο στρατό, μείωση της ζήτησης σε στρατηγικής σημασίας υλικά που χρησιμοποιούνται στην επεξεργασία και τυποποίηση της τροφής, διευκόλυνση της μετακίνησης πολεμοφοδίων μέσω της μείωσης των δρομολογίων που μεταφέρουν τρόφιμα, διατήρηση της ζωτικότητας και υψηλού ηθικού των αμάχων, επισιτιστική ασφάλεια για περίπτωση χειροτέρευσης της κατάστασης. Με τη συμβολή της οργανωμένης καμπάνιας που ευαισθητοποιούσε τον κόσμο, μιλώντας για πατριωτισμό και για καθήκον, το όλο εγχείρημα στέφθηκε με επιτυχία, μιας και ανταποκρίθηκε το σύνολο του κόσμου, όλων των ηλικιών και κοινωνικών στρωμάτων. Οι κήποι της εποχής αυτής συνδέονται με την αίσθηση της αυτοδυναμίας, της κοινωνικής ευθύνης, τον πατριωτισμό και την υγιεινή αναψυχή.

Κατά το τέλος της δεκαετίας του `60, οι κοινοτικοί κήποι αρχίζουν να εμφανίζονται ξανά με διαφορετική μορφή. Αυτή την περίοδο συνδέονται με

θέματα κοινωνικών δικαιωμάτων, ενδιαφέροντα για την ενέργεια και το περιβάλλον και με την ανάγκη για κοινοτική ανάπτυξη. Το κίνημα «επιστροφή στη γη» εμφανίζεται εξαιτίας της αύξησης του πληθωρισμού και της πετρελαϊκής κρίσης που οδήγησε σε άνοδο των τιμών στα μέσα της δεκαετίας του '70. Η αύξηση των τιμών σε συνδυασμό με διατροφικούς κινδύνους από χημικά κατάλοιπα σε τροφές, ξαναδημιούργησαν την ανάγκη ανάπτυξης της αστικής γεωργίας, με βιολογικές μεθόδους παραγωγής. Άλλοι παράγοντες που συνέβαλαν σ' αυτό είναι: η οικολογία και τα οικονομικά, η προοπτική της πρόσβασης σε φρέσκα λαχανικά, η αύξηση του ενδιαφέροντος για δημιουργία φιλικών σχέσεων μέσα στην κοινότητα και συνεργατισμού και η αίσθηση της επιτυχίας που αφήνει η ενασχόληση με τέτοιου είδους δραστηριότητες.

Από το ξεκίνημα του 21ου αιώνα, ως προεξάρχουσα έννοια και βασικό συστατικό της χάραξης πολιτικών και της τοπικής ανάπτυξης, αναδεικνύεται η βιωσιμότητα. Σύμφωνα με κοινά αποδεκτούς ορισμούς<sup>5</sup>:

- Βιώσιμη ανάπτυξη είναι η βελτίωση της ποιότητας της ζωής μέσα στα πλαίσια της φέρουσας ικανότητας των υποστηρικτικών οικοσυστημάτων (IUCN, UNEP και WWF, 1991).
- Βιώσιμη είναι η κοινωνία που μπορεί να υπάρξει για γενεές και γενεές, που μπορεί να βλέπει αρκετά μακριά, που είναι αρκετά ευέλικτη και σοφή, ώστε να μην υπονομεύει ούτε τα φυσικά, ούτε τα κοινωνικά της υποστηρικτικά συστήματα (Meadows et al., 1995).
- Βιώσιμη ανάπτυξη σημαίνει να βασίζονται οι αναπτυξιακές και περιβαλλοντικές πολιτικές σε μία ανάλυση κόστους-οφέλους και σε μία προσεκτική οικονομική ανάλυση που θα ενδυναμώνει την περιβαλλοντική προστασία και θα οδηγεί σε αυξανόμενα και διατηρήσιμα επίπεδα ευημερίας (World Bank, 1992).

Η βιώσιμη ανάπτυξη που περικλείει την οικονομική, περιβαλλοντική και κοινωνική διάσταση συνάδει απόλυτα με την περαιτέρω ανάπτυξη της αστικής γεωργίας. Η αστική γεωργία απαντάται σε όλα τα στρώματα και τις ηλικίες - πλούσιοι, φτωχοί, ηλικιωμένοι, νέοι, μαθητές, τρόφιμοι, άτομα με ειδικές ανάγκες -

---

<sup>5</sup> <http://el.wikipedia.org/wiki>

και αποτελεί στρατηγική κοινοτικής ανάπτυξης και οργάνωσης, ενώ τα οφέλη είναι αναρίθμητα, ξεκινώντας από την ενδυνάμωση της αίσθησης της κοινότητας και της τοπικότητας και φτάνοντας μέχρι την επαφή με τη γη, και την περιβαλλοντική επιστασία .

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Η Αστική Γεωργία Σήμερα: Προσδιορισμός και όψεις

Ο όρος «αστική γεωργία» αναφέρεται στην παραγωγή, μεταποίηση, εμπορία και κατανάλωση τροφίμων σε αστικές και περιαστικές περιοχές. Το πιο ενδεικτικό χαρακτηριστικό της αστικής γεωργίας, που τη διαφοροποιεί από την γεωργία στον αγροτικό χώρο, είναι ότι είναι ενσωματωμένη στον ευρύτερο κοινωνικο-παραγωγικό και οικιστικό ιστό, δηλαδή είναι ενσωματωμένη και σε διαρκή αλληλεπίδραση με το αστικό οικοσύστημα. Αυτή η διασύνδεση περιλαμβάνει τη δραστηριοποίηση των κατοίκων των πόλεων ως καλλιεργητές γης, τη χρήση τυπικών αστικών πόρων (όπως οργανικά απόβλητα, κόμποστ, αστικά λύματα που χρησιμοποιούνται για άρδευση), άμεσους δεσμούς με τους αστούς καταναλωτές, άμεσο αντίκτυπο στην αστική οικολογία (θετικό ή αρνητικό), το να είναι μέρος του αστικού συστήματος τροφίμων, τη διεκδίκηση και τον ανταγωνισμό για την εξασφάλιση της απαιτούμενης γης από άλλες αστικές λειτουργίες ή χρήσεις, την επιρροή από αστικές πολιτικές και σχέδια, κλπ<sup>6</sup>.

Επιχειρώντας μια πρώτη ταξινόμηση των εκφάνσεων της αστικής γεωργίας με βάση το χαρακτήρα της, προκύπτουν τόσο ερασιτεχνικού τύπου, όσο και επαγγελματικού τύπου αστική γεωργία:

α) Στην πρώτη περίπτωση, συνήθως συναντάται με τη μορφή καλλιέργειας μικρών κομματιών κοινοτικής/δημοτικής γης από αστούς, αλλά και ιδιωτικής με σκοπό την αυτοκατανάλωση, ενώ

β) στη δεύτερη περίπτωση συναντάται με τη μορφή γεωργικών εκμεταλλεύσεων στις παρυφές της πόλης και στον ευρύτερο περιαστικό αγροτικό χώρο, που ανήκουν σε επαγγελματίες γεωργούς, οι οποίοι εμπορεύονται τα προϊόντα τους στην αγορά της κοντινής πόλης<sup>7</sup>.

Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα είναι δυνατό να προκύψει μια περαιτέρω ταξινόμηση<sup>8</sup> λαμβάνοντας υπόψη τις ακόλουθες διαστάσεις:

- Τύποι δρώντων που εμπλέκονται.

<sup>6</sup> RUAF, <http://www.ruaf.org/node/512/>.

<sup>7</sup> Αστική γεωργία, Η συμβολή της στη στήριξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία βιώσιμων πόλεων, από την εισήγηση της Θ. Ανθοπούλου στην επιστημονική Ημερίδα με θέμα «Αστική γεωργία στο Πάρκο Τρίτση», Αθήνα, 2011.

<sup>8</sup> RUAF, <http://www.ruaf.org/node/512/>.

Μεγάλο μέρος των ατόμων που εμπλέκονται με την αστική γεωργία αποτελούν τα φτωχά στρώματα. Αντίθετα με την επικρατούσα γενική πεποίθηση, αυτοί δεν είναι πρόσφατοι εσωτερικοί μετανάστες προερχόμενοι από αγροτικές περιοχές (δεδομένου ότι απαιτείται αρκετό χρονικό διάστημα για να αποκτήσουν πρόσβαση σε αστική γη, νερό και άλλους παραγωγικούς πόρους). Σε πολλές πόλεις του κόσμου, μια δεύτερη κατηγορία εμπλεκομένων είναι οι χαμηλού και μεσαίου επιπέδου κυβερνητικοί υπάλληλοι, οι εκπαιδευτικοί και όσοι αρέσκονται στην ενασχόληση με τη γη, καθώς και πιο εύποροι άνθρωποι που αναζητούν μια καλή επένδυση για το κεφάλαιό τους. Επιπλέον, οι γυναίκες συνιστούν ένα σημαντικό μερίδιο των αστών γεωργών, δεδομένου ότι η γεωργία σχετίζεται με διαδικασίες επεξεργασίας και πώλησης, μεταξύ άλλων, και συχνά μπορεί να συνδυαστεί ευκολότερα με άλλα καθήκοντα του νοικοκυριού.

- Τύποι τοποθεσίας.

Η αστική γεωργία μπορεί να λάβει χώρα σε πολλές τοποθεσίες μέσα σε μια πόλη ή ακόμη και γύρω από αυτή (περιαστικές περιοχές). Οι δραστηριότητες δύνανται να υλοποιούνται στο χώρο της κατοικίας ή και σε χώρο πιο απομακρυσμένο από την κατοικία, σε ιδιωτική, δημόσια (πάρκα, πεζοδρόμια) ή ημιδημόσια γη (κήποι και αυλές σχολείων και νοσοκομείων).

- Τύποι παραγόμενων προϊόντων.

Η αστική γεωργία περιλαμβάνει βρώσιμα προϊόντα διαφορετικών τύπων συγκομιδών (σιτηρά , βολβούς, λαχανικά,μανιτάρια, φρούτα), ζωικά προϊόντα (πουλερικά, κουνέλια, αιγοπρόβατα, βοοειδή, ψάρια, χοιρίδια, κλπ), καθώς επίσης και προϊόντα που δεν αποτελούν αμιγώς τροφή (αρωματικά και φαρμακευτικά βότανα, διακοσμητικά φυτά, προϊόντα δέντρων, κλπ.) ή ακόμη και συνδυασμούς των ανωτέρω. Συνήθως προτιμώνται τα προϊόντα υψηλής διατροφικής αξίας, που είναι ευαίσθητα σε μεταφορά από μεγάλες αποστάσεις εξαιτίας του ότι φθείρονται εύκολα. Γενικότερα οι παραγωγικές

μονάδες της αστικής γεωργίας τείνουν να είναι περισσότερο εξειδικευμένες σε σύγκριση με τις αγροτικές επιχειρήσεις και οι ανταλλαγές πραγματοποιούνται κοντά στις παραγωγικές μονάδες.

- Τύποι οικονομικής δραστηριότητας.

Η αστική γεωργία περιλαμβάνει τόσο δραστηριότητες γεωργικής παραγωγής, όσο και δραστηριότητες μεταποίησης και εμπορίας. Επίσης, μπορεί να περιλαμβάνει και παροχή υπηρεσιών, όπως υγεία, εκπαίδευση, αναψυχή ή ακόμα και επεξεργασία υποπροϊόντων όπως παραγωγή κόμποστ, από εξειδικευμένες μικροεπιχειρήσεις, μη-κυβερνητικές οργανώσεις, κλπ. Στην αστική γεωργία η διασύνδεση παραγωγής και εμπορίας καθίσταται ευκολότερη εξαιτίας της γεωγραφικής εγγύτητας και της ταχύτερης ροής των πόρων.

Ανά τον κόσμο συναντώνται και οι κάτωθι δραστηριότητες που σχετίζονται με την αστική γεωργία : οι κοινοτικές φάρμες (συνήθως ανήκουν στην κοινότητα και εκτός από καλλιέργεια φυτών γίνεται και εκτροφή ζώων), ιδιωτικά αγροτεμάχια σε δημόσια γη (δημόσια ή κοινοτική γη που ανήκει στις τοπικές αρχές και διατίθενται σε πολίτες , με συγκεκριμένα κριτήρια, π.χ. άνεργους, συνταξιούχους), οι ιδιωτικοί κήποι, οι σχολικοί κήποι, οι αστικοί ή περιαστικοί δεντρόκηποι, τα κοινοτικά πάρκα και προσωρινά κενά οικόπεδα (που καθαρίζονται και καταλαμβάνονται για να καλλιεργηθούν)<sup>9</sup>.

Βασικός ρόλος της αστικής γεωργίας είναι η συμβολή στην επισιτιστική και διατροφική ασφάλεια με δύο τρόπους: Από τη μια αποτρέπει κρίσεις ανεφοδιασμού, ιδιαίτερα σε πυκνοκατοικημένες μεγαλουπόλεις αναπτυσσόμενου κόσμου ( όπως Ν.Α Ασία, Λατινική Αμερική) και από την άλλη επιτρέπει την πρόσβαση των καταναλωτών σε φρέσκα λαχανικά, φρούτα, κρέας, ιδιαίτερα σε μητροπολιτικά κέντρα, αποκομμένα από κοντινά αγροτικά κέντρα παραγωγής (όπως Β. Αμερική και Β.Δ. Ευρώπη).<sup>10</sup> Επιπλέον, η αστική γεωργία συνιστά συμπληρωματική πολιτική για τον περιορισμό της φτώχειας και τη διαχείριση του

---

<sup>9</sup> Tarra Garnett, "Urban Agriculture in London: Rethinking our food economy, [amalthea.kevio.gr/](http://amalthea.kevio.gr/)

<sup>10</sup> Αστική γεωργία, Η συμβολή της στη στήριξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία βιώσιμων πόλεων, από την εισήγηση της Θ. Ανθοπούλου στην επιστημονική Ημερίδα με θέμα «Αστική γεωργία στο Πάρκο Τρίτση», Αθήνα, 2011.

αστικού περιβάλλοντος, την τοπική οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ενσωμάτωση.

Γι' αυτό, την τελευταία δεκαπενταετία έχει αρχίσει να αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο, ακόμη και από διεθνείς οργανισμούς ( UNCED, UNCHS, FAO, CGIAR) ο πολυλειτουργικός χαρακτήρας της αστικής γεωργίας και η συμβολή της στην στήριξη και ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία «βιώσιμων πόλεων»<sup>11</sup>. Η αστική γεωργία δεν παράγει μόνο υλικά προϊόντα, αλλά και δημόσια αγαθά που δεν αποτιμώνται στην αγορά, όπως φύση, τοπίο, πολιτισμό, υγεία, απασχόληση, εκπαίδευση, θεραπεία.

Ειδικότερα, σε μια προσπάθεια αποτύπωσης των σημαντικότερων λειτουργιών της Αστικής Γεωργίας θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για:

✚ Περιβαλλοντική και αισθητική λειτουργία: πρασίνισμα και εξωραϊσμός του τοπίου, εξυγίανση και αποκατάσταση του περιβάλλοντος μέσω μιας φιλικής προς το περιβάλλον καλλιέργειας (π.χ. βιολογική)

✚ Πολιτιστική λειτουργία: τόποι διατήρησης της αγροτικής κληρονομιάς και παραγωγής νέων πολιτισμικών αναφορών.

✚ Παιδαγωγική λειτουργία: ξαναμαθαίνουμε τους νόμους της φύσης, την φυσική ιστορία, τους κύκλους ζωής και σεβόμαστε το περιβάλλον. Παράλληλα, συναντώνται πληθώρα εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε όλη την Ευρώπη.

✚ Οικονομική λειτουργία: δημιουργία θέσεων απασχόλησης και οικονομικών ευκαιριών (πχ εποχικά καλάθια φρέσκων προϊόντων στη Γαλλία).

✚ Κοινωνική λειτουργία: κοινωνική ένταξη ευπαθών ομάδων καθώς και ενεργοποίηση περιβαλλοντικής συνείδησης, πνεύματος συνεργασίας και συμμετοχής στα κοινά.

✚ Θεραπευτική λειτουργία: πχ γεωργία για την υγεία (farming for health), θεραπευτικούς / επουλωτικούς κήπους (healing gardens).

Σήμερα, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, αφουγκραζόμενοι τα αιτήματα των πολιτών και αναγνωρίζοντας τα οφέλη της πολυλειτουργικής αστικής γεωργίας, οι

---

<sup>11</sup> Αστική γεωργία, Η συμβολή της στη στήριξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία βιώσιμων πόλεων, από την εισήγηση της Θ. Ανθοπούλου στην επιστημονική Ημερίδα με θέμα «Αστική γεωργία στο Πάρκο Τρίτση», Αθήνα, 2011.

εμπλεκόμενοι στη χάραξη πολιτικής οφείλουν (και βάση πολλών παραδειγμάτων το κάνουν), να αναπτύξουν εναλλακτικές στρατηγικές συνδυασμού κοινωνικών σκοπών με την παραγωγή τροφής<sup>12</sup>.

Ένας μεγάλος αριθμός οργανώσεων<sup>13</sup> επηρεάζουν την αστική γεωργία, όπως αγροτικοί συνεταιρισμοί, μη κυβερνητικές οργανώσεις, τοπικές και εθνικές αρχές, ιδρύματα, διεθνείς αναπτυξιακοί οργανισμοί και επιβάλλεται η συνεργασία τους, μέσα από την ανάληψη διάφορων ρόλων (όπως θέσπιση κανονιστικού πλαισίου, κινητοποίηση, παροχή πόρων και εισροών, εταιρική σχέση), προκειμένου η αστική γεωργία να αναπτυχθεί και να εισηχθούν καινοτόμες πρακτικές που ωφελούν το περιβάλλον και τον άνθρωπο.

Μια τέτοια πρακτική είναι και ο θεσμός της κοινωνικής γεωργίας (social farming)<sup>14</sup>, που γνωρίζει σημαντική ανάπτυξη σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πρακτική τοποθετείται ανάμεσα σε δύο ιδέες: την πολυλειτουργική γεωργία και την -βασισμένη στην κοινότητα - παροχή φροντίδας για την υγεία και την κοινωνική ενσωμάτωση. Αναφέρεται σε δραστηριότητες που περιλαμβάνουν χρήση γεωργικών πόρων (φυτά και ζώα), με στόχο την προαγωγή κοινωνικών υπηρεσιών σε αστικές περιοχές. Παραδείγματα τέτοιων υπηρεσιών είναι η αποκατάσταση, η θεραπεία, η προστατευόμενη εργασία, η δια-βίου εκπαίδευση και άλλα, που συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξη.

Μελετώντας τη βιβλιογραφία, συναντούμε διάφορες εκφάνσεις αυτής της πρακτικής, που περιγράφονται με ποικίλους όρους: γεωργία για την υγεία (farming for health), πράσινη φροντίδα (green care), γεωργία φροντίδας (care farming), κοινωνική γεωργία (social farm), και προσπαθούν να αποδώσουν την ειδική προστιθέμενη αξία της κοινωνικής γεωργίας, δηλ. τη δυνατότητα των ατόμων, που ανήκουν σε κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, να ενσωματωθούν σε ένα ζωντανό πλαίσιο, όπου οι προσωπικές τους δυνατότητες μπορούν να αναδειχθούν.

---

12 Supporting policies for Social Farming in Europe Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas, editors Francesco DiIacovo, Deirdre O'Connor, Arsia, 2009, [http://sofar.unipi.it/index\\_file/arsia\\_So.Far-EU\\_def.pdf](http://sofar.unipi.it/index_file/arsia_So.Far-EU_def.pdf).

<sup>13</sup> Urban agriculture. Food, jobs and sustainable cities, published by the United Nations development programme, New York, 1996.

<sup>14</sup> Supporting policies for Social Farming in Europe Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas, editors Francesco DiIacovo, Deirdre O'Connor, Arsia, 2009.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Πράσινη Φροντίδα (Green care): Η κοινωνική - θεραπευτική διάσταση της πολυλειτουργικής αστικής γεωργίας

### 4.1 Σύντομο ιστορικό των προσεγγίσεων που βασίζονται στη φύση για την προαγωγή της υγείας και της ευεξίας

Η αξιοποίηση της φύσης για τη προαγωγή της υγείας δεν είναι μια νέα ιδέα. Φυλακές, νοσοκομεία και μοναστήρια έχουν ιστορικά συσχετιστεί με την κατοχή θεραπευτικών εξωτερικών χώρων .

Ο Frumkin (2001) επισημαίνει ότι τα νοσοκομεία διέθεταν, παραδοσιακά, κήπους, ως συμπλήρωμα της ανάρρωσης και της θεραπείας<sup>15</sup>. Κατά το Μεσαίωνα, πολλά νοσοκομεία και μοναστήρια που φρόντιζαν αρρώστους διέθεταν ενσωματωμένες αυλές με στοές και συνήθιζαν να δημιουργούν όμορφους περιβάλλοντες κήπους, προκειμένου να παρέχουν εξωτερικά καταφύγια για τους ασθενείς (Bird 2007, Nightingale 1860, 1996, Getlach-Spriggs et al 1998).

Το πρώτο αναγνωρισμένο πρόγραμμα φροντίδας, βασιζόμενο στις αρχές της πράσινης φροντίδας ήταν το Geel στη Φλάνδρα του 13<sup>ου</sup> αιώνα. Εδώ, ψυχικά και διανοητικά αναξιοπαθούντες προσκυνητές έρχονταν να προσκυνήσουν το ιερό τέμενος της St Dymphna, σε ένα «θεραπευτικό χωριό», του οποίου οι κάτοικοι επιδρούσαν ευνοϊκά στην υγεία των πρώτων, μέσα από τη φροντίδα και ενσωμάτωσή τους στην καθημερινή ρουτίνα του χωριού<sup>16</sup>. Οι προσκυνητές λάμβαναν μέρος σε τακτικές μετρήσεις για να καταδειχθεί η πρόοδος της υγείας τους. Αυτό είναι και το πρώτο παράδειγμα θεραπευτικής κοινότητας.

Ο Oliver Sacks περιγράφει εύγλωττα στον πρόλόγό του στο έργο των Eugene Roosens και Lieve Van de Walle, την κατάσταση που επικρατούσε στο Geel<sup>17</sup>: «Τον έβδομο αιώνα, η κόρη ενός Ιρλανδού βασιλιά κατέφυγε στο Geel , προκειμένου να αποφύγει την αιμομικτική αγκαλιά του πατέρα της, καθώς και την δολοφονική οργή που πυροδότησε η άρνησή της. Έκτοτε, εκείνη λατρεύεται , ως πολιούχος «των τρελών» και το τέμενός της προσελκύει ψυχικά πάσχοντες από

<sup>15</sup> Frumkin H. (2001), 'Beyond toxicity. Human health and the natural environment'. *American Journal of Preventative Medicine*, 20(3), 47-53.

<sup>16</sup> Bloor M. J., McKeganey N. P. and Fonkert J. D. (1988), *One Foot in Eden: A Sociological Study of the Range of Therapeutic Community Practice*. London: Routledge.

<sup>17</sup> Roosens E. and Van de Walle L. (2007), *Geel Revisited: After Centuries of Mental Rehabilitation*. Antwerp: Garant.

όλη την Ευρώπη. Επτακόσια χρόνια πριν, οι κάτοικοι και οι οικογένειες αυτής της μικρής πόλης άνοιξαν τις καρδιές και τα σπίτια τους στους ψυχικά ασθενείς, και συνεχίζουν να το κάνουν μέχρι σήμερα».

Το χωριό είχε αγροτική – γεωργική δομή με κύρια ενασχόληση όλων την εργασία στη γη. Υπήρχε μια σειρά δραστηριοτήτων, που στόχευε στην παροχή φροντίδας, μέσα στο πλαίσιο των τοπικών οικογενειών και στην ευρύτερη ζωή του χωριού. Αυτή η παράδοση συνεχίζεται στην ίδια πόλη, 60 χλμ βορειοανατολικά των Βρυξελλών, στο σύγχρονο Βέλγιο (Roosens 1979,2008).

Η βιβλιογραφία περιλαμβάνει πληθώρα παρατηρήσεων αναφορικά με τα ψυχικά πλεονεκτήματα της γεωργίας.

Καταρχήν, ο Benjamin Rush -Αμερικανός γιατρός , στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα, που θεωρείται ο πατέρας της κηπευτικής θεραπείας (horticultural therapy)- παρατήρησε κατά την εργασία του σε φάρμα ασύλου τη συμβολή της γεωργίας<sup>18</sup>.

Πιο αναλυτικές παρατηρήσεις βρίσκονται σε αρχεία των Βικτωριανών Ιδρυμάτων (που διέθεταν δικά τους αγροκτήματα). Σύμφωνα με αυτές, οι ασθενείς ωφελούνταν διότι το μυαλό τους απομακρύνονταν από τις άσχημες σκέψεις (που μπορεί να έβλαπταν τους ίδιους ή άλλους) και τύγχαναν μιας ποικιλίας διαφορετικών αισθητηριακών εμπειριών, που θεωρούνταν θεραπευτικές. Σύμφωνα με τον Parr (2007), η απασχόληση στους κήπους ωφελούσε περισσότερο από κάθε τι άλλο εξαιτίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος του φρέσκου αέρα<sup>19</sup> (Nottingham Borough Asylum 1881, p.11, quoted by Parr, 2007, p.542).

Κατά το διάστημα 1950 – 1960 η κηπουρική άρχισε να χρησιμοποιείται συστηματικά στην εργασιοθεραπεία για ψυχικά ασθενείς και συνεχίζει μέχρι σήμερα.

Επιπρόσθετα, το 1940 άρχισαν να ιδρύονται πολλές θεραπευτικές κοινότητες σε αγροτικούς – γεωργικούς χώρους, όπου τα οφέλη της φύσης αναγνωρίστηκαν ως αναπόσπαστα της θεραπευτικής εμπειρίας. Οι θεραπευτικές κοινότητες είναι ομαδικά προγράμματα φροντίδας (που παρέχουν ομαδική

---

<sup>18</sup> Rush B. (1812) , *Medical Inquiries and Observations upon Diseases of the Mind*, reproduced in facsimile as: The History of Medicine Series, No 15, New York: Hafner Publishing Company, 1962.

<sup>19</sup> Parr H. (2007), 'Mental health, nature work, and social inclusion'. *Environment and Planning D: Societ and Space*, 25, p 542.

ψυχοθεραπεία) και πρωτοεμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, στο Ηνωμένο Βασίλειο και εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι σήμερα<sup>20</sup>.

Κατά το ίδιο διάστημα, άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπεται η πρακτική της αξιοποίησης αγροκτημάτων ή κήπων από τα νοσοκομεία, σε όλη την Ευρώπη, εξαιτίας αλλαγών στην πολιτική της υγείας και εξαιτίας της ανησυχίας για τη χρησιμοποίηση των ασθενών ως μη αμειβόμενο εργατικό δυναμικό. Όμως, το ενδιαφέρον για τις δυνατότητες της θεραπείας μέσω του φυσικού περιβάλλοντος έχει αρχίσει να αυξάνει ξανά. Σε αυτό συνέβαλε ο Ulrich παρατηρώντας ότι οι ασθενείς αναρρώνουν ταχύτερα και μόνο με τη θέα της φύσης από το παράθυρό τους, σε σύγκριση με τη θέα των τοίχων. Αυτό ήταν και το έναυσμα για να επιχειρηθεί η μελέτη και η μέτρηση της δύναμης της φύσης στην προαγωγή της υγείας<sup>21</sup>.

Η χρησιμοποίηση των δραστηριοτήτων που βασίζονται στη φύση, ως μορφή παρέμβασης για την προαγωγή της υγείας και της ευεξίας δεν εξαφανίστηκε, αλλά αντίθετα μια πληθώρα προσεγγίσεων αναπτύχθηκαν, οι οποίες κάτω από την ομπρέλα της πράσινης φροντίδας θα επιχειρηθούν να παρουσιαστούν παρακάτω. Αξιοσημείωτο είναι ότι αυτές οι προσεγγίσεις παρέχουν υπηρεσίες στην ίδια ομάδα στόχου με τις παλιές φάρμες νοσοκομείων και ασύλων, δηλ. στα άτομα με προβλήματα ψυχικής - διανοητικής υγείας. Ωστόσο, σήμερα, η ομάδα στόχου τείνει να διευρυνθεί και να συμπεριλάβει όλες τις ευάλωτες και αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες.

## 4.2 Αποσύνδεση και επανασύνδεση με τη φύση

Σημαντική παράμετρος του θεωρητικού πλαισίου της πράσινης φροντίδας είναι η κατανόηση των συνθηκών που πρέπει να επιτευχθούν, προκειμένου οι άνθρωποι να μπορέσουν να ωφεληθούν. Η ιδέα ότι μπορεί να συνδεόμαστε ή να έχουμε μια αίσθηση επαφής με τη φύση, επέρχεται συχνά στις ακαδημαϊκές

---

<sup>20</sup> Association of Therapeutic Communities. (2009) <http://www.therapeuticcommunities.org/info-tcuk.htm>. Available at: [http://www.mind.org.uk/assets/0000/2138/ecotherapy\\_report.pdf](http://www.mind.org.uk/assets/0000/2138/ecotherapy_report.pdf)

<sup>21</sup> Ulrich R. S. (1984), 'View through a window may influence recovery from surgery'. *Science*, 224, 420-421.

συζητήσεις που αφορούν τη βιωσιμότητα και την οικολογία και συνιστά το κλειδί για την κατανόηση της θεραπευτικής αποτελεσματικότητας της πράσινης φροντίδας<sup>22</sup>. Η αντίστροφη κατάσταση «της αποσύνδεσης από τη φύση» μπορεί να συσχετίζεται ή ακόμη και να προκαλεί ψυχικές (και οργανικές) νόσους.

Οι άνθρωποι εμφανίζονται να έχουν αναπτύξει θετικές σχέσεις με τη φύση καθώς συνεξελίσσονται. Τα φυσικά αλλά και τα τροποποιημένα οικοσυστήματα παρέχουν τη δυνατότητα της συντήρησης (επιβίωσης) και πρόσφατες αποδείξεις επισημαίνουν ότι, επιπλέον, βελτιώνουν την ποιότητα της ζωής μας. Η αξία και η σημασία αυτής της σχέσης έχει παραβλεφθεί στο παρελθόν, όμως σήμερα φαίνεται ότι η επαφή με τη φύση καταλήγει σε ενίσχυση της υγείας και της ευεξίας του ανθρώπου (Maller et al, 2002, Frumkin, 2003, Health Council of the Netherlands, 2004, Pretty 2005, Maas et al, 2006, Bird, 2007, Van den Berg et al, 2007).

Ωστόσο, η αστικοποίηση της κοινωνίας μας αυξάνει προοδευτικά και ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε εξολοκλήρου αστικό περιβάλλον έχει αυξηθεί κατά τον 20<sup>ο</sup> και 21<sup>ο</sup> αιώνα. Περισσότεροι από τον μισό παγκόσμιο πληθυσμό ζουν σε αστικές περιοχές<sup>23</sup> και αυτή η αναλογία συνεχίζει να αυξάνει<sup>24</sup>, καθώς και η συνεχιζόμενη αστική και προ-αστιακή εξάπλωση, με αποτέλεσμα η πρόσβαση στη φύση και σε εν γένει πράσινους χώρους να γίνεται περιορισμένη. Έτσι πολλοί άνθρωποι αποσυνδέονται από τη φύση, χάνουν την εξοικείωσή τους με την εξοχή και το φυσικό κόσμο. Αυτή η αποσύνδεση μπορεί να έχει ως κόστος την υγεία μας, επηρεάζοντας την ψυχική υγεία και την ευεξία και μειώνοντας τη δυνατότητα ανάρρωσης από ψυχικές εντάσεις<sup>25</sup>.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Pretty (2002) πολλοί από εμάς, έχουμε αποσυνδεθεί από τον τρόπο με τον οποίο καλλιεργείται η γη και παράγεται η τροφή, με αποτέλεσμα να έχουμε χάσει σημαντικά κομμάτια του πολιτισμού μας (ιστορίες, αναμνήσεις, γλώσσα που σχετίζεται με τη γη και τη φύση), που προκύπτουν από την γεωργία.

---

<sup>22</sup> Pretty J. (2002), *Agri-culture: Reconnecting People, Land and Nature*. London: Earthscan.

<sup>23</sup> UNFPA (2007), *State of the World Population 2007: Unleashing the Potential of Urban Growth*. New York, US, United Nations Population Fund.

<sup>24</sup> Pretty J. (2007), *The Earth only Endures: On Reconnecting with Nature and Our Place In It*. London: Earthscan.

<sup>25</sup> Pretty J. (2004), 'How nature contributes to mental and physical health'. *Spirituality and Health International*, 5, 68-78.

### 4.3 Οφέλη της αλληλεπίδρασης φύσης – υγείας του ανθρώπου

Υπάρχει συνεχής αύξηση των αποδεικτικών στοιχείων που αφορούν στη θετική σχέση φύσης (συμπεριλαμβάνοντας μια ποικιλία εξωτερικών τοποθετήσεων, από τη εξοχή, τα χωράφια, τα δάση, μέχρι τα δέντρα κατά μήκος των δρόμων, τα πάρκα και τους κήπους)- υγείας του ανθρώπου (Pretty et al, 2004, 2005 a, 2005 b, 2007, Peacock et al, 2007, Mind, 2007, Bird 2007, Burls 2007).

Τα οφέλη από την αλληλεπίδραση φυτών - ανθρώπων διακρίνονται σε σωματικά, ψυχικά και κοινωνικά<sup>26</sup>. Σύμφωνα με έρευνες τα σωματικά οφέλη αφορούν την ανακούφιση από ψυχική κόπωση και άγχος, τη μείωση της αρτηριακής πίεσης, την φυσική εξάσκηση ως σημαντική παράμετρο πρόληψης χρόνιων ασθενειών και ανακούφισης συμπτωμάτων ψυχικά ασθενών.

Η ενασχόληση με τα φυτά ενεργοποιεί προληπτικές και θεραπευτικές αντιδράσεις. Τα ψυχικά οφέλη σχετίζονται με: την αύξηση της αυτοπεποίθησης, αύξηση της επίγνωσης και εναισθησίας, της ανάληψης ευθύνης και της συμμετοχής (ειδικά μέσω ομαδικών διεργασιών), της προσωπικής αξίας και του αυτοσεβασμού. Επιπλέον, οι εικόνες, οι ήχοι και οι μυρωδιές της φύσης δημιουργούν αίσθημα χαλάρωσης, ηρεμίας, απόλαυσης. Τέλος, η συμβολή στη λήψη αποφάσεων και το αίσθημα της επιτυχίας, αξιολογούνται ως ιδιαίτερα σημαντικά.

Τα κοινωνικά οφέλη που αναφέρονται από διάφορες έρευνες συνίστανται στα εξής: προώθηση της κοινωνικής συμμετοχής, ανάπτυξη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, κοινωνική αλληλεπίδραση, καλύτερη υγεία εξαιτίας των κοινωνικών επαφών που μειώνουν την αίσθηση της μοναξιάς, την κατάθλιψη, την έκπτωση των νοητικών και γνωσιακών λειτουργιών και τους θανάτους. Τέλος, τόνωση της αίσθησης «του ανήκειν» και της καλής γειτνίασης.

Ειδικές έρευνες με ψυχικά ασθενείς δείχνουν ότι η ενασχόληση με την κηπουρική, αφενός βελτιώνει την κοινωνική λειτουργικότητα των σχιζοφρενών ασθενών, την προσωπική εμφάνιση και υγιεινή και οδηγεί σε μείωση των βίαιων ξεσπασμάτων. Επιπλέον, συντελεί στην αύξηση της συμμετοχικότητας και της επικοινωνίας και στη μείωση της απομόνωσης.

---

<sup>26</sup> Marjolein Elings, People-plant interaction, the physiological, psychological and sociological effects of plants on people, Wageningen university and research centre, plant research international, the Netherlands, 2006, [http://library.wur.nl/frontis/farming\\_for\\_health/04\\_elings.pdf](http://library.wur.nl/frontis/farming_for_health/04_elings.pdf).

Πολλά οφέλη έχουν παρατηρηθεί και για διάφορες άλλες ομάδες, όπως για τους φυλακισμένους, τους ασθενείς με αλτσχάιμερ, τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, τους πυρομανείς, τους ηλικιωμένους και τα άτομα με κινητικές αναπηρίες.

Ο μηχανισμός<sup>27</sup> πίσω από τη θεραπευτική ενασχόληση με κηπουρική εξηγείται από διάφορες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί. Οι πιο σημαντικές είναι : α) Η «θεωρία της αποκατάστασης της προσοχής» των Kaplan και Kaplan και το «εξελικτικό μοντέλο» του Ulrich. Και οι δυο εξηγούν την επίδραση της φύσης στη μείωση του άγχους και την ψυχική κούραση και διατείνονται ότι οι θεραπευτικές επιδράσεις της φύσης είναι εξελικτικές και έμφυτες.

Σύμφωνα με την πρώτη, οι Kaplan και Kaplan<sup>28</sup> ανακάλυψαν ότι η ψυχική κόπωση εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της προσπάθειας που αφορά την αναστολή των ανταγωνιστικών επιδράσεων. Στην φύση, όμως, δεν χρειάζεται να καταβληθεί καμία προσπάθεια, αλλά αντίθετα, από μόνη της τραβάει την προσοχή, ενεργοποιεί το άτομο ακούσια και γι' αυτό λειτουργεί αποκαταστασιακά. Η επαφή με φυσικά περιβάλλοντα οδηγεί με δυο τρόπους στη μείωση της ψυχικής κόπωσης: α) μέσα από τις ευκαιρίες που δίνουν τα φυσικά περιβάλλοντα για απομάκρυνση από δραστηριότητες ρουτίνας και σκέψεις (δηλ. το να ξεφεύγεις) και β) μέσα από το αυτόματο κέντρισμα της προσοχής, χωρίς να καταβάλλεται κανένας κόπος (ήπια γοητεία). Η φύση διαθέτει 4 στοιχεία που μέσα από την εμπειρία τους μπορεί να οδηγήσει σε αποκατάσταση:

- Δυνατότητα απόδρασης
- Ήπια γοητεία.
- Έκταση, και
- Συμβατότητα.

Όσον αφορά το πρώτο στοιχείο, υπάρχει σύνδεση με την αίσθηση της απόδρασης από ένα κομμάτι της ζωής, που συνήθως είναι παρόν και μη επιθυμητό. Όσον αφορά το δεύτερο και το τρίτο στοιχείο, η φύση δίνει την

---

<sup>27</sup> Marjolein Elings, People–plant interaction, the physiological, psychological and sociological effects of plants on people, Wageningen university and research centre, plant research international ,the Netherlands,2006, [http://library.wur.nl/frontis/farming\\_for\\_health/04\\_elings.pdf](http://library.wur.nl/frontis/farming_for_health/04_elings.pdf).

<sup>28</sup> Kaplan R. and Kaplan S., 1989, *The experience of nature: a psychological perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

αίσθηση της παραμονής σε έναν κόσμο, που έχει νόημα και είναι πολύ καλά τακτοποιημένος. Όσον αφορά το τέταρτο στοιχείο, συνδέεται με τη δυνατότητα της φύσης να αφομοιώνει, να προσαρμόζει τη δραστηριότητα του ατόμου.

Οι Ulrich και Parsons<sup>29</sup> αναφέρουν την «θεωρία της υπερφόρτωσης και διέγερσης». Σύμφωνα με αυτή, στο σύγχρονο κόσμο βομβαρδιζόμαστε συνεχώς με θόρυβο, κίνηση και οπτική συνθετότητα, τέτοια που μπορούν να πλημμυρίσουν τις αισθήσεις μας και να οδηγηθούμε σε επιζήμια επίπεδα ψυχολογικής και οργανικής έξαψης. Το φυσικό περιβάλλον, όμως, κυριαρχείται από φυτά, που είναι λιγότερο σύνθετα και έχουν χαρακτηριστικά που μειώνουν τη διέγερση και το άγχος.

Σύμφωνα με μια δεύτερη θεωρία τους, τη «θεωρία της εκπαιδευτικής εμπειρίας», οι αντιδράσεις των ανθρώπων στα φυτά είναι αποτέλεσμα των πρώιμων εκπαιδευτικών εμπειριών που είχαν ή του πολιτισμού στον οποίο μεγάλωσαν<sup>30</sup>.

Σύμφωνα με την εξελικτική θεωρία: «οι αντιδράσεις μας στα φυτά είναι αποτέλεσμα της εξέλιξης, δεδομένου ότι ο άνθρωπος πρωτοεμφανίστηκε σε περιβάλλον που κατά κύριο λόγο κυριαρχούν τα φυτά. Έτσι, υπάρχει ψυχολογική αντίδραση σε αυτά. Πρόκειται για μια μη διδασκόμενη τάση, να προσέχουμε και να ανταποκρινόμαστε θετικά σε δεδομένους συνδυασμούς από φυτά και άλλα φυσικά στοιχεία, όπως πέτρα και νερό»<sup>31</sup>.

#### **4.4 Ορίζοντας το οικοδόμημα της φροντίδας**

Μια γενική διάκριση ανάμεσα στην πράσινη φροντίδα και τις άλλες δραστηριότητες (περπάτημα, κανό, ποδηλασία σε βουνό) στις οποίες συμμετέχουν οι άνθρωποι στο πλαίσιο του φυσικού περιβάλλοντος είναι ότι η πράσινη φροντίδα έχει πρόθεση να παράσχει μια σειρά (συχνά συγκεκριμένων-στοχοθετημένων) ωφελημάτων για συγκεκριμένες ομάδες πελατών. Οι άλλες δραστηριότητες, μπορεί να συνεισφέρουν στην υγεία και στην ευεξία με ένα γενικό τρόπο, όμως δεν δίνουν έμφαση στη φροντίδα και στα θεραπευτικά αποτελέσματα. Όταν τέτοιες

---

<sup>29</sup> Ulrich R.S. and Parsons R., 1992, Influences of passive experiences with plants on individual well-being and health. In: Relf, D. ed. *The role of horticulture in human well-being and social development: a national symposium, 19-21 April 1990, Arlington, Virginia*. Timber Press, Portland, 93-105.

<sup>30</sup> Όπως πριν.

<sup>31</sup> Όπως πριν.

δραστηριότητες επικεντρώνονται στην παροχή βοήθειας προς ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού με στόχο την επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων, τότε μόνο κινούνται προς την κατεύθυνση της πράσινης φροντίδας<sup>32</sup>.

Η πράσινη φροντίδα, σε όλες τις εκφάνσεις της, στοχεύει σε οφέλη που βασίζονται στη φύση για πολλές ομάδες ευάλωτων και κοινωνικά αποκλεισμένων ανθρώπων. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στο επίπεδο φροντίδας που παρέχεται από τις διαφορετικές προσεγγίσεις. Κάποιες λειτουργούν ως δομημένα θεραπευτικά προγράμματα (κηπευτική θεραπεία, υποβοηθούμενη από ζώα θεραπεία) με ξεκάθαρα δηλωμένους και προσανατολισμένους στον πελάτη στόχους, ενώ άλλες στοχεύουν σε ευρύτερης κλίμακας οφέλη. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις στόχος είναι συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, και όχι κοινοί συμμετέχοντες που έχουν άγνοια της θεραπευτικής πρόθεσης<sup>33</sup>.

Φαινομενικά, το ίδιο μέσο ή περιβάλλον, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για συγκεκριμένους ή ευρύτερους στόχους.

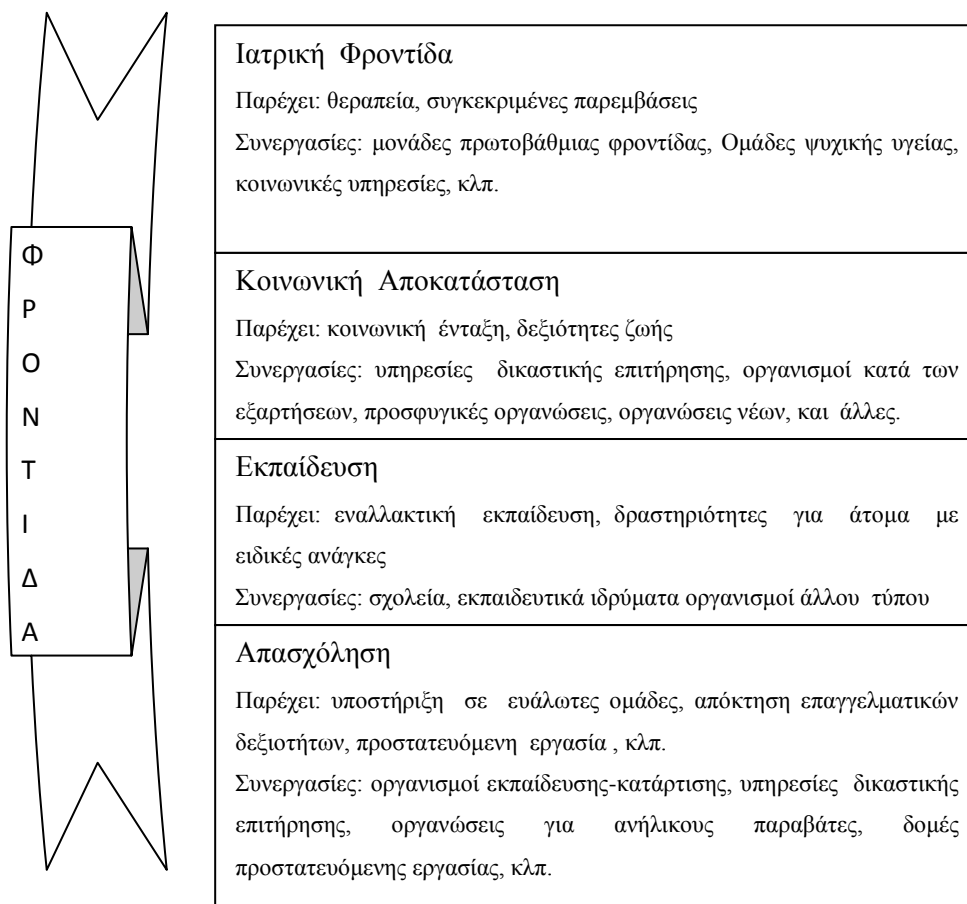
Στη παρούσα μελέτη, ο όρος φροντίδα χρησιμοποιείται με την ευρεία έννοια και περιλαμβάνει τις διαστάσεις της θεραπείας (ιατρική φροντίδα), της κοινωνικής αποκατάστασης, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης για ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.

---

<sup>32</sup> COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, “Green care: A conceptual framework”, edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010. [http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf).

<sup>33</sup> Όπως προηγουμένως.

**ΣΧΗΜΑ 1** Διαφορετικά επίπεδα της φροντίδας , που περιλαμβάνει ο όρος «πράσινη φροντίδα»



Πηγή: COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, “Green care: A conceptual framework”, edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010. [http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf).

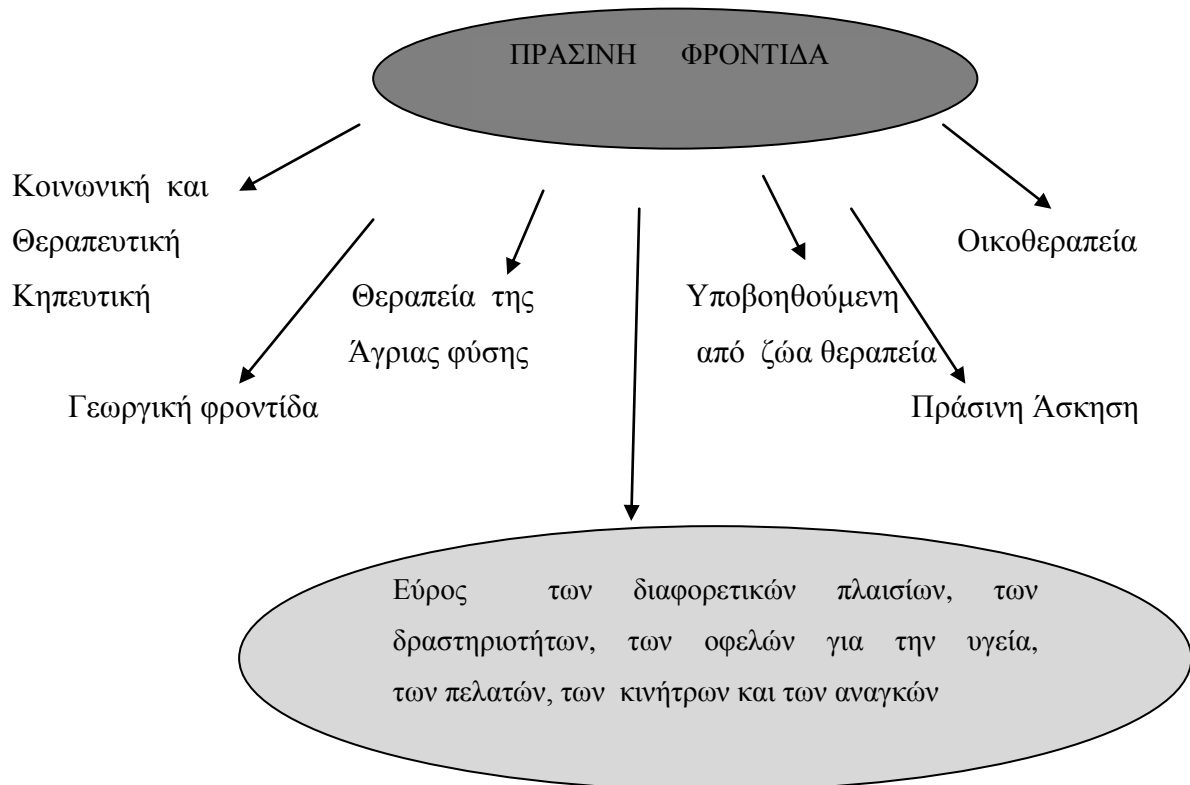
#### 4.5 Ορισμός της πράσινης φροντίδας και επισκόπηση των βασικών προσεγγίσεών της

Τα τελευταία έτη έχει παρατηρηθεί αυξητική τάση στην αξιοποίηση των διάφορων εκφάνσεων της πράσινης φροντίδας, που εκτείνονται από την κοινωνική και θεραπευτική κηπουρική, την υποβοηθούμενη από ζώα θεραπεία, την γεωργική φροντίδα, τις παρεμβάσεις πράσινης άσκησης, την οικοθεραπεία, κ.α.

Παρόλο που κάτω από την ομπρέλα της πράσινης φροντίδας υπάρχει τεράστια ποικιλία δράσεων, ωστόσο το συνδεδεμένο στοιχείο όλων αυτών είναι η

χρήση της φύσης για την παραγωγή υγείας και κοινωνικών ή εκπαιδευτικών ωφελημάτων. Το σχήμα 2 συνοψίζει όλες αυτές τις δραστηριότητες.

**ΣΧΗΜΑ 2** Η ομπρέλα της πράσινης φροντίδας



Πηγή: Hine, R, Peacock, J. and Pretty, J. (2008) 'Care farming in the UK: contexts, benefits and links with therapeutic communities'. *International Journal of Therapeutic Communities*, 29(3).

Παρακάτω θα επιχειρηθεί μια σύντομη επισκόπηση των βασικών προσεγγίσεων της πράσινης φροντίδας, όπως αυτές συναντώνται σε πολλές χώρες της Ευρώπης:

- **Γεωργική Φροντίδα (Care farming):** Η γεωργική φροντίδα (ή αλλιώς, κοινωνική γεωργία- *social farming*, ή γεωργία πράσινης φροντίδας- *green care farming*) μπορεί να οριστεί ως η χρήση γεωργικών εκμεταλλεύσεων εμπορευματικής παραγωγής και παραγωγής ως εκ τούτου γεωργικών τοπίων, με άλλα λόγια, ως η βάση για την προαγωγή της ψυχικής και της φυσικής υγείας, μέσα από τυπικές γεωργικές δραστηριότητες (Hassink, 2003; Hassink and van Dijk, 2007; Hine et al, 2008). Αποτελεί ένα αυξανόμενο κίνημα, που παρέχει

υπηρεσίες υγείας, κοινωνικές ή εκπαιδευτικές παροχές, μέσω της γεωργίας για ένα ευρύ φάσμα ανθρώπων. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει άτομα με συγκεκριμένες ιατρικές ή κοινωνικές ανάγκες (π.χ. ψυχιατρικούς ασθενείς, άτομα που πάσχουν από ήπια ως μέτρια κατάθλιψη, άτομα με μαθησιακές δυσκολίες, άτομα με ιστορικό έξις, ανήλικους παραβάτες ή ηλικιωμένους), καθώς και εκείνους που υποφέρουν από τις συνέπειες του εργασιακού άγχους ή προβλημάτων υγείας που σχετίζονται με την παχυσαρκία. Η γεωργική φροντίδα είναι συνεπώς μια εταιρική σχέση μεταξύ των γεωργών, του τομέα της υγείας, του τομέα της πρόνοιας και των συμμετεχόντων<sup>34</sup>.

Όλες οι μονάδες φροντίδας προσφέρουν ορισμένα στοιχεία της «γεωργίας», έστω και σε διαφορετικό βαθμό, όπως είναι οι αροτραίες καλλιέργειες, τα κηπευτικά, η εκτροφή ζώων, η χρήση γεωργικών μηχανημάτων ή η διαχείριση δασικών εκτάσεων. Ομοίως, όλες οι εκμεταλλεύσεις φροντίδας προσφέρουν κάποιο στοιχείο «φροντίδας», όπως είναι η υγεία, η κοινωνική μέριμνα ή κάποια εκπαιδευτικά οφέλη. Ωστόσο, υπάρχει μεγάλη ποικιλία στα αγροκτήματα φροντίδας, με διαφορές ως προς την έκταση της γεωργίας ή της φροντίδας που παρέχουν, ως προς το πλαίσιο, ως προς την ομάδα των πελατών και το είδος της εκμετάλλευσης. Κάποια προσφέρουν θεραπευτική επαφή με ζώα του αγροκτήματος και κάποια άλλα υποβοηθούμενη από ζώα θεραπεία. Πολλά από αυτά προσφέρουν συμμετοχή στη καλλιέργεια των κηπευτικών, ως επιπρόσθετο στοιχείο ή μόνο κηπευτική θεραπεία.

- **Υποβοηθούμενη από ζώα θεραπεία (Animal Assisted Therapy):** Η υποβοηθούμενη από ζώα παρέμβαση είναι ένας γενικός όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια ποικιλία τρόπων αξιοποίησης των ζώων στην αποκατάσταση ή στην κοινωνική φροντίδα των ανθρώπων<sup>35</sup>. Αυτό μπορεί να αφορά «καθαρή θεραπεία» ή ανάμειξη των ζώων σε άλλου

---

<sup>34</sup> COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, “Green care: A conceptual framework”, edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010. [http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf).

<sup>35</sup> Kruger K. A. and Serpell A. (2006) ‘Animal-assisted interventions in mental health’, In A. H. Fine (ed.) Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice, Second Edition, Academic Press: San Diego.

τύπου δραστηριότητες. Στην πρώτη περίπτωση όρος χρησιμοποιείται για παρεμβάσεις που έχουν θέσει συγκεκριμένους στόχους, κατά τις οποίες ένα ζώο, που πληροί συγκεκριμένα κριτήρια, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας, για ένα συγκεκριμένο πελάτη. Τότε, η όλη διαδικασία είναι κατευθυνόμενη, τεκμηριωμένη και αξιολογήσιμη από επαγγελματίες.

Στη δεύτερη περίπτωση, ο όρος χρησιμοποιείται για λιγότερο ελεγχόμενη υπηρεσία, που μπορεί να έχει θεραπευτική επίδραση, αλλά η οποία δεν είναι μια πραγματική θεραπεία με την αυστηρή έννοια του όρου.

Πέρα από το θεραπευτικό ρόλο των ζώων συντροφιάς, που αποτελεί την πιο συνηθισμένη μορφή της υποβοηθούμενης από ζώα θεραπείας, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, πολύς λόγος γίνεται για το ρόλο των αλόγων, αλλά και των υπολοίπων ζώων του αγροκτήματος στη θεραπεία ατόμων με φυσικά, ψυχιατρικά ή κοινωνικά προβλήματα<sup>36</sup>. Ωστόσο, αν και υπάρχουν σαφείς ενδείξεις, δεν έχουν τεκμηριωθεί ακόμη τα θεραπευτικά οφέλη μιας τέτοιας αλληλεπίδρασης, μιας και έχει γίνει μόνο μια μελέτη με ζώα της φάρμας, που αφορά ψυχιατρικούς ασθενείς που δούλευαν με αγελάδες γαλακτοπαραγωγής<sup>37</sup>.

- **Κηπευτική Θεραπεία (Horticultural Therapy):** Η κηπευτική, σε πολλές διαφορετικές μορφές της, χρησιμοποιείται ως θεραπεία ή ως ενισχυτικό της θεραπείας σε πολλές περιπτώσεις ασθενειών. Επιπλέον, χρησιμοποιείται για την επίτευξη κοινωνικών και ψυχολογικών ωφελημάτων σε μειονεκτούντα άτομα ή κοινότητες και για την προαγωγή της φυσικής και ψυχολογικής ευεξίας. Η φυτοκομία και η κηπευτική εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται από πολλούς εργοθεραπευτές, για την προαγωγή των κινητικών δεξιοτήτων και επιπλέον για την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και την παροχή κοινωνικών ευκαιριών, ιδιαίτερα σε άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα ψυχικής υγείας.

---

<sup>36</sup> Bokkers E. A. M. (2006), Effects of interactions between humans and domesticated animals. In J. Hassink and M. van Dyke (eds.) *Farming for Health. Green-Care Farming Across Europe and the United States of America*, pp. 31-41, Wageningen UR Frontis Series, Vol. 13. Springer Dordrecht: Wageningen.

<sup>37</sup> Berget B. (2006), *Animal-assisted therapy: effects on persons with psychiatric disorders working with farm animals*, Philosophiae Doctor Thesis 2006, 20: Norwegian University of Life Sciences.

Παράλληλα με τη χρήση της κηπευτικής στην εργοθεραπεία, έχουν αναπτυχθεί και οι πρακτικές της Κηπευτικής Θεραπείας και της Θεραπευτικής Κηπευτικής<sup>38</sup> (Sempick et al, 2003). Αυτές οι προσεγγίσεις έχουν αναγνωρισμένη παιδαγωγική δομή και μορφή και σε ορισμένες χώρες (πχ Ηνωμένες Πολιτείες) έχουν και επαγγελματική οργάνωση. Και οι δυο όροι χρησιμοποιούνται εναλλάξ στη βιβλιογραφία για να περιγράψουν τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης, ανάμεσα στα άτομα και στα φυτά ή τους κήπους (και στις περισσότερες περιπτώσεις αυτή η διαδικασία υποκινείται από έναν εκπαιδευμένο επαγγελματία). Το φιλανθρωπικό ίδρυμα του Ηνωμένου Βασιλείου «Thrive» χρησιμοποιεί τους ακόλουθους ορισμούς της Κηπευτικής Θεραπείας και της Θεραπευτικής Κηπευτικής (που είχαν συμφωνηθεί από τους επαγγελματίες της χώρας σε συνέδριο για την Επαγγελματική Ανάπτυξη, που πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1999)<sup>39</sup>: *«Φυτοκομική θεραπεία είναι η χρήση των φυτών από έναν εκπαιδευμένο επαγγελματία, ως μέσο επίτευξης συγκεκριμένων και καλά καθορισμένων στόχων».*

*«Θεραπευτική φυτοκομία είναι η διαδικασία με την οποία τα άτομα μπορούν να αναπτύξουν ευεξία, χρησιμοποιώντας τα φυτά και την κηπουρική. Αυτό επιτυγχάνεται με ενεργή ή παθητική εμπλοκή (Growth Point 1999, σελ.14)».*

Η διαφοροποίηση έγκειται στο ότι η Κηπευτική Θεραπεία έχει προκαθορισμένους κλινικούς στόχους, παρόμοιους με αυτούς που βρίσκουμε στην εργοθεραπεία, ενώ η Θεραπευτική Κηπευτική έχει ως στόχο τη βελτίωση της ευεξίας ενός ατόμου με πιο γενικό τρόπο.

Πρόσφατα, ο όρος Κοινωνική και Θεραπευτική Κηπευτική (Social and Therapeutic Horticulture) άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως (ιδιαίτερα στο Ηνωμένο Βασίλειο), δεδομένου ότι οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, τα αποτελέσματα και οι ευκαιρίες αποτελούν σημαντικό τμήμα των δραστηριοτήτων και των διαδικασιών των θεραπευτικών προγραμμάτων

---

<sup>38</sup> Sempik J., Aldridge J. and Becker S. (2003), *Social and Therapeutic Horticulture: Evidence and Messages from Research*. Reading: Thrive and Loughborough: CCFR.

<sup>39</sup> COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, “Green care: A conceptual framework”, edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010. [http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf).

κηπουρικής. Ο Sempik και ο Spurgeon έχουν περιγράψει την Κοινωνική και Θεραπευτική Κηπουρική, "...ως τη συμμετοχή ενός φάσματος ευάλωτων ατόμων σε ομάδες ή κοινότητες, των οποίων οι δραστηριότητες επικεντρώνονται γύρω από τη φυτοκομία και την κηπουρική»<sup>40</sup>. Η πρακτική αυτή είναι κάτι διαφορετικό από την οικιακή κηπουρική επειδή λειτουργεί σε ένα οργανωμένο και τυποποιημένο περιβάλλον.

- **Η Πράσινη άσκηση ως θεραπευτική παρέμβαση (Facilitated Green Exercise):** Η συγκεκριμένη πρακτική αφορά τη συνεργιστική επίδραση της συμμετοχής σε φυσικές δραστηριότητες με την παράλληλη έκθεση σε φυσικό περιβάλλον. Πρόσφατες έρευνες έχουν διαπιστώσει ότι η πράσινη άσκηση οδηγεί σε σημαντικές βελτιώσεις τις μετρήσεις της αυτοεκτίμησης και της διάθεσης, καθώς οδηγεί σε σημαντικές μειώσεις της αρτηριακής πίεσης (Pretty et al, 2005a & 2005b, 2007, Peacock et al, 2007, Hine et al, 2008).

Πρόσφατες έρευνες δείχνουν επίσης, ότι οι θεραπευτικές εφαρμογές της πράσινης άσκησης μπορεί να αποδειχθούν πιο αποτελεσματικές, ως προς την ανταπόκριση στην θεραπεία, από την απλή άσκηση, σε ήπια έως μέτρια κατάθλιψη, καθώς ενθαρρύνει τους ανθρώπους να επανασυνδεθούν με τη φύση και να βιώσουν τα πρόσθετα θετικά οφέλη για την υγεία που σχετίζονται με αυτή (Peacock et al, 2007, Mind, 2007).

Η χρησιμοποίηση της πράσινης άσκησης ως θεραπεία για την ήπια έως μέτρια κατάθλιψη μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή πράσινης φροντίδας.

- **Οικοθεραπεία (Ecotherapy):** Η σύγχρονη οικοθεραπεία<sup>41</sup> περιγράφει δύο επίπεδα συμμετοχής: το μικροεπίπεδο της θεραπευτικής διαδικασίας και το μακρο-επίπεδο των ευρύτερων κοινωνικών διεργασιών. Η διαδικασία αυτή διευρύνει την άποψη του εαυτού ως μέρος ενός «ευρύτερου συνόλου», το οποίο τα άτομα έρχονται να εκτιμήσουν και να ενισχύσουν, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί αμοιβαιότητα με το οικοσύστημά τους.

---

<sup>40</sup> Sempik J. and Spurgeon T. (2006), 'Towards a rigorous approach to studying social and therapeutic horticulture for people with mental health problems', *Growth Point*, 107, 4-7.

<sup>41</sup> Burls (Pedretti) A. (2008), 'Seeking nature: a contemporary therapeutic environment. *Therapeutic Communities*, 29, 3, autumn.

Τα ισχυρά αποτελέσματα αυτής της διάστασης ακτινοβολούν έξω από τον προσωπικό μικρόκοσμο και προς τον εξωτερικό μακρόκοσμο των κοινωνικών παραμέτρων. Ο Fisher (2009) υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι είναι «κοινωνικά ζώα» και κατά συνέπεια η ψυχολογική τους διάσταση, επίσης, «κατοικεί στην κοινωνία».

Η οικοθεραπεία πρεσβεύει ότι, όχι μόνο βοηθά να βρει κανείς μια προσωπική υγιεινή βιο-ψυχολογική ισορροπία, αλλά ότι η υγεία του οικοσυστήματός μας είναι αναπόσπαστο στοιχείο της κοινότητάς μας και του κοινωνικού συστήματος<sup>42</sup>.

Η πρακτική της οικοθεραπείας, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να παρακάμψει τα κοινωνικά ζητήματα, ούτε τη δημόσια υγεία και τα θέματα πολιτικής. Οι χώροι της οικοθεραπείας και τα προγράμματα μπορούν, επίσης, να χρησιμοποιηθούν από την κοινότητα προς όφελος του ευρύτερου κοινού και, κατ' επέκταση, του οικοσυστήματος. Βοηθούν, επίσης, σε επανασύνδεση του ατόμου με τη φύση και δύναται να οδηγήσει σε συμπεριφορικές και κοινωνικές αλλαγές. Ως εκ τούτου, πρόκειται για πολυλειτουργικούς χώρους.

Η οικοθεραπεία αν και έχει τις ρίζες της στην οικοψυχολογία, συνάδει καλύτερα με την πιο ριζοσπαστική ιδέα της οικο-υγείας. Το πλαίσιο της στοχεύει στην επίτευξη συναίνεσης και συνεργασίας ανάμεσα σε όσους λαμβάνουν τις αποφάσεις, προωθώντας παρεμβάσεις που είναι λιγότερο δαπανηρές από πολλές ιατρικές θεραπείες ή πρωτογενείς παρεμβάσεις ιατρικής περίθαλψης<sup>43</sup> και οι οποίες επηρεάζουν το ευρύ φάσμα των κοινωνικών συστημάτων (από τους κατοίκους της κοινότητας έως τους φορείς λήψης αποφάσεων) σχετικά με την αξία της υγείας των οικοσυστημάτων, ως κρίσιμο παράγοντα για τη δημόσια υγεία.

Επομένως, ο όρος οικοθεραπεία χρησιμοποιείται ως ομπρέλα που περιλαμβάνει όλες εκείνες τις βασιζόμενες στη φύση μεθόδους, που στοχεύουν στην αποκατάσταση της αμοιβαίας ευημερίας ανθρώπων και οικοσυστημάτων. Πρόκειται για μια διεπιστημονική και οικοσυστημική προσέγγιση με στόχο την συνεργατική ενίσχυση της σωματικής, ψυχολογικής και κοινωνικής υγείας των

---

<sup>42</sup> Fisher A. (2009), 'Ecopsychology as radical praxis', In L. Buzzell and C. Chalquist (eds.) *Ecotherapy. Healing with Nature in Mind*. San Francisco: Sierra Club Books.

<sup>43</sup> Lebel J. (2003), *Health: an ecosystem approach* Ottawa, Canada: International Development Research

ατόμων, των κοινοτήτων και των οικοσυστημάτων. Αυτά τα αποτελέσματα, έχουν επιτευχθεί μέσω της ανάπτυξης μιας στενής προσωπικής και συλλογικής σχέσης με το φυσικό οικοσύστημα. Η πράξη της οικοθεραπείας βασίζεται σε μια σειρά δραστικών αλληλεπιδράσεων μέσα σε πολυλειτουργικούς χώρους πρασίνου.

- **Θεραπεία της άγριας φύσης (Wilderness Therapy):** Σύμφωνα με τον Conner, η θεραπεία της άγριας φύσης ορίζεται ως «ένα βιωματικό πρόγραμμα που λαμβάνει χώρα σε μια απομακρυσμένη ερημική τοποθεσία της υπαίθρου ή στην άγρια φύση<sup>44</sup>». Ουσιαστικά η άγρια φύση χρησιμοποιείται ως συνθεραπευτής, ενισχυτικά σε οποιαδήποτε άλλη επαγγελματική θεραπεία.

Πρόκειται για μια αναδυόμενη παρεμβατική θεραπεία, που χρησιμοποιεί μια συστημική προσέγγιση που απευθύνεται, κυρίως, σε εφήβους με προβλήματα συμπεριφοράς (και άλλες ομάδες), για να βοηθήσει στην αντιμετώπιση συναισθηματικών προβλημάτων, στη δυσκολία προσαρμογής, σε θέματα εθισμού και σε εν γένει ψυχολογικές διαταραχές (Hobbs και Shelton, 1972, Bendoroff, 1989, Russell, 1999, Russell και Phillips-Miller, 2002, Caulkins et al, 2006, Ράσελ, 2006<sup>α</sup>, Bettmann, 2007). Τα προγράμματα παρέχουν συνήθως υγιή άσκηση και διατροφή, μέσα από δραστηριότητες όπως είναι η πεζοπορία και η φυσική αγωγή, με ατομικές ή ομαδικές συνεδρίες, εκπαιδευτικά προγράμματα, απόκτηση βασικών δεξιοτήτων, συμβίωση με συνομηλίκους, ευκαιρίες για περισυλλογή, κατάρτιση σε θέματα ηγεσίας και προκλήσεις που προκύπτουν από την επιστροφή «στα βασικά» της ζωής.

Το σκεπτικό της παρέμβασης αφορά την απομάκρυνση των συμμετεχόντων από τις καθημερινές επιρροές και την τοποθέτησή τους σε ασφαλές περιβάλλον της υπαίθρου, όπου μπορούν να έρθουν σε επαφή με πτυχές του εαυτού τους που δεν θα αποκαλύπτονταν σε άλλες θεραπευτικές ρυθμίσεις.

#### 4.6 Χώροι άσκησης της πράσινης φροντίδας στο αστικό περιβάλλον

---

<sup>44</sup> Conner M. (2007), 'What is Wilderness Therapy and a Wilderness Program?' Website: <http://www.wilderness-therapy.org/Wilderness/WhatIsWilderness.htm>

Μέχρι τώρα έχει τονιστεί ότι η πράσινη φροντίδα είναι μια ευρεία έννοια, η οποία περιλαμβάνει πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις, που χρησιμοποιούν το πράσινο περιβάλλον. Εντός του πεδίου εφαρμογής του φυσικού περιβάλλοντος υπάρχουν πολλές διαφορετικές ρυθμίσεις-τοποθετήσεις, που χρησιμοποιούνται για τα πράσινα προγράμματα.

Ενώ τα αγροκτήματα φροντίδας και οι θεραπευτικοί κήποι ορίζονται ξεκάθαρα, ως χώροι πράσινης φροντίδας, άλλες τοποθετήσεις όπως τα αστικά αγροτεμάχια (allotments) και οι κοινοτικοί κήποι πολλές φορές παραβλέπονται. Όμως, υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους η πράσινη φροντίδα μπορεί να αξιοποιηθεί μέσα στο αστικό περιβάλλον.

Καταρχήν, το κλειδί για την πράσινη φροντίδα είναι **η πρόσβαση στη φύση** και τους πράσινους χώρους και, κατ' επέκταση, η άρση των εμποδίων (φυσικών, κοινωνικών, πολιτιστικών) και η επίτευξη της μέγιστης προσβασιμότητας και ενσωμάτωσης (Countryside Recreation Network. 2001, Pretty et al, 2005).

Επιπρόσθετα, απαραίτητη συνθήκη αποτελεί το πρασίνισμα των πόλεων, που εκτός των άλλων συμβάλλει και στην αειφόρο ανάπτυξη των αστικών περιοχών (Relf and Lohr, 2003, Brethour et al, 2007).

**Το πρασίνισμα της αστικής κοινότητας** περιλαμβάνει πληθώρα δραστηριοτήτων, όπως δημιουργία κοινοτικών κήπων, προγράμματα αστικής γεωργίας, φύτευση δέντρων και άλλων φυτών, ενέργειες που μπορούν να συνεισφέρουν στο κοινωνικό κεφάλαιο και στην οικοδόμηση ευκαιριών για την ανάπτυξη σχέσεων και δεσμών μεταξύ των πολιτών και την ανταλλαγή εμπειριών<sup>45</sup>.

Τα πρασίνισμα των αστικών κοινοτήτων συντελεί στη συσσώρευση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου στις πόλεις, εξασφαλίζοντας τη συμμετοχή διάφορων φορέων και προωθώντας την αυτοργάνωση προς την κατεύθυνση της απόκτησης και σταδιακής εφαρμογής διαφορετικών τύπων γνώσης. Με τον ίδιο τρόπο, αποτελεί κυρίαρχο θέμα και για τις προσεγγίσεις πράσινης φροντίδας, όπου υγειονομικά και κοινωνικά οφέλη προκύπτουν

---

<sup>45</sup> Westphal L. M. (1999) Growing Power?: Social Benefits from Urban Greening Projects. PhD Thesis. Graduate college of the University of Illinois and Chicago.

από την δημιουργία και διατήρηση των πράσινων χώρων με συλλογική συμμετοχή των ατόμων<sup>46</sup>.

Ατομικές και συλλογικές προσεγγίσεις που αφορούν την καλλιέργεια τροφίμων, μέσα και γύρω από τον αστικό ιστό, συνδέονται στενά με πολλά παραδείγματα πράσινης φροντίδας. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν η **κοινωνική και θεραπευτική κηπευτική** και η **γεωργία φροντίδας** κατά τις οποίες οποία παράγονται λαχανικά και φρούτα, τόσο για θεραπευτικούς σκοπούς, όσο και για κατανάλωση. Οι στόχοι των αστικών αγροτεμαχίων και της κηπευτικής (horticulture) και οι πρωτοβουλίες της αστικής γεωργίας μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με τις περιστάσεις. Συχνά, στις αναπτυσσόμενες χώρες ο στόχος είναι η άμβλυνση της φτώχειας και η παραγωγή τροφής, ενώ σε πιο αναπτυγμένες χώρες στόχος είναι η αναψυχή και ψυχαγωγία<sup>47</sup>.

**Η οικοθεραπεία**, από την άλλη, στοχεύει περισσότερο στην πρόσβαση σε αστικούς χώρους πρασίνου και στη διατήρηση της βιοποικιλότητας. Ωστόσο, δύναται να περιλαμβάνει την εξάπλωση της αεικαλλιέργειας (permaculture) και την παραγωγή βιολογικών τροφίμων ή τη διάδοση άγριων φυτών μέσα στους αστικούς κήπους<sup>48</sup>.

Η Πράσινη φροντίδα, όταν εντάσσεται στον **τομέα της γεωργίας**, μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα της πολυλειτουργικής γεωργίας. Πρόσφατα υπήρξε μια σημαντική στροφή προς την αναγνώριση ότι κάθε κομμάτι γης μπορεί να προσφέρει πολλές διαφορετικές υπηρεσίες ταυτόχρονα (συμπεριλαμβανομένων των υπηρεσιών υγείας, αναψυχής και περιβαλλοντικών) και, ως εκ τούτου, μπορεί να θεωρηθεί ως πολυλειτουργικό (Hine et al, 2008, Hine 2008).

Μάλιστα, η έννοια της πολυλειτουργικότητας συμβάλει στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος επάνω στις θετικές επιπτώσεις της γεωργίας (σε αντίθεση με τη συζήτηση γύρω από τις αρνητικές επιπτώσεις που επικρατούσε μέχρι σήμερα, εξαιτίας της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης της

---

<sup>46</sup> Tidball K. G. & Krasny M. (2006), 'From risk to resilience: What role for community greening and civic ecology in cities?' In A. Wals (ed.) *Social Learning Towards a more Sustainable World*, Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

<sup>47</sup> COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, "Green care: A conceptual framework", edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010. [http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf).

<sup>48</sup> Όπως προηγουμένως.

εντατικής γεωργίας). Σύμφωνα με το ανωτέρω είναι και η αρμόδια επιτροπή αγροτικών υποθέσεων της Ε.Ε, η οποία θεσμοθέτησε με την αναθεώρησή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (1992) την αποσύνδεση των επιδοτήσεων από το μέγεθος της παραγωγής, επειδή η εφαρμογή ορθών πρακτικών στη γεωργία και τη διαχείριση της γης έχουν πολλές θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και στις τοπικές κοινωνίες και παράγουν και δημόσια αγαθά, όπως τοπία φύση, κλπ<sup>49</sup>.

Η γεωργία που ασκείται σε ιδιωτικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις και λαμβάνει χώρα στην ύπαιθρο χώρα, καθώς και η αστική γεωργία, αν και έχουν ως πρωταρχικό σκοπό το κέρδος ή την αυτοκατανάλωση, συχνά προσφέρουν τη δυνατότητα παροχής υπηρεσιών πράσινης φροντίδας, δηλ. εκπαίδευση, προστατευόμενη εργασία κλπ<sup>50</sup>.

**Τα αστικά αγροτεμάχια - allotments** (μικρά κομμάτια γης που εκμισθώνονται από τους δήμους έναντι συμβολικού ενοικίου, σε μισθωτές με κύριο σκοπό την καλλιέργεια τροφής) αποτελούν οικείο θέμα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Η.Β., Γερμανία) και δίνουν τη δυνατότητα σε αστούς να συγκομίζουν τη δική τους παραγωγή και (ακόμα σημαντικότερο) να συνεργάζονται με άλλους που κάνουν το ίδιο. Έτσι, δεν εξυπηρετούν μόνο την προώθηση του πρασίνου, αλλά και την κοινωνική ατζέντα, δεδομένου ότι σε αυτούς τους χώρους μπορούν να υλοποιούνται προγράμματα πράσινης φροντίδας<sup>51</sup>.

**Οι αστικές φάρμες και οι κοινοτικοί κήποι** αποτελούν κοινοτικά διαχειριζόμενα έργα, που λειτουργούν σε αστικές περιοχές με τη «συνεργασία» ανθρώπων, ζώων και φυτών. Υπάρχουν ανά τον κόσμο σε διάφορες μορφές, που κυμαίνονται από μικρούς κήπους με άγρια ζώα (όπως άλση με μικρούς ζωολογικούς κήπους), οικόπεδα σε συγκροτήματα κατοικιών που παράγουν φρούτα και λαχανικά μέχρι και σε μεγάλα αστικά αγροκτήματα<sup>52</sup>. Στις

---

<sup>49</sup> Dobbs T. and Pretty J. (2004), 'Agri-environmental stewardship schemes and 'multifunctionality''. *Review of Agricultural Economics*, 26, 220-237.

<sup>50</sup> COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, "Green care: A conceptual framework", edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010. [http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf).

<sup>51</sup> Όπως προηγουμένως.

<sup>52</sup> Federation of City Farms and Community Gardens (2009), Website: <http://www.farmgarden.org.uk/farms-gardens>.

περισσότερες περιπτώσεις η λειτουργία τους βασίζεται σε εθελοντές και στοχεύουν στη βελτίωση των σχέσεων στο εσωτερικό της κοινότητας και στην προσφορά γνώσης γύρω από τις γεωργικές πρακτικές, στους κατοίκους των πόλεων.

Τα αστικά αγροκτήματα δίνουν, στους κατοίκους των πόλεων, την ευκαιρία να αλληλεπιδράσουν με τα ζώα και τις καλλιέργειες, αποτελώντας έτσι τον πυρήνα πολλών εκπαιδευτικών, περιβαλλοντικών και οικολογικών δραστηριοτήτων, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις, προσφέροντας δομημένες δραστηριότητες πράσινης φροντίδας για μια σειρά ευάλωτων ομάδων.

**Οι νοσοκομειακοί κήποι** είναι ημιδημόσιοι χώροι που περιβάλλουν νοσοκομεία (και συναφή υγειονομικά ιδρύματα) των μεγάλων πόλεων και αφενός μπορούν να αποτελέσουν χώρους άνθισης της αστικής γεωργίας και αφετέρου να λειτουργήσουν επουλωτικά/θεραπευτικά, τόσο για τους πάσχοντες και τους επισκέπτες, όσο και για του εργαζόμενους, δεδομένου ότι ο σχεδιασμός τους θα έχει γίνει έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Μάλιστα, πολλές έρευνες έχουν γίνει διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα σχετικά με το θέμα<sup>53</sup>. Η Αμερικάνικη Ένωση Φυτοκομικής Θεραπείας σε μια προσπάθεια να κατηγοριοποιήσει αυτούς τους κήπους δίνει τους ακόλουθους ορισμούς<sup>54</sup>:

1. Ως *Επουλωτικός κήπος* (healing garden) ορίζεται ένα περιβάλλον που κυριαρχείται από τα φυτά, συμπεριλαμβανομένων των λουλουδιών, του στοιχείου του νερού και άλλων στοιχείων της φύσης (π.χ. ξύλο, πέτρα, κλπ.). Οι κήποι αυτοί συνδέονται με νοσοκομεία και άλλους χώρους παροχής υγειονομικής περίθαλψης, χαρακτηρίζονται ως θεραπευτικοί από την εγκατάστασή τους, είναι προσβάσιμοι σε όλους και σχεδιασμένοι ώστε να έχουν ευεργετικά αποτελέσματα για τους περισσότερους χρήστες. Ένας επουλωτικός κήπος έχει σχεδιαστεί ως καταφύγιο και τόπος ανάπαυλας για τους επισκέπτες, τους πελάτες και το

<sup>53</sup> Anthopoulos K. Petros, Julia Georgi (2011), "Landscape preference evaluation for hospital environmental design", *Journal of Environmental Protection*, 2011,2,639-647.

<sup>54</sup> American Horticultural Therapy Association.

[http://www.ahta.org/documents/Final\\_HT\\_Position\\_Paper\\_updated\\_409.pdf](http://www.ahta.org/documents/Final_HT_Position_Paper_updated_409.pdf)

προσωπικό και χρησιμοποιείται κατά την επιθυμία τους. Οι επουλωτικοί κήποι μπορούν να διαιρεθούν περαιτέρω σε συγκεκριμένα είδη κήπων, όπως σε θεραπευτικούς κήπους (Therapeutic Garden), κήπους κηπευτικής θεραπείας (Horticultural Therapy Garden και κήπους αποκατάστασης (Restorative Garden).

2. Ένας *θεραπευτικός κήπος* έχει σχεδιαστεί για να χρησιμοποιηθεί ως συστατικό ενός θεραπευτικού προγράμματος, όπως εργοθεραπεία, φυσιοθεραπεία ή φυτοκομική θεραπεία. Έχει σχεδιαστεί για να καλύψει τις ανάγκες ενός συγκεκριμένου πληθυσμού χρηστών και προκειμένου να φιλοξενήσει τους θεραπευτικούς στόχους του πελάτη, είτε περιλαμβάνονται δραστηριότητες κηπευτικής είτε όχι. Έχει σχεδιαστεί ως μέρος μιας συνεργατικής, διεπιστημονικής διαδικασίας μιας ομάδας επαγγελματιών Ένας θεραπευτικός κήπος μπορεί να υπάρχει από μόνος του ή ως τμήμα ενός επουλωτικού κήπου.
3. Ένας *κήπος κηπευτικής θεραπείας* αποτελεί υποκατηγορία ενός θεραπευτικού κήπου. Έχει σχεδιαστεί για να φιλοξενήσει τους θεραπευτικούς στόχους του πελάτη, αλλά πρωτίστως εξυπηρετεί δραστηριότητες κηπευτικής. Ένας κήπος κηπευτικής θεραπείας έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε οι πελάτες τους να είναι σε θέση να αναλάβουν τη φροντίδα του φυτοκομικού υλικού.
4. Ένας *κήπος αποκατάστασης* – διαλογισμού μπορεί να είναι δημόσιος ή ιδιωτικός και δεν συνδέεται απαραίτητα με δομές υγειονομικής περίθαλψης. Αυτό το είδος κήπου εστιάζει στην αποκαταστασιακή αξία της φύσης και στην προαγωγή της ψυχικής ανάπαυσης, της μείωσης του άγχους, τη συναισθηματική ανάκτηση και την ενίσχυση της ψυχικής και της σωματικής ενέργειας. Ο σχεδιασμός του επικεντρώνεται στις ψυχολογικές, σωματικές και κοινωνικές ανάγκες των χρηστών.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Η Στροφή προς το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο ερμηνείας της υγείας και της αρρώστιας ως σύμμαχος της ανάπτυξης νέων προσεγγίσεων φροντίδας.**

Το εννοιολογικό περιεχόμενο της υγείας και της ασθένειας διαφέρει ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τις κοινωνικές συνθήκες<sup>55</sup>.

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, οι μεγάλες κατακτήσεις της βιοϊατρικής, και ειδικότερα της μικροβιολογίας, οδήγησαν σε εξασθένηση του κινήματος της κοινωνικής ιατρικής και σε αποδοχή μιας μονοδιάστατης ερμηνείας της υγείας και της αρρώστιας, που στηρίζονταν κυρίως στα ευρήματα της εργαστηριακής και κλινικής ιατρικής. Βασισμένη στον καρτεσιανό διαχωρισμό σώματος-ψυχής και στη μηχανική θεώρηση του ανθρώπινου οργανισμού, η ιατρική ήταν σχεδόν αναπόφευκτο να στραφεί πρωτίστως στη θεραπεία, αξιοποιώντας όλο και περισσότερα τεχνολογικά επιτεύγματα. Έτσι, το ανθρώπινο σώμα αντιμετωπίστηκε ως «μηχανή», η υγεία ταυτίστηκε με την απουσία αρρώστιας και η ιατρική θεωρήθηκε ο θεματοφύλακός της. Όμως, μια θεραπευτική και κατά βάση νοσοκομειακή ιατρική δεν ήταν από τη φύση της δυνατόν να αντιληφθεί τον ανθρώπινο οργανισμό ολιστικά, δηλαδή ως αλληλοκαθοριζόμενη ενότητα ψυχής και σώματος. Ούτε ήταν σε θέση να συνειδητοποιήσει τους ευρύτερους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, καθώς και τους παράγοντες συμπεριφοράς, που διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στην εμφάνιση και την έκβαση της αρρώστιας. Η επικράτηση της ιατροκεντρικής αντίληψης για την υγεία και η κυριαρχία ενός βιοϊατρικού μοντέλου σφράγισαν το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα<sup>56</sup>.

Σύμφωνα με το βιοϊατρικό μοντέλο, η υγεία αποτελεί έκφραση της φυσιολογικής λειτουργίας που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος. Η φυσιολογική αυτή λειτουργία καθορίζεται κυρίως με βάση τους επιδημιολογικούς δείκτες και τις βιοστατιστικές μετρήσεις, οι οποίες ανιχνεύουν παθολογικές παρεκτροπές από το «φυσιολογικό». Το δε «φυσιολογικό» προσδιορίζεται είτε σε αντιδιαστολή με την νόσο είτε σε σχέση με τις αποκλίσεις από τη μέση τιμή διαφόρων βιολογικών παραμέτρων<sup>57</sup>.

Η προσέγγιση αυτή αφορά κυρίως τη σωματική διάσταση της υγείας, ενώ φαίνεται να αγνοεί την ύπαρξη της ψυχικής και της κοινωνικής διάστασης. Όμως,

<sup>55</sup> Καραδήμας Ε., «Ψυχολογία της υγείας, Θεωρία και κλινική πράξη», Τυπωθήτω, Αθήνα, 2005.

<sup>56</sup> Τούντας Γ., « Κοινωνία και Υγεία», Οδυσσέας-Νέα Υγεία, Αθήνα, 2000.

<sup>57</sup> Όπως πριν.

ακόμα και η σωματική λειτουργία δύσκολα μπορεί να προσδιοριστεί ανεξάρτητα από το ευρύτερο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Επιπλέον, υπάρχουν και μεγέθη που ποσοτικά δεν προσδιορίζονται εύκολα. Η υγεία είναι μια έννοια με πολλές διαστάσεις. Θα αποτελούσε σαφή αποπτώχευσή της ως έννοιας αν ο ορισμός της επικεντρωνόταν μόνο στις διαστάσεις που μπορούν να προσδιοριστούν βιοϊατρικά και να μετρηθούν, όπως η νοσηρότητα και η θνησιμότητα. Ένας ορισμός πρέπει να έχει τη γενικότητα που θα του επιτρέπει να συμπεριλάβει όλες τις διαστάσεις της προσδιοριζόμενης έννοιας. Η υγεία εκτός από βιολογικό είναι και κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο ενσωματώνει την ποιότητα των σχέσεων που διατηρούν οι άνθρωποι με το περιβάλλον τους, καθώς και μεταξύ τους. Επομένως, δεν θα πρέπει να ορίζεται χωρίς αναφορές στο υλικό, φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο ζει και δρα κάθε άτομο<sup>58</sup>.

Όταν λοιπόν επιχειρείται να οριστεί η υγεία, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο τα φαινόμενα που σχετίζονται με την αρρώστια και το θάνατο, αλλά και τα φαινόμενα τα οποία αντανακλούν τη θετική υγεία (ψυχική και κοινωνική ευεξία, φυσική κατάσταση, δεξιότητες, δυνατότητες, κ.ά.), όπως αυτά διαπλέκονται στο πλαίσιο ενός ενιαίου «συστήματος». Ένα σύστημα που αποτελείται από επιμέρους στοιχεία, τα οποία όλα μαζί παράγουν το χαρακτηριστικό προϊόν του συστήματος: την υγεία, είτε πρόκειται για την ατομική υγεία, είτε για την υγεία ενός πληθυσμού. Σε αυτές ακριβώς τις αντιλήψεις που απορρέουν από τη Γενική Θεωρεία των Συστημάτων, σύμφωνα με την οποία κάθε σύστημα εντάσσεται μέσα σ' ένα άλλο σύστημα και ότι κανένα σύστημα δεν είναι απομονωμένο, βασίζεται το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο, καθώς και ο ολιστικός προσδιορισμός της υγείας<sup>59</sup>.

Το γεγονός ότι η επιστημονική σκέψη απελευθερώνεται έτσι από τις μηχανιστικές αντιλήψεις για το ανθρώπινο σώμα και από το δυϊσμό σώματος-ψυχής, επιτρέπει να αναβιώσει η ολιστική αντίληψη για την υγεία. Η ολιστική αντίληψη αποκαθιστά την ενότητα σώματος-ψυχής, φωτίζοντας τη μελέτη των ψυχοσωματικών διαταραχών που παρουσιάζουν ραγδαία αύξηση τα τελευταία χρόνια, και θέτει στο επίκεντρο του ορισμού της υγείας την έννοια της δυναμικής ισορροπίας<sup>60</sup>. Η ισορροπία βιολογικών, ψυχικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών και συμπεριφερολογικών

---

<sup>58</sup> Όπως πριν.

<sup>59</sup> Όπως πριν.

<sup>60</sup> Παπαδάτου Δ., Αναγνωστόπουλος Φ., Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.

παραγόντων αποτελεί το περιεχόμενο της έννοιας της υγείας σύμφωνα με την οποία: «υγεία είναι η δυναμική ισορροπία του εσωτερικού με το εξωτερικό περιβάλλον, που παρέχει στο άτομο τη δυνατότητα να ζει δημιουργικά, σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του και τις επιδιώξεις του».

Η ύπαρξη της δυναμικής ισορροπίας με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον σε ένα συγκεκριμένο οικολογικό πλαίσιο επιτρέπει στο άτομο να ανταποκρίνεται στις περιβαλλοντικές προκλήσεις και να προσαρμόζεται στις περιβαλλοντικές αλλαγές, διασφαλίζοντας έτσι την αρμονική σχέση με το περιβάλλον του. Η διατάραξη αυτής ακριβώς της αρμονικής σχέσης αποτελεί, τη βασική αιτία πρόκλησης της αρρώστιας, που μπορεί να εκδηλωθεί με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά επίπεδα (κυτταρικό, οργανικό, συμπεριφερολογικό, κοινωνικό).

Σύμφωνα μάλιστα με συγκλίνουσες εκτιμήσεις, η υγεία ενός ατόμου ή ενός πληθυσμού εξαρτάται κατά 20% από τους βιολογικούς παράγοντες, κατά 20-30% από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, κατά 10-20% από τις υπηρεσίες υγείας και κατά 40-50% από την ανθρώπινη συμπεριφορά. Η κατανόηση της δράσης αυτών των παραγόντων, καθώς και του τρόπου αλληλεπίδρασής τους φωτίζει την ερμηνεία των φαινομένων της υγείας και της αρρώστιας<sup>61</sup>.

---

<sup>61</sup> Τούντας Γ., « Κοινωνία και Υγεία», Οδυσσέας-Νέα Υγεία, Αθήνα, 2000.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 Η Φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές στο πλαίσιο της ελληνικής ψυχιατρικής μεταρρύθμισης**

Οι ψυχικές διαταραχές αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα δημόσιας υγείας στην εποχή μας. Οι επιδημιολογικές μελέτες σε διάφορες χώρες, μεταξύ των οποίων και στη χώρα μας, δείχνουν πως το 10-20% του πληθυσμού ανά πάσα στιγμή υποφέρουν από ψυχικές διαταραχές, από τις ελαφρότερες έως τις βαρύτερες που συχνά προκαλούν δια βίου αναπηρία<sup>62</sup>.

Ως ψυχική υγεία δεν ορίζουμε πλέον «την απουσία ασθένειας ή αδυναμίας», αλλά «την κατάσταση πλήρους φυσικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας»<sup>63</sup>. Οι έννοιες της ψυχικής υγείας και της ψυχικής νόσου γίνονται αντιληπτές ως δυο πόλοι του ίδιου συνεχούς, ενώ δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία ανάμεσα στους ειδικούς ως προς την κατηγοριοποίηση, την αιτιολογία και την θεραπευτική αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών<sup>64</sup>.

Και οι δύο έννοιες διέπονται παράλληλα από την επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου. Σύμφωνα με τον Cowen (1994), στον ορισμό της ευεξίας εμπεριέχονται φανερές και αδιόρατες αξίες. Καθώς οι αξίες μεταξύ των πολιτισμών, αλλά και μεταξύ των υπο-ομάδων εντός του ίδιου πολιτισμού διαφέρουν, καθίσταται δύσκολη η ύπαρξη ενός κοινά αποδεκτού ορισμού<sup>65</sup>.

Στον ορισμό της ψυχικής υγείας και της ψυχικής νόσου υπεισέρχονται δυο έννοιες: α) η στατιστική έννοια η οποία αφορά στο βαθμό που συναισθήματα, σκέψεις και συμπεριφορές παρεκκλίνουν από ένα προκαθορισμένο πρότυπο και β) η κανονιστική έννοια, η οποία αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα παραπάνω αξιολογούνται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο.

---

<sup>62</sup> Ψυχαργός Γ (2011-2020) –Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (2011). Σχέδιο Αναθεώρησης του Προγράμματος Ψυχαργός.

<sup>63</sup> WHO (2001). The world Health Report 2001. Mental Health. New understanding, new hope. Txt at <http://www.who.int/whr2001/2001/main/en/chapter1/001a.htm>

<sup>64</sup> Pilgrim D. and Rogers A. (1993), A sociology of mental health and illness. Buckingham, Open University press.

<sup>65</sup> Cowen E. L. (1994), The enhancement of psychological wellness. Challenges and opportunities, American Journal of Community psychology, 22, 149-179.

Επιπρόσθετα η ιδέα της κανονικότητας στην ψυχική υγεία είναι σε ένα βαθμό προβληματική επειδή μπορεί να προσεγγιστεί και να γίνει αντιληπτή πολλαπλά: α) μέσω της έννοιας της απουσίας της παθολογίας, β) μέσω των ουμανιστικών θεωριών και της ιδανικής λειτουργίας την οποία περιγράφουν ως αυτοπραγμάτωση, γ) μέσω του επιπέδου της λειτουργικότητας της πλειονότητας των ατόμων και δ) ως το προϊόν των αλληλεπιδρώντων συστημάτων, τα οποία αλλάζουν στο διηνεκές του χρόνου, σύμφωνα με την ηλικία και ως προς τους αναπτυξιακούς σταθμούς που το άτομο κατακτά<sup>66</sup>.

Σύμφωνα με δύο πρόσφατες μελέτες (Wittchen & συν 2011, Gustavson & συν 2011), οι οποίες συνδύασαν τα επιδημιολογικά δεδομένα από 30 χώρες της Ευρώπης (27 χώρες της Ε.Ε., Ελβετία, Νορβηγία, Ισλανδία) των ψυχικών και νευρολογικών διαταραχών ή νόσων του εγκεφάλου, προκύπτει ότι το 2% περίπου του πληθυσμού, πάσχει είτε από ψυχώσεις (συνήθως σχιζοφρένεια), είτε από διπολική διαταραχή. Οι διαταραχές αυτές συχνά απαιτούν δια βίου φροντίδα και ψυχιατρική θεραπεία και παρακολούθηση. Οι παρεμβάσεις είναι πολλαπλές και κυμαίνονται από τη φαρμακευτική θεραπεία και τη νοσηλεία (σε περιόδους υποτροπής), έως ειδικές υπηρεσίες στέγασης και ψυχοκοινωνικής και επαγγελματικής αποκατάστασης. Επιπλέον, σοβαρό πρόβλημα αποτελεί η άνοια, με έναρξη συνήθως κατά την τρίτη ηλικία<sup>67</sup>.

Όμως, το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού πάσχει από τις λεγόμενες «συνήθεις ψυχικές διαταραχές», με βασικά συμπτώματα το άγχος, τη διαταραχή του συναισθήματος και σωματικά ενοχλήματα. Αυτές οι διαταραχές είναι μεν λιγότερο σοβαρές και θεραπεύσιμες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, αλλά δεν παύουν να προκαλούν σημαντική πτώση του επιπέδου λειτουργικότητας των πασχόντων.

Η συχνότερη διαταραχή, η οποία συχνά συνυπάρχει με άλλες, είναι η κατάθλιψη, η οποία υπολογίζεται από τον Π.Ο.Υ., πως το 2020 θα αποτελέσει το δεύτερο σε κοινωνική επιβάρυνση πρόβλημα υγείας, παγκοσμίως. Σημαντικό πρόβλημα δημόσιας υγείας αποτελούν, επίσης, οι διαταραχές από τη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών.

---

<sup>66</sup> Offer S.N. and Shabsin M (1984), Normality and the cycle of life. A critical integration. New York, Basic Books.

<sup>67</sup> Ψυχαργός Γ (2011-2020) –Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (2011). Σχέδιο Αναθεώρησης του Προγράμματος Ψυχαργός.

Όσον αφορά στο οικονομικό κόστος των ψυχικών διαταραχών, αυτό είναι τεράστιο. Στη μελέτη των Gustavsson και συνεργατών (2011), το συνολικό ετήσιο κόστος των «νόσων του εγκεφάλου», στις 30 ευρωπαϊκές χώρες υπολογίστηκε σε 798 δις. ευρώ. Από αυτό, 37% αφορά σε άμεσο υγειονομικό κόστος, το 23% σε άμεσο μη υγειονομικό κόστος και το 40% σε έμμεσο κόστος που προκύπτει από την απώλεια παραγωγικότητας<sup>68</sup>.

Το πρόβλημα της αντιμετώπισης των ψυχικά ασθενών απασχόλησε και απασχολεί κάθε οργανωμένη κοινωνία σαν πρόβλημα οξύ, διαρκές και δυσεπίλυτο, αφού οι ψυχικές διαταραχές και τα ψυχικά νοσήματα είναι αρκετά συχνά, απαιτούν μακρόχρονη θεραπεία και φροντίδα και τέλος, προξενούν μεγάλο πόνο και θλίψη αλλά και οικονομική αιμορραγία στις οικογένειες των ασθενών και στην οργανωμένη πολιτεία.

Το σύστημα ψυχιατρικής περίθαλψης (δημόσιο και ιδιωτικό) που λειτουργούσε στην Ελλάδα μέχρι το 1985, είχε δημιουργηθεί άναρχα, αυθαίρετα και χωρίς μακρόπνοο κεντρικό προγραμματισμό. Οι ιδιαιτερότητες των ψυχικών νοσημάτων, οι λανθασμένες στάσεις απέναντι στους ψυχικά ασθενείς, τόσο από την πλευρά των επαγγελματιών της ψυχικής υγείας όσο και από εκείνη της κοινότητας, η οργανωτική αδυναμία του Ελληνικού Κράτους, δημιούργησαν ένα αποτυχημένο σύστημα ψυχιατρικής περίθαλψης που δεν ανταποκρινόταν στις πραγματικές ανάγκες των ψυχικά ασθενών.

Η κακή μορφή ψυχιατρικής περίθαλψης (δημόσια και ιδιωτική) έγινε δυστυχώς ανεκτή για μεγάλο χρονικό διάστημα. Όμως τα τελευταία χρόνια άρχισε να συντελείται στην Ελλάδα ένας μετασχηματισμός στον τρόπο αντιμετώπισης των ψυχικά ασθενών, τόσο από μέρους των επαγγελματιών ψυχικής υγείας, όσο και από μέρους της Πολιτείας, καθώς μια σειρά εμπειριών γονιμοποίησε μια κοινή συνείδηση για αλλαγή.

Η εφαρμογή της ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης (Πρόγραμμα Ψυχαργώς) ξεκίνησε στη χώρα μας με τη ψήφιση του Νόμου 1397/83, για το Εθνικό Σύστημα Υγείας, διευρύνθηκε με τον Νόμο 2071/92 και παγιώθηκε με το Νόμο 2716/99 «Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας και άλλες διατάξεις»<sup>69</sup>.

---

<sup>68</sup> Ψυχαργώς Γ (2011-2020) –Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (2011). Σχέδιο Αναθεώρησης του Προγράμματος Ψυχαργώς.

<sup>69</sup> Όπως προηγουμένως.

Το πρόγραμμα «Ψυχαργώς» είναι ένα πρόγραμμα δράσεων με δεκαετή χρονικό ορίζοντα, που στοχεύει να καλύψει σταδιακά όλες τις ανάγκες σε εθνικό επίπεδο, στον τομέα της ψυχικής υγείας. Η κωδική του ονομασία προέρχεται από τη μυθολογική «Αργώ» και την επιστροφή του χρυσόμαλλου δέρατος. Ο συμβολισμός παραπέμπει στην επιστροφή των ψυχικά ασθενών στην κοινότητα, που επιφέρει η Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση.

Το πρόγραμμα διαμορφώθηκε κατά το 1997 για την περίοδο 1997-2006 και αναθεωρήθηκε για την περίοδο 2001 -2010. Σήμερα βρισκόμαστε στη φάση της δεύτερης αναθεώρησης του προγράμματος για την περίοδο 2011-2020, η οποία καλύπτει και την περίοδο υλοποίησης του ΕΣΠΑ (2011-2015 Α φάση υλοποίησης).

Επιχειρώντας μια αποτίμηση του προγραμματισμού του ΥΥΚΑ για την περίοδο 1984-2009, φαίνεται ότι ο σχετικός σχεδιασμός ήταν υπηρεσιοκεντρικός και επικεντρωμένος στην υλοποίηση της αποασυλοποίησης και δευτερευόντως στην ανάπτυξη κοινοτικών υπηρεσιών, κάτι που αναστράφηκε κατά την επόμενη φάση, σύμφωνα με το Ν. 2716/99, ο οποίος ορίζει ότι: «οι υπηρεσίες ψυχικής υγείας διαρθρώνονται, οργανώνονται και λειτουργούν σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος νόμου, με βάση τις αρχές τομεοποίησης και της κοινοτικής ψυχιατρικής, της προτεραιότητας της πρωτοβάθμιας φροντίδας, της εξωνοσοκομειακής περίθαλψης, της αποϊδρυματοποίησης, της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης και κοινωνικής επανένταξης, της συνέχειας της ψυχιατρικής φροντίδας, καθώς και της πληροφόρησης και εθελοντικής Αρωγής της κοινότητας στην προαγωγή της ψυχικής υγείας».

Σήμερα, ισχύει η άποψη ότι ο κοινοτικός αναπροσανατολισμός της ψυχιατρικής περίθαλψης έχει σημειώσει σημαντική πρόοδο, ιδίως τα τελευταία έτη, με την ανάπτυξη ενός ικανοποιητικού, αλλά όχι επαρκούς δικτύου υπηρεσιών, με τη βαθμιαία κατάργηση των ασύλων.

Αναλυτικότερα, το δίκτυο κοινοτικών υπηρεσιών στην Ελλάδα έχει ως εξής<sup>70</sup>:

#### **A. Από το Δημόσιο Τομέα.**

- 33 Ψυχιατρικά Τμήματα Γενικών Νοσοκομείων
- 13 Παιδοψυχιατρικά Τμήματα
- 39 Κέντρα Ψυχικής Υγείας

---

<sup>70</sup> Όπως προηγουμένως.

- 11 Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα
- 13 Κέντρα Ημέρας
- 5 Νοσοκομεία Ημέρας
- 12 Κινητές Μονάδες
- 2 Μονάδες κατ' οίκον φροντίδας
- 36 Οικοτροφεία
- 78 Ξενώνες
- 198 Προστατευμένα Διαμερίσματα
- 15 Κοι.Σ.Π.Ε.
- Παροχή υπηρεσιών Ψ.Υ. από Κ.Υ. των 1ης, 3ης, 5ης & 6ης ΥΠΕ

#### **Β. Από τα ΝΠΙΔ μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα**

- 1 Κέντρο Ψυχικής Υγείας
- 1 Νοσοκομείο Ημέρας
- 52 Κέντρα Ημέρας
- 13 Κινητές Μονάδες
- 89 Οικοτροφεία
- 19 Ξενώνες
- 32 Προστατευμένα Διαμερίσματα
- 4 Κέντρα Αλτσχάιμερ και αυτισμού
- 4 Εργαστήρια

Σήμερα η φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές στην Ελλάδα υλοποιείται μέσω τεσσάρων ξεχωριστών συστημάτων στο χώρο της ψυχικής υγείας (ψυχιατρικά νοσοκομεία, γενικά νοσοκομεία, ΜΚΟ, Ιδιωτικός τομέας) και μια από τις βασικές αδυναμίες του μεταρρυθμιστικού προγράμματος είναι η αποσπασματική, ανεξάρτητη και χωρίς συντονισμό λειτουργία του καθενός απ' αυτά και η ανεπαρκής παροχή στον πληθυσμό<sup>71</sup>.

Έτσι, βασικό στόχο για τη νέα φάση αποτελεί η συνεργασία των ψυχιατρικών υπηρεσιών με άλλους φορείς και υπηρεσίες, κρατικές και του ιδιωτικού, μη κερδοσκοπικού τομέα και η δημιουργία απαραίτητων δικτύων στην κοινότητα, τα

---

<sup>71</sup> Όπως προηγουμένως.

οποία θα διευκολύνουν σημαντικά στη φροντίδα των ασθενών, θα κινητοποιούν τους πόρους της κοινότητας, θα διευκολύνουν την αγωγή της κοινότητας, την ενημέρωση και την καταπολέμηση του στίγματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους ακόλουθους φορείς: υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας, κοινωνικές υπηρεσίες, ΟΑΕΔ, οργανώσεις χρηστών, υπηρεσιών και οικογενειών, μη κυβερνητικοί οργανισμοί, δήμοι και άλλοι κοινωνικοί φορείς (εκκλησία, σύλλογοι, εθελοντικές οργανώσεις)<sup>72</sup>.

---

<sup>72</sup> Όπως προηγουμένως.

## **ΜΕΡΟΣ 2 Εμπειρική Έρευνα: Διερεύνηση πρωτοβουλιών πράσινης φροντίδας στην Αττική**

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 Καταγραφή πρωτοβουλιών αξιοποίησης της αστικής γεωργίας και της κηπευτικής για την φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, στο λεκανοπέδιο της Αττικής**

#### **7.1 Μεθοδολογία της έρευνας**

Η ιδέα για την εκπόνηση μιας μελέτης με στόχο την καταγραφή καινοτόμων προγραμμάτων αξιοποίησης της αστικής γεωργίας και της κηπευτικής για την φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, προήλθε ως απόρροια αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων.

Καταρχήν, αφορμή στάθηκε η μελέτη της περίπτωσης της Μ.Κ.Ο. «Έδρα» (που υλοποίησε αντίστοιχο πρόγραμμα), η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του μαθήματος «Μεθοδολογικές προσεγγίσεις των ανισοτήτων και της κοινωνικής συνοχής στην ύπαιθρο χώρα» («Αστική Γεωργία και Ψυχική Υγεία: Το παράδειγμα της ΜΚΟ Έδρα», Γεωργόνη Παναγιώτα, Υπ. Καθ.: Θ. Ανθοπούλου, Γ'εξάμηνο Σπουδών).

Δεύτερον, η αστική γεωργία, το τελευταίο διάστημα έχει αναδειχθεί σε επίκαιρο θέμα: α) εξαιτίας της πρόσφατης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης (που μαστιάζει τη χώρα μας στο σύνολό της, αλλά ακόμα περισσότερο τα αστικά κέντρα), για την αντιμετώπιση της οποίας ξεκίνησαν συζητήσεις και πρωτοβουλίες για τη διανομή γης σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, και β) εξαιτίας της ανάπτυξης ενός νέου κινήματος πολιτών που προχωρά σε διεκδικήσεις και καταλήψεις δημόσιων χώρων, με στόχο την έκφραση των οικολογικών του ανησυχιών, μέσα από το πρασίνισμα της πόλης.

Ο τομέας της ψυχικής υγείας αποτελεί το χώρο της επαγγελματικής απασχόλησης της ερευνήτριας και αυτό συνέβαλε στην επιλογή του ως πεδίο της επιτόπιας έρευνας, με έμφαση στα άτομα με ψυχικές διαταραχές.

Τέλος, οι φορείς ψυχιατρικών υπηρεσιών και οι φορείς (ιδιωτικοί, δημόσιοι, ΜΚΟ) που δύνανται να συνεργαστούν με τους πρώτους, στο πλαίσιο της παροχής πράσινης φροντίδας για άτομα με ψυχικές διαταραχές, αποτέλεσαν τις βασικές πηγές

πληροφόρησης σχετικά με τη θεραπευτική διάσταση της παροχής πράσινης φροντίδας.

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα διαμορφώνεται ως εξής: «Υφίσταται ή είναι εφικτή η παροχή υπηρεσιών φροντίδας σε άτομα με ψυχικές διαταραχές, μέσα από δράσεις ή προγράμματα αστικής γεωργίας»?

Στόχος της έρευνας είναι να καταγράψει τις υφιστάμενες πρωτοβουλίες ή τις προθέσεις για ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών, να τις παρουσιάσει και να φωτίσει τους βηματισμούς που οδηγούν σε αυτές (στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό).

Επειδή οι εμπλεκόμενοι φορείς είναι πολλοί και ποικίλοι, η πλήρης απογραφή και διερεύνησή τους καθίσταται πρακτικά αδύνατη εξαιτίας των χρονικών και τεχνικών περιορισμών. Γι' αυτό η μέθοδος που ακολουθήθηκε έχει ως εξής:

Αρχικά έγινε αναζήτηση αρθρογραφίας μέσω του διαδικτύου σύμφωνα με την οποία είναι εμφανές ότι έχει αρχίσει να αναπτύσσεται ένα κίνημα για το πρασίνισμα της πόλης και την ανάπτυξη της αστικής γεωργίας στην περιφέρεια Αττικής (και όχι μόνο), σε δύο επίπεδα: α) αυτόνομες κινήσεις πολιτών με διεκδικήσεις ή καταλήψεις αστικής γης και β) δημοτικές ή άλλες πρωτοβουλίες για τη δημιουργία αστικών κοινοτικών λαχανόκηπων, που θα μπορούσαν να αναπτύξουν δραστηριότητες για ευπαθείς κοινωνικές ομάδες .

Επιπλέον, κατά τη φάση της προέρευνας αναζητήθηκαν πληροφορίες και στοιχεία από φορείς και οργανώσεις – κλειδιά, στο χώρο της υγείας, ώστε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας να εντοπίσουμε και να καταγράψουμε –κατά το δυνατόν– τις περιπτώσεις που μας ενδιαφέρουν. Η πρώτη επαφή έγινε με τον κατεξοχήν αρμόδιο φορέα για τα άτομα με ψυχικές διαταραχές, τη Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας του Υπουργείου Υγείας, με το σκεπτικό ότι αν υπάρχουν συγκεκριμένες πολιτικές ή πρακτικές που συνδυάζουν την παροχή φροντίδας σε άτομα με ψυχικές διαταραχές, με την γεωργία (αστική ή μη), αυτή είναι η πλέον κατάλληλη πηγή άντλησης δεδομένων. Σύμφωνα με την απάντηση της σχετικής Δ/σης του Υπουργείου, «δεν υπάρχει καμία οργανωμένη δράση ή πολιτική σε ότι αφορά το ζητούμενο της μελέτης, με εξαίρεση τους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης (ΚΟΙΣΠΕ), που σε αρκετές περιπτώσεις, έχουν αναπτύξει γεωργικές δραστηριότητες ανά την Ελλάδα. Όμως, υπάρχουν ΜΚΟ, που αναλαμβάνουν

καινοτόμες δράσεις και πρωτοβουλίες και σε συνεργασία με άλλους φορείς (όπως δήμοι), προσπαθούν να τις εντάξουν σε χρηματοδοτούμενα προγράμματα».

Η πληροφορία αυτή οδήγησε την έρευνα προς δυο κατευθύνσεις: α) προς την Πανελλήνια Ομοσπονδία ΚΟΙΣΠΕ και β) προς τη διερεύνηση των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται είτε στον τομέα της ψυχικής υγείας, είτε στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος.

Κατόπιν επαφής με την Πανελλήνια Ομοσπονδία ΚΟΙΣΠΕ, τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν, οδήγησαν στον ΚΟΙΣΠΕ «Διάπλους», που στεγάζεται στο χώρο του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής, όπου διενεργήθηκε συνέντευξη σε βάθος με το επιστημονικό προσωπικό. Η μελέτη της περίπτωσης παρουσιάζεται παρακάτω.

Η αναζήτηση των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στο χώρο της ψυχικής υγείας έγινε μέσα από τα αρχεία της κοινωνικής υπηρεσίας του Ψυχιατρικού Τμήματος του «ΓΝΑ Γ. Γεννηματάς», αλλά και μέσω αναζήτησης στο διαδίκτυο, ειδικά σε ότι αφορά τις ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται σε θέματα περιβάλλοντος και βιωσιμότητας μέσα στον αστικό ιστό. Κατόπιν επιχειρήθηκε κατηγοριοποίησή τους με βάση τη γεωγραφική τους κατανομή και επιλογή όσων δραστηριοποιούνται στο χώρο της Αττικής, με τις οποίες και έγινε τηλεφωνική επαφή.

Η αναζήτηση των πηγών άντλησης πρωτογενών στοιχείων κινήθηκε και προς την κατεύθυνση των ΟΤΑ, όπου έγιναν τηλεφωνικές επαφές με κριτήριο την πρόσβαση σε πρόσωπα κλειδιά.

Τέλος, έγινε επικοινωνία με κοινοτικές δομές ψυχικής υγείας (Δημοσίου και Ιδιωτικού δικαίου), που δραστηριοποιούνται στην Αττική.

## **7.2 Ευρήματα**

Σε μια προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης των ευρημάτων της έρευνας, οι πρωτοβουλίες που σχετίζονται με την ανάπτυξη της αστικής γεωργίας στην Αττική έχουν ως εξής:

### **1. Αυτόνομες κινήσεις πολιτών με διεκδικήσεις ή καταπατήσεις αστικής γης:**

- Αστικός Αγρός Χαλανδρίου,

- Συμμετοχικός Λαχανόκηπος σε κενό οικόπεδο της οδού Ασωμάτων, στο κέντρο της Αθήνας, με πρωτοβουλία της κίνησης των κατοίκων του Ψυρρή και της Νέας Γουϊνέας,

- Διεκδίκηση έκτασης για τη δημιουργία λαχανόκηπου στην περιοχή Ασυρμάτου στον Άγιο Δημήτριο (με τη στήριξη της τοπικής αρχής),

- Πρωτοβουλία Πολιτών για αυτοδιαχειριζόμενο αγρό στο Ελληνικό (με την υποστήριξη των τοπικών αρχών, αλλά με εμπόδιο τα σχέδια της κυβερνητικής πολιτικής που επιθυμεί διαφορετικού τύπου αξιοποίηση του χώρου).

## **2. Δημοτικές ή άλλες πρωτοβουλίες για τη δημιουργία αστικών κοινοτικών λαχανόκηπων**

- Λειτουργία δημοτικού λαχανόκηπου στο Μαρούσι,
- Πρόγραμμα διανομής γης σε ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού «Ιάσονας», Πάρκου Αντώνης Τρίτσης» (σε αναστολή)

- Αγροτικές Κοινότητες στο Λόφο Στρέφη υπό την Αιγίδα του ΚΕΘΕΑ, με τη συνεργασία του Υπουργείου Περιβάλλοντος (σε αναστολή εξαιτίας οργανωσιακών δυσκολιών).

Από αυτές τις πρωτοβουλίες ξεχωρίζουν η Πρωτοβουλία Πολιτών για αυτοδιαχειριζόμενο αγρό στο Ελληνικό, διότι έχουν υπάρξει προτάσεις για την φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, μέσα από τη Δημιουργία Κοινωνικού Συνεταιρισμού Περιορισμένης ευθύνης και η πρόταση για τη δημιουργία Αστικού Αγρού στα Εξάρχεια υπό την Αιγίδα του ΚΕΘΕΑ, στο πλαίσιο της φροντίδας ατόμων εξαρτημένων από τις ουσίες, που δυστυχώς, προς το παρόν δεν φαίνεται να προχωράει.

## **3. Πρωτοβουλίες Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων**

- ΕΔΡΑ: Πρόγραμμα ανάπτυξης δραστηριοτήτων λαχανόκηπου, ως εναλλακτική μορφή θεραπείας και κοινωνικής

ενσωμάτωσης ατόμων με ψυχικές διαταραχές, που φιλοξενούνται σε οικοτροφεία της ΜΚΟ, σε συνεργασία με το Πάρκο Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης Αντώνης Τρίτσης. Το πρόγραμμα έχει ολοκληρωθεί.

- ΚΕΑΝ (Κύτταρο Εναλλακτικών Αναζητήσεων Νέων): «Πρότυπος λαχανόκηπος και θεραπευτικός κήπος» στο Δήμο Κηφισιάς. Το πρόγραμμα λαμβάνει ειδική μέριμνα για τη συμμετοχή ομάδας ατόμων με ψυχικές διαταραχές και αναμένεται να ξεκινήσει άμεσα.

Επιπρόσθετα, το ΚΕΑΝ διαθέτει εξειδικευμένα στελέχη στον τομέα της αξιοποίησης της αστικής γεωργίας για τη φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές (δεδομένου ότι συμμετείχαν ως πρωτεργάτες στη δραστηριότητα βιολογικών καλλιεργειών του ΚΟΙΣΠΕ «Διάπλους») και κατά το παρελθόν έχουν υλοποιήσει και άλλα προγράμματα όπως:

I. Συνεργασία με τον Ξεώνα του ΨΝΑ, στην Καλλιθέα, στο πλαίσιο του Προγράμματος Εκπαίδευσης Ενηλίκων του Υπ. Παιδείας «Καλλιεργητικές Τεχνικές και Τεχνικές Πολλαπλασιασμού Φυτών»,

II. Συνεργασία με το Οικοτροφείο «ΑΘΗΝΑ» της ΠΕΨΑΕ, στον Κορυδαλλό.

#### **4. Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης**

- ΚΟΙΣΠΕ «Διάπλους», Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής: Δραστηριότητα κηπευτικών καλλιεργειών και δραστηριότητα αποψίλωσης εκτάσεων. (Λειτουργεί).

- ΚΟΙΣΠΕ «Εικόνα», Γ.Ν.Α. «Γ. Γεννηματάς»: Υπάρχει η πρόθεση ανάπτυξης νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας με αντικείμενο τη φροντίδα και καλλιέργεια των κήπων των δυο Νοσοκομείων (Σωτηρία και Γεννηματά), που έχουν συνενωθεί υπό κοινή διοίκηση.

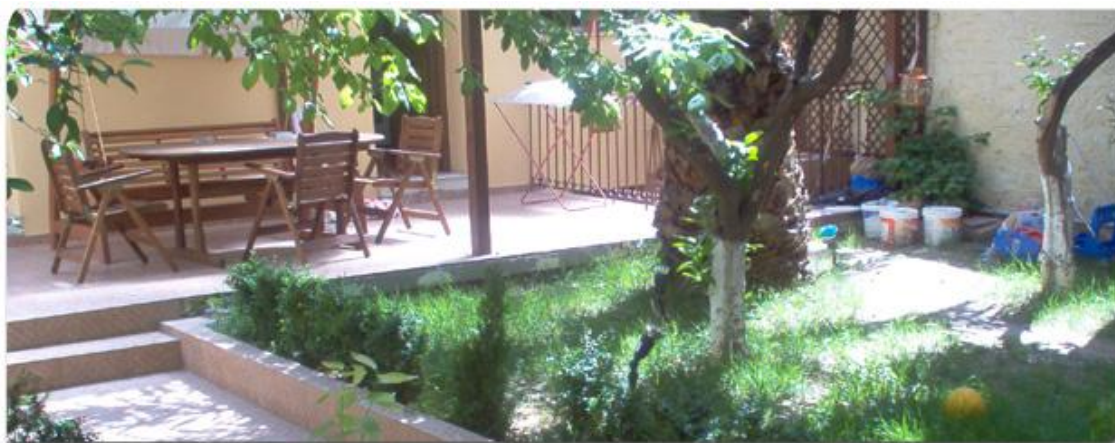
## **5 Φορείς (Ιδιωτικού ή Δημοσίου Δικαίου) που λειτουργούν Κοινοτικές Δομές Ψυχικής Υγείας.**

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η καλλιέργεια κηπευτικών αποτελεί πρακτική που χρησιμοποιείται σε ευρεία κλίμακα σε κοινοτικές δομές ψυχικής υγείας της επαρχίας, στο πλαίσιο της εργοθεραπείας και της ψυχοκοινωνικής επανένταξης. Σε πολλές περιπτώσεις οι φορείς (π.χ. ΕΠΑΨΥ, ΑΜΚΕ Προμηθέας) υπό την αιγίδα των οποίων λειτουργούν οι δομές αυτές, δραστηριοποιούνται και στην Αττική, χωρίς όμως να εφαρμόζουν την ίδια πρακτική, αν και σε κάποιες περιπτώσεις δεν αποκλείουν να το κάνουν μελλοντικά (π.χ. ΕΠΑΨΥ).

Σε άλλες, δε, περιπτώσεις, ενώ κατά το παρελθόν υλοποιούσαν σχετικές δράσεις, διέκοψαν λόγω οικονομικών δυσκολιών.

Έτσι, είναι λίγες οι περιπτώσεις φορέων που διαθέτουν ενεργές δραστηριότητες που σχετίζονται με την αστική γεωργία.

ΕΙΚΟΝΑ 1 Άποψη του κήπου του Οικοτροφείου Αθηνά της ΠΕΨΑΕΕ, στον Κορυδαλλό.



Πηγή: <http://www.pepsaee.gr/oikotrofeio.html>

- Οικοτροφείο Αθηνά – ΠΕΨΑΕΕ: «Ομάδα οικολογικής – βιολογικής, οργανικής γεωργίας και κηπουρικής». Η δράση υλοποιήθηκε για την περίοδο Ιανουάριος- Ιούνιος 2012, με τη βοήθεια εξωτερικού συνεργάτη και χρηματοδότηση από πόρους του οικοτροφείου. Η δράση

του βιολαχανόκηπου και της οικοκηπουρικής είχε χαρακτήρα θεραπευτικό, αποκαταστασιακό και εκπαιδευτικό, ενώ στόχευε στην κινητοποίηση των ενοίκων του οικοτροφείου (άτομα με ψυχικές διαταραχές 60+), την φροντίδα του κήπου και την υπευθυνοποίηση των συμμετεχόντων για τη συντήρησή του, την επικοινωνία και συνεργασία με την ομάδα, την ανάπτυξη ενδιαφέροντος για το περιβάλλον και την απόκτηση γνώσεων κηπουρικής. Στη δράση, που στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, συμμετείχαν 6 άτομα, που ακόμη συνεχίζουν και ασχολούνται με τον κήπο (πότισμα) και παίρνουν τις χαρές που τους προσφέρει. Ο κήπος διαθέτει κορομηλιά και κλήμα, τα οποία μετά τη φροντίδα έχουν ευδοκιμήσει, ενώ φυτεύτηκαν, πατάτες, μαρούλια και καλλωπιστικά φυτά. Η δράση δεν συνεχίζεται, εξαιτίας οικονομικών προβλημάτων, ενώ αναζητούνται εθελοντές για τη συνέχισή της.

- Κέντρο Κοινωνικού Διαλόγου– ΠΕΨΑΕΕ: Καινοτόμο Πρόγραμμα με τίτλο «Αγροτουρισμός και Ψυχική Υγεία», που λειτούργησε μέχρι το 2007. Περιελάμβανε ολιγοήμερες εξορμήσεις στη φύση (σε αγρόκτημα), με στόχο να μάθουν οι συμμετέχοντες (άτομα με ψυχικές διαταραχές) πώς να σέβονται τη γη, να προσεγγίσουν παραδόσεις και να έρθουν σε επαφή με τα συναισθήματά τους. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να δουν και να συμμετέχουν στις δουλειές του αγροκτήματος (ιπποκομία, τάισμα ζώων, περιήγηση στον κήπο των αρωματικών φυτών, επίσκεψη σε μαντρί, γνωριμία με θρύλους και παραμύθια), αλλά και να αλληλεπιδράσουν με την τοπική κοινωνία και άλλους οικολογικούς και πολιτιστικούς φορείς. Τα οφέλη της δραστηριότητας ήταν: θεραπευτικά, εκπαιδευτικά και κοινωνικά-αποκαταστασιακά, υπό την έννοια της καλλιέργειας ανατρεπτικών αντιλήψεων ενάντια στο στίγμα και την προκατάληψη.

- Νοσοκομείο Ημέρας-Τμήμα ψυχιατρικής εφήβων και νέων, ΓΝΑ «Γ.Γεννηματάς»: Λειτουργία ομάδας φροντίδας κήπου με αρωματικά-φαρμακευτικά φυτά (π.χ. αλόη) υπό την ευθύνη Γεωπόνου, που διατίθεται από το Υπουργείο Παιδείας. Πρόκειται για μια από τις ομάδες που λειτουργούν στο πλαίσιο της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης, της

εκπαίδευσης και ενισχυτικά της θεραπείας για νέους που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές.

### **7.3 Παρουσίαση τριών καινοτόμων περιπτώσεων**

Στοχεύοντας να φωτίσουμε τους βηματισμούς που οδηγούν σε συνεργασίες φορέων για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών, που συνδυάζουν την αστική γεωργία με τη φροντίδα των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, παρουσιάζουμε τρεις περιπτώσεις, κατά τις οποίες κρατικοί φορείς δύνανται να εντάσσουν στην πολιτική τους κομμάτια αναξιοποίητης γης για την εξυπηρέτηση κοινωνικών σκοπών.

Τα στοιχεία που παρατίθενται, συλλέχθηκαν μέσω συνέντευξης με πληροφορητές κλειδιά που προέρχονται από τους κόλπους των εμπλεκόμενων φορέων.

#### **7.3.1 «Πρότυπος λαχανόκηπος και θεραπευτικός κήπος» στο Δήμο Κηφισιάς**

Πρόκειται για τη δράση 2.1., που έχει εγκριθεί να υλοποιηθεί στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013, Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού», της πράξης «Δημιουργία θέσεων Απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο μέσω προγραμμάτων κοινωφελούς χαρακτήρα στην Περιφέρεια Αττικής, στην Κοινωνική Μέριμνα του Δήμου Κηφισιάς».

Η δράση προβλέπεται να υλοποιηθεί μέσα από τη συνεργασία της «ΚΕΑΝ» (Κύτταρο Εναλλακτικών Αναζητήσεων Νέων) και της «Κοινωνικής Μέριμνας» (ΝΠΔΔ) του Δήμου Κηφισιάς, με διάρκεια από τον Απρίλιο του 2012 έως τον Δεκέμβριο του 2012 (έχει καθυστερήσει η έναρξη).

Σκοπός της πράξης είναι η δημιουργία 25 θέσεων απασχόλησης (125 ανθρωπομήνες εργασίας), μέσα από κοινωφελές έργο, προς όφελος της τοπικής κοινωνίας, με τρεις τρόπους: α) βελτίωση της ποιότητας της ζωής των πολιτών, β) βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος και γ) παροχή κοινωνικών υπηρεσιών.

Η «Κοινωνική Μέριμνα» (Ν.Π.Δ.Δ.) του Δήμου Κηφισιάς, αποτελεί τον κατεξοχήν φορέα άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής σε τοπικό επίπεδο με σκοπό την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και στήριξης των δημοτών.

Ο Δήμος Κηφισιάς είναι ένα αστικό προάστιο στο Βόρειο Τμήμα της Αθήνας. Εντός του οικιστικού ιστού υπάρχει μια μεγάλη ζώνη περιαστικού πρασίνου, που αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο οικοσύστημα, αλλά και μια περιοχή, όπου όλοι οι κάτοικοι του λεκανοπεδίου προτιμούν να επισκέπτονται εξαιτίας του εξαιρετικού μικροκλίματος που διαθέτει. Αυτό όμως (αυξημένη εκμετάλλευση) λειτουργεί επιβαρυντικά στο περιβάλλον και προκύπτει επιτακτική η ανάγκη προάσπισης της εν λόγω περιοχής. Επιπλέον, η κηπούπολη αυτή διαθέτει έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση, που κυμαίνεται από τις πολυτελείς κατοικίες μέχρι τη βιομηχανική ζώνη και τις εργατικές κατοικίες, γεγονός που αναδεικνύει παράλληλα, και την ανάγκη βελτίωσης της ζωής των λιγότερων προνομιούχων τμημάτων του πληθυσμού. Έτσι, η Κοινωνική Μέριμνα, διαθέτοντας την απαραίτητη κοινωνική και περιβαλλοντική ευαισθησία, αλλά και την κατάλληλη τεχνογνωσία και πιστοποίηση (ISO 9001:2008), συχνά αναλαμβάνει καινοτόμες δράσεις, αξιοποιώντας συγχρηματοδοτούμενα έργα σε ποικίλους τομείς, που εμπίπτουν στο ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων της.

ΕΙΚΟΝΑ 2 Άποψη του άλσους του Δήμου Κηφισιάς, απέναντι από τον Ηλεκτρικό Σταθμό.



Πηγή: <http://www.kifissia.gr>.

Το KEAN είναι μη-κερδοσκοπικό σωματείο, με σκοπό την αναβάθμιση του τρόπου ζωής των νέων και την ουσιαστική εξοικείωσή τους με τα ιδεώδη της δημοκρατίας, της ισότητας, της ελευθερίας και της προώθησης της ιδέας μιας καλύτερα οργανωμένης κοινωνίας με σεβασμό στον άνθρωπο και στη φύση και με παράλληλη αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών. Απώτερος στόχος του είναι η

δημιουργία ενός εναλλακτικού μοντέλου διαχείρισης της καθημερινότητας, που θα έχει ως επίκεντρο την ανάπτυξη της προσωπικότητας και την απελευθέρωση των δημιουργικών δυνάμεων του ανθρώπου.

Οι βασικότερες δράσεις του αφορούν σε:

- Οικολογικές προτάσεις για την ανάπτυξη της χώρας.
- Χρήση της υψηλής τεχνολογίας για την βιώσιμη ανάπτυξη των υποβαθμισμένων περιοχών.
- Διοργάνωση ημερίδων- συνεδρίων με θέματα που άπτονται προβλημάτων της καθημερινότητας των νέων.
- Προάσπιση του δικαιώματος εργασίας για τους νέους.
- Διαπολιτισμική προσέγγιση.
- Εναλλακτικοί τρόποι διασκέδασης και ψυχαγωγίας για τους νέους.

Η συνεργασία των δύο φορέων προέκυψε κατόπιν πρότασης του ΚΕΑΝ, με αφορμή την προκήρυξη χρηματοδοτούμενου προγράμματος, ενώ το φυσικό αντικείμενο της δράσης 2.1. «Πρότυπος λαχανόκηπος και Θεραπευτικός κήπος» περιγράφεται ως εξής: «Προβλέπεται η πραγματοποίηση οικολογικών δράσεων, επιδιώκοντας τη λειτουργία μιας κοιτίδας, ενός χώρου καθημερινής συνάντησης οικολογικών αναζητήσεων, εξάσκησης καλλιεργητικών πρακτικών και διεργασιών και γενικότερα δημιουργικών οικοαπασχολήσεων, εκδηλώσεων και επιμορφωτικών σεμιναρίων με την παραπάνω θεματική.

Σκοπός της δράσης είναι να ενθαρρύνει, να διδάξει, να υποστηρίξει τους πολίτες να αναλάβουν ενεργό ρόλο, να ανταλλάξουν εμπειρίες και να δραστηριοποιηθούν, προκειμένου να γευτούν τους καρπούς που θα καλλιεργούν, αλλά και να φτιάξουν αργότερα το δικό τους λαχανόκηπο.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη δημιουργία ειδικών τμημάτων για παιδιά και για ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, προκειμένου να τους δοθεί η ευκαιρία της ενεργού συμμετοχής. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη δημιουργία ειδικής ομάδας χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας, στοχεύοντας έτσι στη δημιουργία ενός λαχανόκηπου, που θα συμβάλλει στο σύνθετο έργο της αποκατάστασής τους. Σκοπός είναι η αξιοποίηση της φύσης και της κηπουρικής για την προαγωγή της ψυχικής υγείας των ατόμων με ψυχικές διαταραχές.

Οι δραστηριότητες στις οποίες θα εμπλακούν οι συμμετέχοντες περιλαμβάνουν:

α)οικολογικές τεχνικές (προετοιμασία αγρού, φροντίδα καλλιεργειών, βιολογική φυτοπροστασία, συγκομιδή των καρπών),

β)λειτουργία υπαίθριας μονάδας κομποστοποίησης, με φυτικά υπολείμματα από τον καθαρισμό του περιβάλλοντα χώρου και χρήση του παραγόμενου κόμποστ για τη λίπανση και εμπλουτισμό του ίδιου χωραφιού (κλειστό παραδοσιακό μοντέλο αγροικίας),

γ)δημιουργία φυτωρίων με τη μέθοδο του πολλαπλασιασμού μοσχευμάτων, που θα διανεμηθούν ως προσφορά στην κοινότητα, ώστε να καλλιεργηθούν από τους πολίτες στα μπαλκόνια τους, στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αειφόρου διαχείρισης του χώρου.

Τέτοιες δράσεις αφορούν μια συνεχή αναπαραγωγική διαδικασία, με αρχή, μέση και τέλος, αρχίζοντας από την πρωτογενή ύλη, μέχρι το διαμορφωμένο φυτό και τελικά τον συνολικά διαμορφωμένο αστικό περιβάλλοντα χώρο που δρα καταπραυντικά και χαρίζει ευεξία, ηρεμία, ισορροπία.

Τέλος, οι ανωτέρω δραστηριότητες αναδεικνύουν επαγγελματικές ικανότητες, συντελούν στην προσωπική ανάπτυξη, ενθαρρύνουν την ανάπτυξη δεξιοτήτων, συμβάλλουν στην κοινωνική ενσωμάτωση και στην ανάπτυξη δεσμών, ενθαρρύνουν την συνεργασία και τονώνουν την αυτοεκτίμηση όλων των συμμετεχόντων, ενώ λειτουργούν θεραπευτικά και ενισχυτικά σε ευάλωτα άτομα».

Δεδομένου ότι έχει καθυστερήσει η υλοποίηση της έναρξης της δράσης, δεν υπάρχει δυνατότητα παρουσίασης της εφαρμογής της και των αποτελεσμάτων της, όμως σε κάθε περίπτωση είναι ενθαρρυντικό να βλέπουμε συνεργασίες διαφορετικών φορέων, επάνω σε καινοτόμες ιδέες, που βοηθούν τόσο το περιβάλλον, όσο και τον άνθρωπο και λαμβάνουν υπόψη μια τόσο ευαίσθητη και στιγματισμένη ομάδα, όπως είναι τα άτομα με ψυχικές διαταραχές και με επιδεξιότητα να αξιοποιούν ευρωπαϊκά κονδύλια, ρίχνοντας το σπόρο για την ανάπτυξη της πολυλειτουργικής αστικής γεωργίας.

### 7.3.2 Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων λαχανόκηπου, ως εναλλακτική μορφή θεραπείας και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Το παράδειγμα της «ΕΔΡΑ»

Μια ακόμη καινοτόμα ιδέα, που επιχειρεί να παντρέψει την αστική γεωργία με την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση ψυχικά ασθενών, εμπλέκοντας και τις τοπικές αρχές υλοποιήθηκε, πιλοτικά από την «ΕΔΡΑ» σε συνεργασία με τον Οργανισμό Διοίκησης και Διαχείρισης του Πάρκου Α. Τρίτση, κατά το διάστημα Φεβρουάριος έως Ιούνιος 2011.

Το Πάρκο Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης «Αντώνη Τρίτση» βρίσκεται στη θέση με το τοπωνύμιο «Πύργος Βασιλίσσης» στο δυτικό τμήμα του αστικού ιστού της Αθήνας, εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Ίλιου. Γειτνιάζει προς τα ανατολικά με το Δήμο Αγ. Αναργύρων και προς τα βόρεια με το Δήμο Καματερού. Αποτελεί το μεγαλύτερο οργανωμένο πνεύμονα πρασίνου στον αστικό ιστό της Αθήνας, συνολικής έκτασης περίπου 1.200 στρεμμάτων (ενδεικτικά αναφέρεται ότι το Hyde park στο Λονδίνο έχει έκταση 1.420 στρέμματα ενώ ο Εθνικός Κήπος, στο κέντρο της Αθήνας, μόνο 158 στρέμματα)<sup>73</sup>.

Η ύπαρξη του υγρού στοιχείου σε μεγάλη έκταση του Πάρκου, τόσο με τη μορφή των έξι τεχνητών λιμνών του, όσο και του ομοίως τεχνητού καναλιού, που εξασφαλίζει τη ροή του νερού μεταξύ των λιμνών και την ανακύκλωσή του, καθώς και η πλούσια χλωρίδα και πανίδα του πάρκου, το καθιστούν έναν πραγματικά σπάνιο θησαυρό φυσικού κάλλους και μάλιστα μέσα στον οικιστικό ιστό με στοιχεία μοναδικά, τόσο για τη δυτική Αθήνα, όσο και για ολόκληρη την Αττική<sup>74</sup>.

Ο Οργανισμός Διοίκησης & Διαχείρισης συστάθηκε από την Πολιτεία το 2002 με σκοπό την καλή διαχείριση του Πάρκου Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης «Α. Τρίτση», ως Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου με κοινωφελή μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα και εποπτεία από το ΥΠΕΧΩΔΕ. Στο εννιαμελές Διοικητικό Συμβούλιο του Οργανισμού συμμετείχαν οι Δήμοι Ιλίου, Αγίων Αναργύρων και Καματερού, ο Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Δυτικής Αθήνας (ΑΣΔΑ), εκπρόσωποι του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αθηνών

---

<sup>73</sup> <http://www.parkotritsi.gr>

<sup>74</sup> Όπως πριν.

Πειραιώς, του Οργανισμού Αθήνας, του Γεωπονικού Πανεπιστημίου και περιβαλλοντικών οργανώσεων. Ο Οργανισμός από την ημέρα της ίδρυσής του ανέλαβε τη συνολική ευθύνη για τη λειτουργία, συντήρηση και ανάπτυξη του Πάρκου. Παράλληλα αναπτύσσει δραστηριότητες με σκοπό την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, ενημέρωση και εκπαίδευση των πολιτών για τη διάσωση και ανάπτυξη του φυσικού περιβάλλοντος<sup>75</sup>. Σε αυτό το πλαίσιο, ανέπτυξε και το Πρόγραμμα της αστικής γεωργίας, για το οποίο μάλιστα διοργανώθηκε τον Οκτώβρη του 2011 Επιστημονική Ημερίδα, με θέμα: «Αστική Γεωργία στο Πάρκο Τρίτση», απ' όπου προέκυψαν χρήσιμες κατευθύνσεις για την εφαρμογή της Αστικής Γεωργίας.

Ο φορέας Κοινωνικές Συνεταιριστικές Δραστηριότητες Ευπαθών Ομάδων (Κ.Σ.Δ.Ε.Ο) - «ΕΔΡΑ» είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που δραστηριοποιείται στο χώρο της Ψυχικής Υγείας και Νοητικής Υστέρησης από το 2001, με στόχο τη συναισθηματική και πρακτική υποστήριξη των ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας.

Η ΕΔΡΑ αποτελεί μία μοναδική στο είδος της στην Ελλάδα οργάνωση όσον αφορά στην πολυμορφία των δραστηριοτήτων, παρέχοντας υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης, φιλοξενίας σε οικοτροφεία, νομικών συμβουλών, έγκυρης και επιστημονικής πληροφόρησης και άλλων υπηρεσιών τόσο σε άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας, όσο και σε οικογένειες με παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες.

Ζητούμενο για την Κ.Σ.Δ.Ε.Ο - «ΕΔΡΑ» αποτελεί η συναισθηματική και πρακτική υποστήριξη ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας και νοητικής υστέρησης καθώς και η στήριξη παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες. Αποστολή της είναι η ανάπτυξη δραστηριοτήτων στην κοινότητα σε θέματα υγείας (αποκατάστασης - επανένταξης), καθώς και πρόληψης - αγωγής υγείας.

Ο φορέας «ΕΔΡΑ» αποτελείται από 8 δομές, εκ των οποίων, για τους σκοπούς της μελέτης, θα μας απασχολήσουν τα δύο οικοτροφεία και το Κέντρο Εναλλακτικής Απασχόλησης και Θεραπευτικών Δράσεων «Διαδρομή».

- Τα οικοτροφεία («Ιπποκράτης Ι» & «Ιπποκράτης ΙΙ» σε Ίλιον και Περιστέρη), είναι χωρητικότητας 25 ατόμων το καθένα. Αποτελούν εναλλακτική

---

<sup>75</sup> [www.ornithologiki.gr](http://www.ornithologiki.gr)

πρόταση στήριξης και ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης ενηλίκων ατόμων με βαριά νοητική υστέρηση και δευτερογενείς ψυχικές παθήσεις, εποπτευόμενα από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης στο πλαίσιο του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τη μεταρρύθμιση των ψυχιατρικών υπηρεσιών της χώρας (πρόγραμμα αποασυλοποίησης «ΨΥΧΑΡΓΩΣ»). Σκοπός των οικοτροφείων είναι η διαρκής βελτίωση της λειτουργικότητας των ατόμων στην αντιμετώπιση προβλημάτων καθημερινότητας, η διασφάλιση της παραμονής τους στην κοινότητα και η ανάπτυξη σχέσεων με τη ζωή και τη δράση της τοπικής κοινωνίας.

- Το Κέντρο Εναλλακτικής Απασχόλησης και Θεραπευτικών Δράσεων («Διαδρομή») στο Δήμο Ιλίου ανοιχτό προς την κοινότητα, το οποίο απευθύνεται σε ενήλικες με ψυχικές διαταραχές και/ή βαριά νοητική υστέρηση διαμένοντα με την οικογένειά τους ή σε δομές ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης. Η «Διαδρομή» δημιουργήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2006 και αποσκοπεί μέσω των Παραγωγικών Εργαστηρίων στην προώθηση της κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης των μελών του, καθώς και την προαγωγή της ψυχικής υγείας και την ψυχοκοινωνική αποκατάστασή τους στην κοινότητα. Το Κέντρο απασχολεί περίπου 15-20 άτομα ετησίως, τα οποία δραστηριοποιούνται στην τυποποίηση και εμπορία εποχικών ειδών, είδη δώρων κτλ

Η ιδέα της ανάπτυξης δραστηριοτήτων λαχανόκηπου ξεκίνησε από τον Επιστημονικά Υπεύθυνο του φορέα, στο πλαίσιο της προσπάθειας αναζήτησης και δοκιμής εναλλακτικών μορφών θεραπείας για τους φιλοξενούμενους των δυο οικοτροφείων και για τα μέλη του κέντρου «Διαδρομή».

Οι δραστηριότητες λαχανόκηπου, που αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου πακέτου εναλλακτικών θεραπειών όπως: ειδική διατροφή, μουσικοθεραπεία, σωματική ψυχοθεραπεία, και θεραπευτική ιππασία, για την υλοποίησή των οποίων επιστρατεύτηκαν εξειδικευμένοι εξωτερικοί συνεργάτες, αποτελείται από δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος περιλαμβάνει ανάπτυξη δραστηριότητας κηπουρικής σε παρτέρια, γύρω από το κτίριο των οικοτροφείων, όπου τα άτομα που συμμετείχαν φύτεψαν διάφορα λαχανικά, όπως μαρούλια και ντομάτες και ανέλαβαν το πότισμά τους. Το δεύτερο σκέλος της δραστηριότητας αφορά την ανάπτυξη συνεργασίας με το Περιβαλλοντικό Πάρκο Τρίτση.

**Η συνεργασία με το Πάρκο Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης «Τρίτση»** ξεκίνησε με πρωτοβουλία της ΕΔΡΑ, εκπρόσωπος της οποίας ήρθε σε επαφή, αρχικά, με τον Δήμο Ιλίου. Σε δεύτερη φάση, ο Δήμος (ως ιδιοκτήτης ενός τμήματος της συνολικής έκτασης του πάρκου, που ανήκει σε τρεις Δήμους), μεσολάβησε για την εκχώρηση έκτασης ενός στρέμματος για καλλιέργεια από τα άτομα με ψυχική ασθένεια. Η συνεργασία με το Δήμο, που κατά κοινή ομολογία είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένος στις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, δεν σταμάτησε μόνο στην εκχώρηση της υποαπασχολούμενης γης, αλλά επεκτάθηκε και στη διάθεση λαχανικών από το φυτώριο του Δήμου και στη συνεργασία για τη διατήρηση του λαχανόκηπου διευκολύνοντας την παροχή νερού (γέμισμα δεξαμενής), κάτι που ήταν απαραίτητο για το πότισμα της καλλιέργειας.

**Η δραστηριότητα λαχανόκηπου** έτρεξε συνδυαστικά με το πρόγραμμα θεραπευτικής ιππασίας (που, επίσης, υλοποιήθηκε σε δομή του Πάρκου), με τη συμμετοχή 6 ατόμων (ανδρών και γυναικών), που προέρχονταν από τα δύο Οικοτροφεία και από το κέντρο «Διαδρομή» (που είναι ανοιχτή δομή της κοινότητας), ενώ, στο πρόγραμμα εναλλακτικών θεραπειών συμμετείχαν συνολικά 10 άτομα. Στόχος και των δυο δραστηριοτήτων, που βασίζονται στην επαφή με τη φύση, ήταν η ολιστική και μακροπρόθεσμη αλλαγή στη συμπεριφορά των ατόμων. Κριτήριο για την συμμετοχή των ατόμων ήταν το ενδιαφέρον τους, κάτι που προέκυψε κατόπιν παρότρυνσης από το επιστημονικό προσωπικό, κάτι που είναι απόλυτα φυσιολογικό, δεδομένου ότι αναφερόμαστε σε άτομα με ψυχική ασθένεια. Επιπλέον, σε ότι αφορά τα άτομα χαμηλής λειτουργικότητας, το ενδιαφέρον είναι η ελάχιστη προϋπόθεση που θα μπορούσε να εξασφαλίσει την εμπλοκή τους στην όλη δραστηριότητα, στο βαθμό βέβαια, που επιτρέπει κάθε φορά η φύση της ασθένειά τους.

Και στις δυο δραστηριότητες απασχολήθηκε εξειδικευμένο **προσωπικό** (ένας εκπαιδευτής θεραπευτικής ιππασίας και ένας εκπαιδευμένος κηπουρός σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες), εθελοντές και επιστημονικό προσωπικό των οικοτροφείων. Μάλιστα, το πρόγραμμα ήταν μικτό και σε όλες τις δραστηριότητες συμμετείχαν και οι θεραπευτές, δεδομένου ότι ένας από τους στόχους που είχαν τεθεί ήταν και η μέτρηση των επιδράσεων στον θεραπευτή.

### ΕΙΚΟΝΑ 3 Φωτογραφία από το Πάρκο Τρίτση



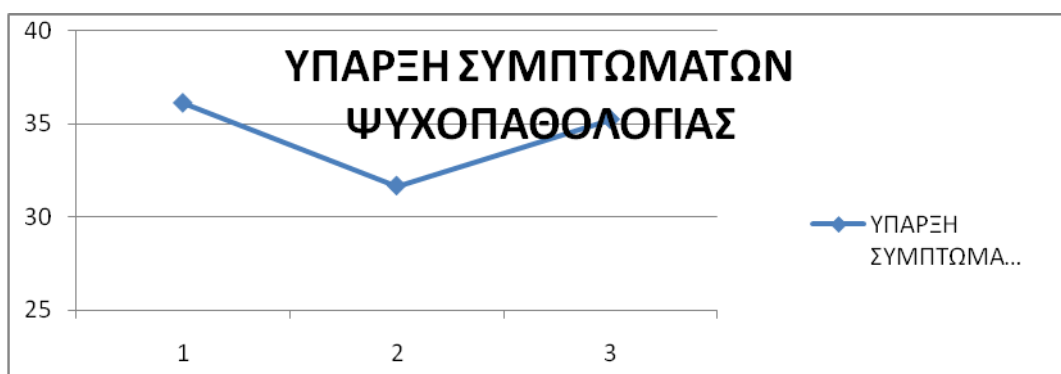
*Πηγή:* <http://www.parkotritsi.gr>

Αρχικά, πραγματοποιήθηκε διερευνητική επίσκεψη στο χώρο του Πάρκου, προκειμένου να εκτιμηθούν οι αντιδράσεις των ατόμων, οι οποίες ήταν απρόσμενα θετικές. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι, ότι κάποιοι απ' αυτούς ήρθαν για πρώτη φορά σε επαφή με τη φύση και τα άλογα. Σε δεύτερο χρόνο, προγραμματίστηκε η ημέρα που φυτεύτηκαν τα λαχανικά, με συμμετοχή των ατόμων με ψυχική ασθένεια, του προσωπικού της ΕΔΡΑ και ωφελουμένων άλλων δομών (παιδιά από τα ψυχοπαιδαγωγικά κέντρα). Το επόμενο στάδιο ήταν η συντήρηση, δηλαδή το πότισμα. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού τα μέλη της ομάδας λαχανόκηπου μεταφέρονταν μια φορά το δεκαπενθήμερο στο χώρο του Πάρκου, ενώ, παράλληλα, παρακολουθούσαν τους καρπούς των προσπαθειών τους. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο πότισμα των λαχανικών ενεπλάκησαν τόσο εργατές του Δήμου, κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, όσο και επισκέπτες του Πάρκου, κατόπιν αυθόρμητης βούλησης. Έτσι, έφτασε σιγά - σιγά το καλοκαίρι, που τα μαρούλια, οι ντομάτες, οι μελιτζάνες και οι πιπεριές καρπίσανε. Αν και η παραγωγή ήταν σχετικά μικρή, αρκετά προϊόντα καταναλώθηκαν από τα οικοτροφεία και τα υπόλοιπα από τους επισκέπτες του πάρκου.

Μετά την ολοκλήρωση του πιλοτικού προγράμματος εναλλακτικών θεραπειών επιχειρήθηκε **αποτίμηση των αποτελεσμάτων** από το επιστημονικό προσωπικό της ΕΔΡΑ. Βάσει των μετρήσεων, διαπιστώθηκαν τα εξής:

- Μείωση των υποτροπών και εισαγωγών σε νοσοκομεία των ενοίκων των οικοτροφείων, κατά το διάστημα που διήρκεσε το πρόγραμμα (διάγραμμα 1).
- Μείωση των εντάσεων και κρίσεων, μείωση του άγχους, των ασθενών.
- Αύξηση της ανεκτικότητας των θεραπειών, καλύτερη αντιμετώπιση της κρίσης και άμεση επίλυση προβλημάτων, τόσο κατά τη διάρκεια του προγράμματος όσο και μετά την ολοκλήρωσή του (διάγραμμα 2).

**ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1** Απεικόνιση της πτωτικής πορείας της ενεργούς συμπτωματολογίας



Πηγή: ΚΣΔΕΟ «ΕΔΡΑ»

**ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2** Απεικόνιση της επίδρασης του προγράμματος εναλλακτικών θεραπειών στους θεραπευτές



Πηγή: ΚΣΔΕΟ «ΕΔΡΑ»

Επιπρόσθετα οι θεραπευτές αναφέρουν ότι:

- Υπήρχε περισσότερη ηρεμία και χαλάρωση των ενοίκων και κυρίως όσων συνήθιζαν να δημιουργούν προβλήματα.
- Αναπόφευκτα υπήρχαν και οφέλη κοινωνικής ένταξης, δεδομένου ότι τα άτομα έρχονταν σε επαφή με επισκέπτες του κήπου, από τους οποίους συχνά λάμβαναν εκφράσεις θαυμασμού, αλλά και με επαγγελματίες που δραστηριοποιούνταν στο χώρο πάρκου (καφετέριες, κατάστημα βιολογικών προϊόντων). Επιπλέον, στο πρόγραμμα συμμετείχαν και μέλη του Κέντρου Δημιουργικής Απασχόλησης που διαμένουν στην Κοινότητα. Έτσι, μέσα από αυτές τις επαφές καλλιεργούσαν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες.

Πέρα όμως από τα οφέλη, δεν έλειψαν και τα **προβλήματα**. Τα σημαντικότερα είναι τα εξής:

- Το βασικότερο πρόβλημα, που οδήγησε και σε διακοπή της δραστηριότητας, φέρεται να είναι οι καιρικές συνθήκες, σε συνάρτηση με τις ιδιαιτερότητες των ασθενών. Όταν μιλάμε για ψυχικά ασθενείς που λαμβάνουν φαρμακευτική αγωγή, πρέπει να έχουμε κατά νου ότι πρέπει να αποφεύγουν τις υψηλές θερμοκρασίες. Το ίδιο προβληματικές είναι και οι χαμηλές θερμοκρασίες ή η βροχή, εξαιτίας της δυσκολίας που δημιουργούν στις μετακινήσεις, που μπορεί να περιλαμβάνουν και ένα διάστημα αναμονής, κατά το οποίο οι άνθρωποι παραμένουν εκτεθειμένοι στις καιρικές

συνθήκες. Τέλος η ίδια η φύση της γεωργικής ενασχόλησης προϋποθέτει εργασία σε ανοιχτό χώρο.

- Ένα άλλο εξίσου σημαντικό πρόβλημα αφορά την υποδομή. Η έλλειψη παροχής νερού συνεχούς ροής (βρύσης), οδήγησε ουσιαστικά σε εξάρτηση από το Δήμο, ο οποίος ανέλαβε το τακτικό γέμισμα της δεξαμενής, προκειμένου να υπάρχει διαθέσιμο νερό για πότισμα. Αυτό όμως δεν απέδωσε παρά την υπόσχεση ότι οι εργάτες του Δήμου θα μεριμνούσαν για τη δεξαμενή κατά τους θερινούς μήνες, που η δραστηριότητα είχε διακοπεί, και έτσι όλα τα φυτά ξεράθηκαν και η δραστηριότητα, που είχε προγραμματιστεί να συνεχίσει το Σεπτέμβρη, έληξε άδοξα.. Αυτό το πρόβλημα σήμερα έχει λυθεί, με πρωτοβουλία του Δήμου που έφτιαξε μια βρύση.

- Ένα ακόμη σημαντικό πρόβλημα φέρεται να είναι η έλλειψη προσωπικού, που απασχολείται ειδικά με το πρόγραμμα. Οι ερωτώμενοι επεσήμαναν ότι χρειάζονται τουλάχιστο δύο άτομα ως προσωπικό που θα έχει την ευθύνη του προγράμματος, προκειμένου το υπάρχον προσωπικό (που απασχολείται με μερική απασχόληση και στα δύο οικοτροφεία) να μην επιβαρύνεται επιπλέον και με αυτό το έργο. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο βασικός λόγος, που διεκόπη η θεραπευτική ιππασία, ήταν η αποχώρηση του εξειδικευμένου εκπαιδευτή. Έκτοτε, αν και η ΕΔΡΑ έχει αναζητήσει καινούργιο συνεργάτη, δεν έχει βρεθεί αντικαταστάτης.

Σχετικά με τις **προοπτικές** του προγράμματος αναφέρεται ότι η ΕΔΡΑ προτίθεται να συνεχίσει τις δραστηριότητες λαχανόκηπου και θεραπευτικής ιππασίας, δεδομένου ότι θα βρεθεί τρόπος υπέρβασης δύο βασικών εμποδίων : α) της έλλειψης ειδικού εκπαιδευτή για τη θεραπευτική ιππασία και β) της έλλειψης επαρκούς προσωπικού για την εξολοκλήρου ενασχόληση με τις δύο δραστηριότητες. Αυτό δεν είναι κάτι εύκολο, αν λάβουμε υπόψη την οικονομική στενότητα του φορέα, εξαιτίας των περικοπών σε χρηματοδοτήσεις, που προωθούνται από την κυβέρνηση στο πλαίσιο της μείωσης του δημοσιονομικού ελλείμματος, εξαιτίας της κρίσης. Επίσης,

η δυνατότητα αξιοποίησης εθελοντών προσκρούει στην έλλειψη προγραμμάτων εκπαίδευσης και οδηγεί σε μια μη σταθερή και μη μόνιμη λύση.

### 7.3.3 Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης «Διάπλους» - Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής

Ένα ακόμη παράδειγμα παροχής φροντίδας σε άτομα με ψυχικές διαταραχές, μέσα από την αξιοποίηση της αστικής γεωργίας είναι ο ΚΟΙΣΠΕ «Διάπλους».

Οι ΚΟΙΣΠΕ (16 πανελλαδικά) αποτελούν την πρώτη και νομικά θεσμοθετημένη μορφή (Ν.2716/99) κοινωνικής επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα., με διττή υπόσταση (Μονάδα ψυχικής υγείας και κοινωνική επιχείρηση). Σκοπός τους είναι η κοινωνική – οικονομική ενσωμάτωση και η επαγγελματική (επαν)ένταξη ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, συμβάλλοντας στην θεραπεία τους και στην κατά το δυνατόν, οικονομική τους αυτάρκεια. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία που ξεκίνησε από τα κάτω και αναδείχθηκε σε πανευρωπαϊκή «Καλή Πρακτική», στο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης.

Η θεσμοθέτησή τους επιτεύχθηκε χάριν του κινήματος μερίδας επαγγελματιών ψυχικής υγείας που θεωρούσαν την επαγγελματική απασχόληση προϋπόθεση της κοινωνικής επανένταξης και της ολοκλήρωσης της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης στη χώρα μας, ιδέα που στηρίχθηκε από τη Δ/ση Ψυχικής Υγείας του Υ.Υ.Κ.Α. και από στελέχη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι οι 8 από τους 16 ΚΟΙΣΠΕ που λειτουργούν πανελλαδικά έχουν αναπτύξει κάποιου τύπου γεωργικές δραστηριότητες, μεταξύ άλλων. Όμως ο ΚΟΙΣΠΕ «Διάπλους» πρωτοτυπεί, επειδή είναι ο μοναδικός στην Περιφέρεια Αττικής, που έχει επιλέξει να δραστηριοποιηθεί επιχειρηματικά στον τομέα της αστικής γεωργίας, αξιοποιώντας τον περιβάλλοντα χώρο ψυχιατρικού Νοσοκομείου, που βρίσκεται σε αμιγώς αστική περιοχή (Χαϊδάρι).

Η πρωτοβουλία ξεκίνησε το 2004 (νομική σύσταση), ενώ το 2007 ο ΚΟΙΣΠΕ ξεκίνησε την επιχειρηματική του δράση, αρχικά σε τρεις τομείς, δηλαδή στην καλλιέργεια κηπευτικών, στις υπηρεσίες κηποτεχνίας, στη λειτουργία

καταστήματος πώλησης παραδοσιακών προϊόντων, και το 2010 στην παροχή υπηρεσιών καθαριότητας γραφείων.

Τα μέλη του συνεταιρισμού είναι καταρχήν στην πλειονότητά τους άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, κατά δεύτερον εργαζόμενοι σε υπηρεσίες ψυχικής υγείας και κατά τρίτον άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα (ΟΤΑ, ΜΚΟ, Δημόσια Νοσοκομεία).

Η ιδέα για την καλλιέργεια κηπευτικών είχε ως αφετηρία τις γεωργικές δραστηριότητες (ελιές, αμπέλια), που είχαν αναπτυχθεί παραδοσιακά στο νοσοκομείο, στο πλαίσιο της δημιουργικής απασχόλησης και εργοθεραπείας των τροφίμων, και τη σκέψη για παράλληλη αξιοποίηση του ανεκμετάλλετου κήπου του Νοσοκομείου (εκ του οποίου παραχωρήθηκαν 6 στρέμματα). Στη συνέχεια, η ιδέα μετατράπηκε σε επιχειρηματικό σχέδιο, που υποβλήθηκε στη Δ/ση Ψυχικής Υγείας προς έγκριση, στο πλαίσιο του Ε.Π. «Υγεία – Πρόνοια» και αφού αξιολογήθηκε ως προς τη βιωσιμότητά της, προχώρησε σε υλοποίηση.

Η υλοποίηση της ιδέας αποτέλεσε μια επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία, δεδομένου ότι οι εκάστοτε διοικήσεις του νοσοκομείου δεν ήταν πάντα το ίδιο υποστηρικτικές και υπήρξαν ελλείψεις προσωπικού, αλλά και πίστης στο όλο εγχείρημα. Αρχικά, το προσωπικό που απασχολήθηκε ήταν εθελοντικό, όμως όταν δόθηκε η χρηματοδότηση τα προβλήματα του υλικοτεχνικού εξοπλισμού και της μισθοδοσίας ξεπεράστηκαν και ο ΚΟΙΣΠΕ έκανε ένα δυναμικό ξεκίνημα.

Ο ΚΟΙΣΠΕ ξεκίνησε να λειτουργεί με έναν αμειβόμενο διοικητικό υπάλληλο και, ειδικά για τη δραστηριότητα της καλλιέργειας κηπευτικών, με τη συμβολή συμβασιούχου γεωπόνου και 10 εργαζόμενους- άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, των οποίων πρώτο καθήκον ήταν να μαζέψουν τις ελιές, που ήδη υπήρχαν, και να βγάλουν το λάδι.

Στη συνέχεια, ξεκίνησε η καλλιέργεια πιστοποιημένων βιολογικών προϊόντων στο θερμοκήπιο (που λειτουργεί για την περίοδο μεταξύ Αύγουστος – Απρίλιος) και στις υπαίθριες εκτάσεις (κατά τους καλοκαιρινούς μήνες).

ΕΙΚΟΝΑ 4 Φωτογραφία από τις καλλιέργειες του ΚΟΙΣΠΕ «Διάπλους»



Πηγή: <http://www.diaplous.eu/>

Τα βασικά προϊόντα που καλλιεργούνται είναι: αγγουράκια, ντομάτες, πιπεριές, μελιτζάνες, κολοκύθι, φασολάκια, ρίγανη, μαρούλια, κλπ., τα οποία διατίθενται προς πώληση στο χώρο παραγωγής τους (σε πάγκο στην είσοδο του προαύλιου του νοσοκομείου), με βασικούς αγοραστές τους εργαζόμενους του νοσοκομείου. Παλαιότερο εγχείρημα συμμετοχής σε βιολογικές λαϊκές αγορές δεν απέδωσε εξαιτίας πρακτικών (ωράριο λειτουργίας), οικονομικών (κόστος μεταφοράς) λόγων και του κοινωνικού στίγματος, που όπως φαίνεται επικρατεί στους αγοραστές.

Μετά το τέλος της χρηματοδότησης, ο ΚΟΙΣΠΕ ήρθε αντιμέτωπος με σημαντικές δυσκολίες, που αφορούν την οικονομική βιωσιμότητα και οι οποίες υπάρχουν μέχρι σήμερα. Οι σημαντικότερες αφορούν:

- Την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού: Ο γεωπόνος απολύθηκε και τα καθήκοντά του ανέλαβε αρχικά ένας ασθενής που ήταν γεωπόνος. Η ιδιαίτερη κατάσταση της υγείας του όμως, σε συνδυασμό με την αίσθηση της ματαίωσης, που ακολουθούσε μετά από την εμφάνιση, ακόμη και μικρών προβλημάτων, τον ανάγκασε να παραιτηθεί και τα καθήκοντά του να αναλάβει ο κοινωνικός λειτουργός, που στο μεταξύ είχε διατεθεί στον ΚΟΙΣΠΕ. Χάρη στο ζήλο του, αλλά και με τις πολύτιμες συμβουλές του Μπενάκειου, ο κοινωνικός λειτουργός συνεχίζει το έργο του μέχρι σήμερα.
- Το κόστος της καλλιέργειας: Όπως αποδείχθηκε η καλλιέργεια δεν μπορεί να φέρει το κόστος απασχόλησης 10 εργαζομένων, κυρίως εξαιτίας

της μειωμένης αποδοτικότητας των ασθενών (λόγω της ασθένειάς τους) και κατ'έπекταση των καλλιεργειών, αλλά και επειδή η πρόβλεψη για την αμοιβή δεν συνδέεται με την παραγωγικότητα και τα έσοδα από την παραγωγή, αλλά με βάση την κοινή νομοθεσία. Επιπλέον, η φύση της δουλειάς είναι ιδιαίτερα απαιτητική, ενώ οι δυνατότητες των εργαζομένων είναι περιορισμένες και υπάρχει γενικότερη έλλειψη εργασιακής κουλτούρας στα συγκεκριμένα άτομα.

Σήμερα, η καλλιέργεια «έχει κατεβάσει μηχανές», όπως χαρακτηριστικά είπε ο υπεύθυνος κοινωνικός λειτουργός, και «επιχειρείται φρενάρισμα για να ισοσκελιστεί η ζημιά». Έτσι, έχει μειωθεί ο αριθμός των εργαζομένων σε τέσσερις και έχει γίνει συνειδητή η ανάγκη εύρεσης εναλλακτικών λύσεων (όπως μικτές ομάδες εργαζομένων, μονάδες ψυχικής υγείας με διαφορετική λογική που θα παρέχει ουσιαστική υποστήριξη στη δουλειά), όμως προς το παρόν δεν υπάρχουν σχέδια για το μέλλον.

Όσον αφορά τη δραστηριότητα παροχής υπηρεσιών κηποτεχνίας σε ιδιώτες, σήμερα έχει μετατραπεί σε παροχή υπηρεσιών αποψίλωσης προς το νοσοκομείο. Ο εξωτερικός χώρος του νοσοκομείου εκτείνεται σε 330 στρέμματα και αποψιλώνεται τρεις φορές ετησίως από έναν εργαζόμενο του ΚΟΙΣΠΕ.

ΕΙΚΟΝΑ 4 Φωτογραφία εργασιών αποψίλωσης



Πηγή: <http://www.diaplous.eu/>

Και αυτή η δραστηριότητα συνάδει με το αντικείμενο της αστικής γεωργίας, αλλά και της πράσινης φροντίδας, ενώ μια καινοτόμα ιδέα για το μέλλον

θα ήταν η αξιοποίηση των άχρηστων υπολειμμάτων της αποψίλωσης για την παραγωγή κομπόστ, το οποίο θα μπορούσε να ξαναχρησιμοποιηθεί στην καλλιέργεια.

Παρά τις υπαρκτές δυσκολίες, τα οφέλη που προέρχονται από τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία είναι πολλά. Αυτά γίνονται γνωστά, κυρίως, μέσα από την ανατροφοδότηση των υπευθύνων και όχι με συγκεκριμένες μετρήσεις, τουλάχιστον μέχρι σήμερα. Τα άτομα με ψυχικές διαταραχές, γίνονται περισσότερο λειτουργικά, αποκτούν ταυτότητα εργαζόμενου, αναπτύσσουν δεξιότητες, ικανότητες διαπραγμάτευσης και αυτονομία και η καθημερινότητά τους αποκτά νόημα. Επιπλέον, αναπτύσσουν κοινωνικούς δεσμούς, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται από το γεγονός ότι παλαιότεροι εργαζόμενοι, είναι σήμερα εθελοντές στον ΚΟΙΣΠΕ. Τέλος, παίρνουν ευχαρίστηση, έχουν πιστέψει στην προσπάθεια που γίνεται και θεωρούν ότι η παραγωγή, με όλους τους συμβολισμούς που αυτή περικλείει, αποτελεί κομμάτι του εαυτού τους. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια ενός εργαζόμενου, που αποκαλεί τις ντομάτες «κορίτσια» του.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 Συμπεράσματα

Το τελευταίο διάστημα, η πολυλειτουργική αστική γεωργία, ως πρακτική που γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στις αστικές και αγροτικές περιοχές, αποτελεί ένα νέο και δυναμικά εξελισσόμενο σενάριο για την ελληνική πραγματικότητα. Η εμφάνιση του συμπίπτει χρονικά με την οικονομική και κοινωνική κρίση της χώρας και τις επιπτώσεις που αυτή έχει για τα πιο ευάλωτα στρώματα του πληθυσμού, σε ότι αφορά στην πρόσβαση σε ασφαλή και αδιαμεσολάβητη τροφή και την επίτευξη κοινωνικής συνοχής, αλλά και σε συνδυασμό με ευρύτερους προβληματισμούς γύρω από την προστασία του περιβάλλοντος και τις δυνατότητες για βιώσιμη ανάπτυξη.

Την ίδια ώρα, σε ευρωπαϊκή και παγκόσμια κλίμακα, το ενδιαφέρον έχει μετατοπιστεί ένα βήμα παραπέρα, στην κοινωνική και θεραπευτική διάσταση της αστικής γεωργίας, που βρίσκει έκφραση στο θεσμό της πράσινης φροντίδας για κοινωνικά ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού και έχει να επιδείξει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα, ειδικά στην κατηγορία των ατόμων με ψυχικές διαταραχές.

Σε ορισμένες χώρες (όπως η Ολλανδία) η ιδέα αυτή έχει ωριμάσει και υπάρχει νομικά οργανωμένη και σχηματισμένη δραστηριότητα. Όμως, στις περισσότερες χώρες, δεν αποτελεί ένα οργανωμένο σύστημα, αλλά ένα μωσαϊκό, ένα συνονθύλευμα διαφορετικών πραγματικοτήτων, που κυρίως αναπτύσσονται σε εθελοντική βάση με τη μορφή δράσεων που ξεκινούν από τη βάση, χωρίς υποστήριξη από συγκεκριμένες πολιτικές και χωρίς θεσμικό πλαίσιο.

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα μελέτη επιχείρησε να σκιαγραφήσει τις πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται εντός της Αττικής στην κατεύθυνση της ανάπτυξης της αστικής γεωργίας, που εκ των πραγμάτων αποτελεί κάτι νέο για τους κατοίκους των πόλεων και παράλληλα να εξετάσει αν έχουν ξεκινήσει οι πρώτοι βηματισμοί, κατά τους οποίους φορείς (ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου), ΜΚΟ και απλοί πολίτες, έχουν, ήδη, ξεκινήσει ή προτίθενται να συνεργαστούν προς την κατεύθυνση της αξιοποίησης ανεκμετάλλευτης αστικής γης, προς όφελος των ατόμων με ψυχικές διαταραχές.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, είναι εμφανές ότι η ανάπτυξη της αστικής γεωργίας στην Αττική, με την μορφή της δημιουργίας κοινοτικών/αστικών κήπων υλοποιείται μέσα από δυο διαφορετικές κατευθύνσεις: α) μέσα από

πρωτοβουλίες πολιτών για τη διεκδίκηση ή κατάληψη αστικής γης κατά τις οποίες έχουν ως συμμάχους τις δημοτικές αρχές (αλλά όχι απαραίτητα και την κυβερνητική πολιτική που σε εποχή κρίσης ακολουθεί το σκεπτικό της μεγέθυνσης και όχι της ανάπτυξης) και β) μέσα από πρωτοβουλίες επίσημων φορέων (Δήμος Αμαρουσίου Δήμος Κηφισιάς, Φορέας Αξιοποίησης Πάρκου Τρίτση, ΚΕΘΕΑ), στο πλαίσιο της άσκησης κοινωνικής πολιτικής, σε τοπικό ή εξειδικευμένο επίπεδο, για τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, που σε κάποιες περιπτώσεις δεν ευδοκιμούν, κυρίως εξαιτίας της αποδιοργάνωσης του κρατικού μηχανισμού, εξαιτίας της κρίσης. Και στις δυο περιπτώσεις, υπάρχουν σκέψεις που λαμβάνουν υπόψη τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, μεταξύ των οποίων και τα άτομα με ψυχικές ασθένειες, όμως αυτές δεν έχουν ακόμη σχηματοποιηθεί ξεκάθαρα και το μόνο που θα μπορούσε να ειπωθεί με βεβαιότητα είναι ότι αντικατοπτρίζουν την θετική προδιάθεση των εμπλεκομένων.

Επιπλέον, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι σχετικά με την αξιοποίηση της αστικής γεωργίας, ειδικά προς όφελος των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, υπάρχουν αριθμητικά περιορισμένες, αλλά σημαντικές πρωτοβουλίες. Αυτές σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν δημόσιες πολιτικές (υπό την μορφή του care farming), αλλά ξεκινούν από τη βάση, αποτελούν καινοτόμες ιδέες των εργαζομένων στους χώρους της ψυχικής υγείας ή σε μη κυβερνητικούς οργανισμούς και δύνανται να αξιοποιήσουν μέτρα άλλων πολιτικών καθώς και ευρωπαϊκούς οικονομικούς πόρους, προκειμένου να υλοποιηθούν. Οι φορείς οι οποίοι συνήθως εμπλέκονται είναι φορείς ψυχικής υγείας, (όπως Ψυχιατρικά Νοσοκομεία, Γενικά Νοσοκομεία, Μη Κυβερνητικοί οργανισμοί, Ιδιωτικό τομέας), Σωματεία ή ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται σε άλλους τομείς (πχ περιβάλλον) και δήμοι ή υπηρεσίες αυτών (πχ Κοινωνική Μέριμνα Δήμου Κηφισιάς).

Όταν γίνεται εφικτή η συνεργασία μεταξύ διαφορετικών φορέων, με αλληλοσυμπληρούμενους σκοπούς, όπως γίνεται εμφανές μέσα από τις τρεις μελέτες περίπτωσης, που στοχεύουν στην αξιοποίηση υποαπασχολούμενης γης (όπως κήποι νοσοκομείων, πάρκα, δημοτικές εκτάσεις), μέσα από καλλιεργητικές πρακτικές, με σκοπό την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, τότε μιλάμε για καινοτόμα παραδείγματα, που ωφελούν τον άνθρωπο και το περιβάλλον

και δείχνουν το δρόμο , που θα έπρεπε να ακολουθήσουν και άλλοι στο πλαίσιο της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης.

Εν κατακλείδι, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας διαφαίνεται ότι , αν και σε περιορισμένη έκταση , ήδη, έχουν ξεκινήσει οι πρώτες προσπάθειες φροντίδας των ατόμων με ψυχικές διαταραχές μέσα από προγράμματα - δράσεις αστικής γεωργίας και ότι ο στόχος της ευρύτερης υιοθέτησης ανάλογων πρακτικών είναι και εφικτός και επιθυμητός, τόσο από εμπλεκόμενους φορείς, όσο και από τους πολίτες.

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ**

### **ΠΗΓΕΣ**

#### **Α Ηλεκτρονικές διευθύνσεις**

Φωτογραφικό Υλικό:

<http://www.diaplous.eu/> (Πρόσβαση 4/2012).

<http://www.kifissia.gr> (Πρόσβαση 5/2012).

<http://www.pepsaee.gr/oikotrofeio.html> (6/2012).

<http://www.parkotritsi.gr> (6/2012).

Πληροφορίες για την ιστορία της αστικής γεωργίας:

[www.sidewalksprouts.wordpress.com](http://www.sidewalksprouts.wordpress.com) (Πρόσβαση 1/2012).

Πληροφορίες για τις ταξινομήσεις των εκφάνσεων της αστικής γεωργίας:

RUAF, <http://www.ruaf.org/node/512/>. (Πρόσβαση 3/2012).

Πληροφορίες για κοινά αποδεκτούς ορισμούς της βιώσιμης ανάπτυξης:

<http://el.wikipedia.org/wiki> (Πρόσβαση 3/2012).

Πληροφορίες για το Πάρκο Τρίτση:

[www.ornithologiki.gr](http://www.ornithologiki.gr) και [www.parkotritsi.gr](http://www.parkotritsi.gr).

Πληροφορίες για τον ορισμό της ψυχικής υγείας:

WHO (2001). The world Health Report 2001. Mental Health. New understanding, new hope. Txt at <http://www.who.int/whr2001/2001/main/en/chapter1/001a.htm> (Πρόσβαση 4/2012).

Πληροφορίες για τους θεραπευτικούς κήπους:

American Horticultural Therapy Association.  
[http://www.ahta.org/documents/Final\\_HT\\_Position\\_Paper\\_updated\\_409.pdf](http://www.ahta.org/documents/Final_HT_Position_Paper_updated_409.pdf) (Πρόσβαση 5/2012).

Πληροφορίες για το Πρόγραμμα Ψυχαργός:

Ψυχαργός Γ' (2011-2020) –Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (2011).

Σχέδιο Αναθεώρησης του Προγράμματος Ψυχαργός:

<http://www.yyka.gov.gr.pdf>. (Πρόσβαση 6/2012)

Πληροφορίες για τις θεραπευτικές κοινότητες: Association of Therapeutic Communities. (2009) <http://www.therapeuticcommunities.org/info-tcuk.htm>. Available at: [http://www.mind.org.uk/assets/0000/2138/ecotherapy\\_report.pdf](http://www.mind.org.uk/assets/0000/2138/ecotherapy_report.pdf) (Πρόσβαση 5/2012).

## **B Ημερίδες**

Θ. Ανθοπούλου, *Αστική γεωργία, Η συμβολή της στη στήριξη των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία βιώσιμων πόλεων*, από την εισήγησή της, στην επιστημονική Ημερίδα με θέμα «Αστική γεωργία στο Πάρκο Τρίτση», Αθήνα, 2011.

## **BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

Καραδήμας Ε., «Ψυχολογία της υγείας ,Θεωρία και κλινική πράξη», Τυπωθήτω, Αθήνα, 2005.

Παπαδάτου Δ., Αναγνωστόπουλος Φ.Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.

Τούντας Γ., « Κοινωνία και Υγεία», Οδυσσέας-Νέα Υγεία, Αθήνα, 2000.

Aldous D., Kidd J., “Horticultural therapy perspective in Australia and New Zealand”, *Acta Horticulturae*, volume 790, pages 93 -99, 2008.

Anthopoulos K. P., J. Georgi, “Landscape preference evaluation for hospital environmental design”, *Journal of Environmental Protection*, 2011, 2, 639-647.

Bellows A., K.,Brown, J. Smith, “Health - Benefits of Urban Agriculture”, <http://journals.vaggi.org,2003> (πρόσβαση 3/2012).

Bandoroff S. *Wilderness-Adventure Therapy for Delinquent and Pre-Delinquent Youth: A Review of the Literature*. University of South Carolina, 1989.

Berget B. *Animal-assisted therapy: effects on persons with psychiatric disorders working with farm animals*, Philosophiae Doctor Thesis 2006, 20: Norwegian University of Life Sciences, 2006.

Bettmann J., ‘Changes in adolescent attachment relationships as a response to wilderness treatment’. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 55, 259-265, 2007.

- Bird W., (2007) *Natural Thinking: Investigating the links between the Natural Environment, Biodiversity and Mental Health*. Royal Society for the Protection of Birds.[http://www.rspb.org.uk/Images/naturalthinking\\_tcm9-161856.pdf](http://www.rspb.org.uk/Images/naturalthinking_tcm9-161856.pdf) (πρόσβαση 3/2012)
- Bloor M. J., McKeganey, N. P. and Fonkert J. D., *One Foot in Eden: A Sociological Study of the Range of Therapeutic Community Practice*. London: Routledge, 1988.
- Bokkers E. A. M., Effects of interactions between humans and domesticated animals. In J.Hassink and M. van Dyke (eds.) *Farming for Health. Green-Care Farming Across Europe and the United States of America*, pp. 31-41, Wageningen UR Frontis Series, Vol. 13. Springer Dordrecht:Wageningen, 2006.
- Brethour C., Watson, G., Sparling B., Bucknell D. and Moore T-I. , *Literature Review of Documented health and environmental benefits derived from Ornamental Horticulture Products. Final Report*. Agriculture and Agri-Food Canada Markets and Trade, Ottawa, Ontario, (2007).
- Burls A., ‘People and green spaces: promoting public health and mental well-being through ecotherapy’. *Journal of Public Mental Health*, 6(3), 24-39, (2007).
- Burls (Pedretti) A., ‘Seeking nature: a contemporary therapeutic environment. *Therapeutic Communities*, 29, 3, autumn, 2008.
- Caulkins M. C., White D. D. and Russell K. C., ‘The role of physical exercise in Wilderness Therapy for troubled adolescent women’, *Journal of Experiential Education*, 29, 18-37, 2006.
- Conner M. (2007), ‘*What is Wilderness Therapy and a Wilderness Program?*’ Website: <http://www.wilderness-therapy.org/Wilderness/WhatIsWilderness.htm> (πρόσβαση 5/2012).
- COST (European cooperation in science and technology) 866, Working Group, “Green care: A conceptual framework”, edited by Joe Sempik, Rachel Hine, Deborah Wilcox, 2010.[http://www.umb.no/statisk/greencare/green\\_carea\\_conceptual\\_framework.pdf](http://www.umb.no/statisk/greencare/green_carea_conceptual_framework.pdf). (Πρόσβαση 3/2012).
- Countryside Recreation Network *Removing Barriers, Creating Opportunities: Social Inclusion in the Countryside*, Sheffield: Countryside Recreation Network, 2001.
- Cowen E. L., *The enhancement of psychological wellness. Challenges and opportunities*, American Journal of Community psychology, 22, 149-179, 1994.

- Dobbs T. and Pretty J., ‘Agri-environmental stewardship schemes and ‘multifunctionality’’. *Review of Agricultural Economics*, 2004.
- Elings M., *People–plant interaction, the physiological, psychological and sociological effects of plants on people*, Wageningen university and research centre, plant research international, the Netherlands, 2006, [http://library.wur.nl/frontis/farming\\_for\\_health/04\\_elings.pdf](http://library.wur.nl/frontis/farming_for_health/04_elings.pdf). (Πρόσβαση 12/2011).
- Fisher A., ‘Ecopsychology as radical praxis’, In L. Buzzell and C. Chalquist (eds.) *Ecotherapy. Healing with Nature in Mind*. San Francisco: Sierra Club Books, 2009.
- Frumkin H., ‘Beyond toxicity. Human health and the natural environment’. *American Journal of Preventative Medicine*, 20(3), 47-53, 2001.
- Frumkin H., ‘Healthy places: exploring the evidence’. *American Journal of Public Health*, 93, 1451-1456, 2003.
- Gerlach-Spriggs N., Kaufman R. E. and Warner S. B., *Restorative Gardens: The Healing Landscape*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- Health Council of the Netherlands. *Nature and Health. The Influence of Nature on Social, Psychological and Physical Well-being*. Netherlands, The Hague: Health Council of the Netherlands and Dutch Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment, 2004.
- Hassink J., *Combining Agricultural Production and Care for Persons with Disabilities: a New Role of Agriculture and Farm Animals*. Netherlands: Wageningen, 2003.
- Hassink J. and van Dijk M. (eds.), *Farming for Health: Green-care Farming across Europe and the United States of America*. Dordrecht: Springer, 2006. Available at: [http://library.wur.nl/frontis/farming\\_for\\_health/](http://library.wur.nl/frontis/farming_for_health/) (πρόσβαση 4/2012).
- Hassink J., Zwartbol C., Agricola H., Elings M. and Thissen J., ‘Current status and potential of care farms in the Netherlands’. *Wageningen Journal of Life Sciences*, NJAS, 55(1), 21-36, 2007.
- Hine R., Peacock J. and Pretty J. (2008) *Green Spaces: Measuring the Benefits*, Report for the National Trust. Available at: <http://www.nationaltrust.org.uk/main/w-green-lung-1a2.pdf> (πρόσβαση 5/2012)
- Hine R., J. Peacock and J. Pretty, “Care farming in the U.K.: Contexts, benefits, and links with therapeutic communities”, *Therapeutic communities*, 29,3, 2008, pages 245-260.

Hobbs T. R. and Shelton, G. C., 'Therapeutic camping for emotionally disturbed adolescents'. *Hospital & Community Psychiatry*, 23, 298-301, 1972.

Kaplan R. and Kaplan S., *The experience of nature: a psychological perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Kruger K. A. and Serpell A., 'Animal-assisted interventions in mental health'. In A. H. Fine (ed.) *Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice, Second Edition*, Academic Press: San Diego, 2006.

Lebel J., *Health: an ecosystem approach* Ottawa, Canada: International Development Research, 2003.

Maller C., Townsend, M., Brown, P. and St Leger, L., (*Healthy Parks Healthy People: The Health Benefits of Contact with Nature in a Park Context*, Melbourne, Australia: Deakin University and Parks Victoria, 2002.

Maas J., Verheij R. A., Groenewegen P. P., De Vries S. and Spreeuwenberg P., 'Green space, urbanity, and health: how strong is the relation?', *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60 587-592, 2006.

MIND, *Ecotherapy: The Green Agenda for Mental Health*, London: MIND, 2007.

Nightingale, F., *Notes on Nursing (Revised with Additions)*, (1996). London: Balliere Tindall, 1860.

O'Brien Liz, Burls A., «Volunteering in nature as a way of enabling people to reintegrate into society», *Perspectives in public health*, 131, 2, pp 71- 81.

Offer S.N. and Shabsin M., *Normality and the cycle of life. A critical integration*, New York, Basic Books, 1984.

Parr Hester, "Mental health, nature work, and social inclusion", *Environment & Planning D: Society and Space*, volume 25, issue 3, pages 537 – 561, 2007.

Peacock, J., Hine, R. and Pretty, J., *Got the Blues? Then find some Greenspace: The Mental Health Benefits of Green Exercise Activities and Green care*, University of Essex report for Mind Week, 2007.

Pilgrim D. and Rogers A., *A sociology of mental health and illness*. Buckingham, Open University press, 1993.

Pretty J., *Agri-culture: Reconnecting People, Land and Nature*. London: Earthscan, 2002.

Pretty J., 'How nature contributes to mental and physical health'. *Spirituality and Health International*, 5, 68-78, 2004.

Pretty J., Peacock J., Sellens M. and Griffin, M., 'The mental and physical health outcomes of green exercise'. *International Journal of Environmental Health Research*, 15(5), 319-337, 2005a.

Pretty J., Griffin M., Peacock J., Hine R., Sellens M. and South N., *A Countryside for Health and Wellbeing; the Physical and Mental Health Benefits of Green Exercise*. Sheffield: Countryside Recreation Network. 2005b.

Pretty J., *The Earth only Endures: On Reconnecting with Nature and Our Place In It*. London: Earthscan, 2007.

Relf D. and Lohr V., 'Human issues in horticulture', *HortScience*, 38, 984-993, 2003.

Roosens E. and Van de Walle L., *Geel Revisited: After Centuries of Mental Rehabilitation*, 2007.

Rush B. (1812), *Medical Inquiries and Observations upon Diseases of the Mind*, reproduced in facsimile as: The History of Medicine Series, No 15, New York: Hafner Publishing Company, 1962.

Russell K. C., *Theoretical Basis, Process and Reported Outcomes of Wilderness Therapy as an Intervention and Treatment for Problem Behavior in Adolescents*. Idaho: University of Idaho, College of Graduate Studies, 1999.

Russell K. C. and Phillips-Miller D., 'Perspectives on the wilderness therapy process and its relation to outcome'. *Child and Youth Care Forum*, 31, 415-437, 2002.

Russell K. C. 'Evaluating the effects of the Wendigo Lake Expeditions program on young offenders'. *Journal of Juvenile Justice and Youth Violence*, 4, 185-203, 2006a.

Russell K. C., 'Brat camp, boot camp, or...? Exploring wilderness therapy program theory', *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 6, 51-68, 2006b.

Sempik J., Aldridge J. and Becker S., *Social and Therapeutic Horticulture: Evidence and Messages from Research*. Reading: Thrive and Loughborough: CCFR, 2003.

Sempik J. and Spurgeon T., 'Towards a rigorous approach to studying social and therapeutic horticulture for people with mental health problems', *Growth Point*, 107, 4-7, 2006.

Supporting policies for Social Farming in Europe Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas, editors Francesco DiIacovo, Deirdre O'Connor, Arsia, 2009. [http://sofar.unipi.it/index\\_file/arsia\\_So.Far-EU\\_def.pdf](http://sofar.unipi.it/index_file/arsia_So.Far-EU_def.pdf). (Πρόσβαση 1/2012)

Tarra Garnett, "Urban Agriculture in London: Rethinking our food economy", <http://www.amalthea.kevio.gr/>, (πρόσβαση 12/2012).

Ulrich R. S. 'Aesthetic and affective response to natural environment'. In I. Altman and J.F. Wohlwill (eds.) *Human Behavior and Environment: Behavior and the Natural Environment*, 85-125, New York: Plenum Press, 1983.

Ulrich R. S., 'View through a window may influence recovery from surgery'. *Science*, 224, 420-421, 1984.

Ulrich R.S. and Parsons R., Influences of passive experiences with plants on individual well-being and health. In: Relf D. ed, *The role of horticulture in human well-being and social development: a national symposium, 19-21 April 1990, Arlington, Virginia*. Timber Press, Portland, 93-105, 1992.

Food and Agriculture Organization, *Urban agriculture. Food, jobs and sustainable cities*, published by the United Nations development programme, New York, 1996.

Van den Berg A. E., Hartig T. and Staats H. 'Preference for nature in urbanized societies: stress, restoration and the pursuit of sustainability'. *Journal of Social Issues*, 63, 79-96, 2007.

Westphal L. M., *Growing Power?: Social Benefits from Urban Greening Projects*, PhD Thesis. Graduate college of the University of Illinois and Chicago, 1999.

**The contribution of urban agriculture to people with mental disorders.  
Researching "green care" initiatives in Attica.**

Georgoni Panagiota

**ABSTRACT**

In recent years has begun to emerge, the multifunctional character of urban agriculture and its contribution to the support and development of local communities and to the creation of "sustainable cities". Urban agriculture produces not only material goods, but also public goods, that are not valued in the market, such as nature, landscapes, health etc.

This paper examines the contribution of urban agriculture to people with mental disorders and researching the existence or possibility of green care initiatives in Attica. The research methodology is based on interviews with key informants, mostly, from organizations in the sector of mental health, using the snowball method, and in-depth interviews.

The main objective is to promote innovative practices to serve as an example for other ideas of cooperation between bodies of social policy in the context of reclaiming underused urban land for the benefit of vulnerable groups through the development of alternative strategies combining social objectives with food production.

The findings suggest that the initial care efforts for people with mental disorders, through urban agriculture activities have, already, begun and that the target of a wider adoption of such practices is feasible and desirable, by stakeholders, and citizens.

*Keywords:* urban agriculture, green care, people with mental disorders, empirical research, Attica.